

P Í S A Ě K Y
P R O
D O M I N I K A T A T A R K U

Pozdravy českých přátel
ke 14.březnu 1963

1963 - usložený telefonát s přáteli v Praze

1983
1983
1983

1983
1983

Výslovný zákaz dalšího opisování rukopisu - 1983

DOMINIK TATARKA

Po národoch, po celých epochách zostali nám iba popolnice. Archeológovia hovoria o popolnicových kultúrach.

Po iných kultúrach a epochách zostalo toho viac. Zostali menhiry, sochy, pomalované nádoby, pyramídy, trosky, ktoré nazývame umením. Ale to neznamená, že kultúru dotýčnych tvorili v prvom prípade iba hrnčiari, v druhom iba výtvarní umelci. Svoje viac-menej pravdivé predstavy o kultúrach minulosti si vytvárame podľa dochovaných trosiek a dokumentov. Žiaľ, tak isto nazeráme i na svoju národnú kultúru súčasnosti. Kultúra sa v našom povedomí zužuje a zosychá na tvorbu umenia. Kultúru súčasnosti z tohto aspektu tvorí hrstka špecialistov, hrstka spisovateľov a umelcov. To sú tvorcovia. Väčšina, vlastne celok národa, to sú spotrebitelia umenia, spotrebitelia kultúry, ktorú im ktosi tvorí, ktosi distribuuje, na strávenia predkláda.

Gaius Julius Caesar na svojich dobyvateľských výpravách do Galie a Germánie stretá kmene, ktoré vo svojich Zápiskoch o galskej vojne označuje ako "inculti", čo sa nám vykládalo, že to boli kmene, ktoré nestavali sochy, chrámy bohom, teda kmene bez kultov, bez náboženstva, teda kmene bez kultúry. Dnes poučení o kultúrach tzv. primitívnych národov s istotou môžeme povedať, že kmene spomínané Caesarom mali

svoju kultúru. Lenže. Lenže to bola kultúra pre dobyvateľa našťastie neviditeľná, kultúra ťažko postihnuteľná i dnes nielen pre cudzinca, ale aj pre zasväteného bádateľa. Kultúra prenosná, ktorá nič po sebe nezanecháva, ani len popolnice. Kultúra mimetická, pohybová, slovesná. Kultúra ako rodové a kmenové povedomie, ktoré sa vyjadruje zhromažďovaním pri vatere alebo na posvätných výšinách, v priestoroch vymedzených svetlom a teplom vatier, kruhom osadených kamenov, totemov, stél, hradieb, hrníc.

Ak prijmeme pre malé či väčšie spoločenstvá spoločné pomenovanie obec, kultúru a kultúry vo všetkých svojich prejavoch - nech sa vyjadrovali v akýchkoľvek materiáloch, nech používali znakov, mimických, pohybových, zvukových, slovných, slovesných či výtvarných - ponímame a prežívame ako obcovanie, ako spôsoby koexistencie ľudských bytostí v obci a obcí medzi sebou navzájom.

Áno, tvorba. Človek je človekom navonok, voči prírode, jej živlom. Opracúvajúce kosti, balvany, zvyky, hlásky, okrášľujúce svoju pokožku, stvárnújú svoju krajinu, tvoriac bohov a bohyne, rozvinul svoju zručnosť, svoj intelekt, svoju senzibilitu. Človek tvorca je skutočne, je ex consensu omnium homo sapiens, homo faber, je človek a génus. Nuž ale opracúvanie materiálov je iba jedným z jeho prejavov. Človek v celku svojich prejavov, ktorý nazývame kultúrou, sa prejavuje ako príslušník určitého spoločenstva, ako občan. Keď sa nechceme utešovať humanizmom ako tvorbou, vlastne únikom, musíme vziať na vedomie, že do kultúry patria i prejavy, ktoré nazývame barbarské či nekultúrne. Niektoré druhy hmyzu sa v láske a láskou požírajú. Zvieratá sa láskou a z lásky zranujú. No

v živočišnej ríši je to skôr výnimka. V ríši ľudskej kultúry je to skôr pravidlo ako výnimka. Vo chvíľach najvyššej rozkoše, závratného opojenia z dvojice milencov ten mocnejší, nenásytnejší, neukojenejší hryzie, zranuje toho slabšieho, prý ukojeného. Môžeme predpokladať, určité mýty môžeme vykladať tak, že prejavom kultúry v jej počiatkoch bol aj kanibalizmus. Jeden z večnej dvojice milencov v rozkoši doslova a do kostí obhrýzol a strávil objekt svojej vrcholnej rozkoše. Potom sa pohnulo v ňom čosi ako ľútosť, ako svedomie. Pretože je človek tvor dvojnásobne nenásytný, ako ručiaci lev, sa obzeral, koho by zase zožral. Predlžil sezónu párenia na celý rok. Pretože človek je inteligentný tvor... prišiel k poznaniu: Požíranie - to je láska. Aby som mal čo požírať, musím pestovať v sebe lásku. Ochočil si zver potravou. Krmíť niekoho znamená milovať ho. Milujeme či krmíme ho preto, aby sme ho mohli požírať. Muž a žena sa zotročujú nie iba násilím, ale najmä láskou, tým príjemným, čo si navzájom poskytujú. Aktom i symbolom lásky sa stalo pohlcovanie, krásne zuby, veľké ústa, holub, vták bohyne lásky Venuše, teraz symbol mieru, alebo pelikán, symbol kresťanskej lásky - obidva vtáky preto, že svoje mláďata krmia tak, že im do zobákov, ponorených do svojich hrdiel, vyvrhujú s prejavmi rozkoše pripravenú potravu. Ako symbol lásky zostalo roztvorené náručie, úsmev pripravený na ústach: Len pod, nech ťa stísknem, zlomím ťa, položím naznak, ústami na ústach zadusím. Nie veru, človek zo svojej kože, zo svojej kultúry nevyškočí. Človek azda hej, ale nie občan, člen určitého spoločenstva, malej či veľkej obce. Na repertoári národov večne zostávajú také divadelné či dramatické, jedinečné a ne-

opakovateľné predstavenia, akými boli a zostali v nekonečných variáciách festa, ľudové slávnosti, dionýzovské hry, mystérie, maškárady, fašiangové sprievody, rebélie a revolúcie.

Preto uvažujem o kultúre ako obcovaní.

(Príspevek do ankety "Tvorba jako míra humanismu", Sešity pro literaturu a diskusi 1969)

LUMÍR ČIVRNÝ: LITANIE PRO BARTOLOMEJE
SLZIČKU

Potichu, nenápadně život nás odžívá,
zticha, jak snížek padá, jak voda crčívá.
Hle, to je Kaprová, Zelená žába, rynek,
Maizlovka, Temný řev vsakuje do vzpomínek,
až zamrazí tě, jak se odhrnuje rouška
a Nic Než Národ jde. Bizarní malá zkouška
na strašné pogromy,
na souboj svědomí
s obludou, která je vždy silnější než lidi.
Potichu, nenápadně se něco v nás tak stydí.
Až tráva zaroste dolík, v němž budu spát,
začervená se snad.

Čas míjí, věci v něm mění svou podobu,
srpen je vzkříšení i průhled do hrobu
máj, sladký lásky čas, je slazen nenávisť,
na závratný tok let se snášejí jak listí
 sny, které se vždy znova chtějí snít.
Jít po Rue Bonaparte, z pavučin vylovit
láhev jak makrelu, pít Châteauneuf du Pape,
nemluvit o láskách, mlčky je žít jak chlap,

abys pak vypísal za všechny jednu, která
jak v dálce litý zvon proklíná do večera,
kdekoho udiví.

I tebe snad, kdoví.

Pád plodů bez konce do bezedného koše,
tma, rozkoš těžknoucí vzpomínkou na rozkoše,
ostrůvky svobody a snění
v povodních ujařmení.

Ostrůvky svobody. Stavět je odjakživa
tajně, spíš pro sebe, zatímco láje mstivá
je mocí opilá a na chvílku nás nedbá.
Vzchází z nich po čase a nečekaně setba
čistoty v myšlení, myšlení v čistotnosti,
až démon poddanství, jenž saje morek z kostí,
vyhládlý procítá a bije kolem sebe.

Vábničko svobody, sne ptačích křídel, nebe
bez družic, bez fízlů, ty nebe v nepokoře,
pít tě jak rakiji nad čirým steskem moře,
pít, aniž mohl by ses do bezmoci opít,
a nechat v sobě znít cval neokutých kopyt.

Divoce, nenasytně život nás odživá,
dopřává brát a bere, ani se nedívá,
když opakujeme se v bujnosti a bludech.
Než naočkuje nám úzkost své třasy v údech,

vrací se nevolán čas dětství za šera.
Jak říčka ponorná
zná mělčiny a dna,
jak říčka ponorná provází temnotami,
kde nikdo neuhne sám před sebou, kde sami
číháme na sebe s nákladem svého zla.
Čas dětství, ovečka z ohrady vyklouzlá,
čas věčná vzpomínka, jež stejně žhne i zebe,
čas, jenž nás nenutí odvolávat i sebe,
čas stará stodola s hořícím senem tmy,
čas navždy ztracený a proto jediný.

Čas dětství položil v nás též semeno slova.
Střízliví do němoty hledáme je teď znova
pro němé ticho snů, pro žalů němý pláč.
Němý je nad námi život, náš odžíváč.

KAREL PECKA: M U Ž S K Á O T Á Z K A
(Dominiku Tatarkovi)

V posledním údobí lze často slyšet povzdech, že prý je cítelný nedostatek mužských. Že jejich výskyt je řidší a řidší a opravdového chlapa abys pohledal s lucernou. Je třeba podotknout, že autorkami podobných steaků bývají převážně ženy, z mužských úst naopak leckdy zazní, že nejsou žádné pořádné ženské. Tyto výroky nemají nic společného s výmluvou komunálního rázu na to, že nejsou lidi, když je obtížné něco zařídit, ta pramení z neochoty, šlendriánu nebo čiré lenosti. Potíž s nedostatkem mužů má zřejmě příčiny hlubší, dalo by se dokonce říci, že není omezena toliko na zdejší krajiny, ale je povahy celosvětové.

Mého děda z matčiny strany pamatují jako vysokého šedovlasého člověka rozvážné řeči i pohybů. Pracoval ve fabrice na smaltované nádobí, léta jako řadový dělník, později jako dílenský mistr. S babičkou, která v šestadvaceti po spále omluchla, měl čtyři děti, tři dcery a syna. Při povrchním pohledu dokázal za celý život jenom pár věcí: uživit rodinu, vychovat děti skromně a v bázni Boží, pak ještě postavit domek o čtyřech místnostech, který nestačil do své smrti ani splatit.

Nic víc. Vzpomínám jak mě udivilo, že mu maminka a tety vyka-
jí. To oslovení: "Vy, tatínku", mi kdysi připadalo staromódní.
Děda byl autoritou, jeho slovo v rodině platilo jako zákon,
ale ono vykání nevyplývalo z pocitu podřízenosti despotovi,
nýbrž z úcty. Postupem doby jsem začal chápat souvislosti ji-
nak, zvláště když občas v moderní rodině zaslechnu oslovení:
"Táto, vole!" Děda byl prostě muž, zatímco otec, který uvedený
titul snese a dovolí, mužským být ani nemůže, nejspíš. A ne-
souvisí to s žádnou libertinskou výchovou.

V mládí jsem obdivoval uniformy, zejména vojáků důstojní-
ků. Příslušely pravým mužům, fascinovalo mě úsloví, že profesí
vojáka je být zabit. Samozřejmě se rozumělo, že ve spravedli-
vém boji při obraně vlasti, neboť obec mu v míru přece vyplácí
žold za to, aby za ní v době ohrožení nasadil život. Jak šel
čas ukázalo se, že jen romantici to berou takhle. Různé systé-
my a ideologie nám pak prezentovaly různé hrdiny, vůdce, poli-
tiky nebo kovboje, dnes je plno chlapeckých profesí, kde působí
horníci na povrchu i v podzemí, kombajnéri, sportovci a kosmo-
nauti, což by mělo vyvracet tvrzení, že mužských stále ubývá.
V té souvislosti stojí za pozornost písnička, která praví, že
je pravda odvěká, že šaty dělají člověka. Nabízí se otázka, co
se naopak stane, když mnich svlékne kutnu a rytíř brnění, kdo
se to tu objeví? Těžko rozhodnout.

Rudyard Kipling napsal sbírku "Písně mužů", která obsahu-
je proslulou báseň "If...". Není v ní ani zmínka o tom, v čem
má muž chodit oděn a čím vydělávat na svůj chléb. Seřadil tam

však tolik požadavků jak být mužem, že z toho jde hlava kolem a dostat jim - to by tedy byla perná fuška. Inu, básník problematický, jakkoliv ten text nevyznívá hloupě nebo přemrštěně ani v jednotlivostech, ani vcelku.

Žijeme ve světě, kde technický rozvoj tyje na úkor životního prostředí. Nejeme rozumní hospodáři, natož moudří, a krátkodechá filozofie, založená na utajované zásadě hlavně překonat dnešek - zítra snad přijde nějaký zázrak, přináší neblahé následky. Nepotrvá dlouho a shledáme zhoubný vliv této indolence i tam, kde se člověk cítil nejméně ohrožen, kde jako by měl všeho dostatek a zadarmo. Většinou je dnes lhostejné, kolik za pouhou jednu generaci vymizí druhů ptactva a zvěře, o květeně nemluvě. Ale že by nastal nedostatek vzduchu a vody, to si zatím vůbec nepřipouští, i když nás o tom může pádně poučit třeba už blízká budoucnost.

Je neuvěřitelné, že například zajíci skoro vyhynuli během několika posledních krátkých let. Možná, že u mužských, ač to trvalo o něco déle a probíhalo méně nápadně, tomu bylo obdobně, byť i z odlišných důvodů.

Nepropadli však všichni a rozpoznají se na první pohled. A patří k velikým životním radostem dneška skutečného muže potkat, znát se s ním a moci ho považovat za přítele.

JAROSLAV PUTÍK: M U Ž S K A P U C Í

Nevím jak kdo, ale já si vzpomínky na lidi snímám jako fotografické momentky: sbírám záběry z nestřežených okamžiků, kdy člověk bezděčně prozradí něco ze svého tajemství. Někdy je to letmý úsměv v situaci, kam vlastně nepatří, jindy nečekaná slza, výbuch vzteku nebo smíchu, ale také jen gesto, pohyb ruky nebo důkladnost, s jakou si někde sedá na židli.

Dominika Tatarku budu věčně vidět na kraji ghardajské oázy, jak očima sleduje skupinu velbloudářů v dlouhých burnusech. Stáli jsme při cestě, minuli nás, neodpověděli na náš nesmělý pokus o pozdrav a hleděli kamsi do dálky přes naše hlavy: nepatřili jsme do jejich světa a proto nás nevzali na vědomí. Ale Dominik byl se setkáním spokojen. Viděls ty jejich kapuce? Kapuce? No ano, ty burnusy opravdu měly velké a hluboké kapuce. A k čemu asi, když v poušti přece neprší? Nahlas jsem probíral všechny možnosti, k čemu by asi mohly sloužit, vždyť jsou stejně zbytečné jako deštníky. Dominik už neposlouchal. Obřadně usedl na kraj cesty a černé polobotky se mu přitom hluboko zabořily do písku. Potom si ohrnul límec raglánu a hlavu zasunul jak želva. Vidiš! Takhle jedou, dýchají vlastní teplo a p ř e m ý š l e j í s i pro sebe: O Al-

láhovi, o hvězdách, o životě a smrti, o dobré pečení, o tom proč tu jsme a kam jdeme... Chtěl bych takový burnus.

Uvědomil jsem si, že si mohu Dominika představit v burnuse - doopravdy, a ne v nějaké folklórní maškaře - a že to jeho přání mít burnus není jen vtípek, ale že se tu prozrazuje něco z jeho hlubinného ustrojení. Ano, slušel a padl by mu ten kus těžké látky z hrubých chlupů, v jehož prostotě je co-si řeholního. Dominika v burnuse lze rázem přemístit ke stádu ovcí ve slovenské dědině. Ne, nejde mi o jánošíkovský opasek a sekerku, protože Dominika si lze stejně dobře představit ve vybraném pařížském salónu - ale mám na mysli ono duševní ustrojení lidí zakotvených v sobě, jaké nalézáme u beduinů, pastevců, a také u filozofů a básníků. Vesměs u lidí, kterým by slušela kapuce. A setkáváme se s nimi i na stránkách Tatarových románů, novel a esejí - ať už jsou jejich převleky jakékoliv.

Kapuce se stáhne a teď ať fičí vichřice a cesta mizí v písečných závalech, skupina velbloudářů pokračuje v jízdě. Muž v burnuse se neohlíží poplašeně kolem, ví, že směr je správný a mezitím si přemýšlí: o lásce, o životě a smrti - poslušen zákonů, které se nenacházejí v žádných encyklopediích estetiky: jsou to zákony vnitřního rytmu a vnitřní harmonie, které však nelze beztrestně porušit, jak mnozí v skrytu duše doufají. Co na tom, že se někomu může jevit jako podivín? Jedná v souhlase s potřebami vlastního organismu - jako příroda. A je-li nějaký recept na velikost - pak je to právě toto.

putík

A Dominik Tatarka to dávno ví - mnohem dřív, než usedl na pahorek u ghardajské oázy, aby mi předvedl, k čemu je beduinům burnus...

Praha 22.prosince 1982

LUDVÍK VACULÍK: S N Ě H
(fejeton)

Myslím, že přátelství není v přirozenosti sousedících politických národů. Všecky války vyšly ze sousedských vztahů: Francouz tradičně válčí s Němcem, ten s Polákem a ten dále oponuje Rusovi. Rus pak válčí s Turkem, Turek s Řekem... a tak dokola kolem světa. Jenom sousedé mají dobré vlastní důvody k nepřátelství. - Toto schéma nemůže dbát na národy donucené válčit pro cizí důvody nebo na bandy sloužící víře, svobodě či míru za vysoké odlučné.

Musím se pokaždé usmát nad tím nádherným přátelstvím národů, fungujícím ob jednoho: Poláci se tradičně div nepotentují láskou k Francouzům, my se moc milujeme s Jugoslávci a Holanďan jistě dá přednost Švédovi před Němcem. Asi před dvaceti lety mě jeden elftář z budapeštského rozhlasu takto obkročmo chtěl urazit povznešenými větami, jak výborně prý si oni, Maďaři, rozumějí s Poláky. No, neurazil mě (Maďar mě nemůže urazit!), rozuměl jsem mu. Také naše láska k Rusům byla přece básnivější, když ještě vládla přes dvě hranice.

Ostatně potvrzuje to i etymologie některých jmen: Naši západní sousedé Dojčové nám ty "němce" opláceli slovem Windhund;

příčemž Wind je tu jiného původu i významu než "vítr", souvisíc s winden gewunden tj. zkroucený, a označovalo Slované nejprve vůbec a později některé.¹⁾ Ale nač chodit tak daleko: Slovem "apač" tj. nepřítel označovali Zuňové své sousedy, kteří se sami pojmenovávali jihoatabaskickým slovem "diné" tj. lidé. Siouxové zas přišli ke jménu tak, že Francouzi od jejich sousedů Odžibvejů převzali nadávku "takoví malí hadi" - nadowesi(oux).²⁾

Ideálním případem sousedění zdají se mi Pyreneje: proč tam nekvete přirozené nepřátelství dvou národů, nepřirozeně kdysi kvetoucí v Africe i jinde? Chladná však je i rovinná hranice mezi Německem a Dánskem, kdysi také žhavá. A vůbec mnohé dřív neposedné hranice dnes ani nemukají, a my víme proč: aby nebylo hůř.

Začal jsem tvrzením, že přátelství není přirozené pro sousedící politické národy, abych dál mohl tvrdit zdánlivě opak: že obyvatelstvo sousedících národů má přirozený sklon hranice svým životem rozleptávat, státní politiku zdravě pouštět druhým uchem ven, a nejde-li o holé živobytí, chovat se jako "diné". (Vizme Polky prodávající zpátky k nám tovar přikázaný do Pol-

1) Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache, Duden, Band 7, 1963

2) A.M. Josephy, Jr., The Indian Heritage of America, str. 116, New York, 1968

ska.) Co tedy platí: je přátelství přirozené politickým národům, či není? Odpověď zná každý: politické národy jsou nepřirozené. Takové národy, hned jak mohou, nejsou.

Opakoval bych se, kdybych říkal, proč v naší současné české národnosti nevidím jiný smysl, nežli že je to dobrá záminka, hotový nástroj a energetický zdroj k boji za právo na odlišnost jedince i obce proti politicko-ekonomické denudaci, planýrující tělo i duši člověka na Západě i Východě. A že neznám tu doma žádný přesný národ, protože poslední postupný Čech je skoro shodný s prvním postupným Slovákem, to také jsem už napsal.

Už třetí den konečně padá sníh. Radují se z něho děti i velcí, jenom energetický zpravodaj hledí na to karatelsky. Stojím v duchu na bílém temeni Holého vrchu (831 m), jenž se táhle sklání k východu, kde se obrysy hor ztrácejí v bílé pláni země i nebe. Zmizely potoky i skály a vše, co pomáhá geometru. Když jsem tu v životě stál, snaže se průmyskem vhlédnout v mlhovinu Pováží, nebo ležel, pozoruje mračna vznikající v dolinách a rozpouštějící se nad horami, často jsem přemýšlel o podivnosti narození na takovém místě: na hranici staletého bezdůvodného klidu, a neklid, kdyby tu povstal, byl by naporučen z dálky, a chtěl jsem usilovným tušením vniknout k okraji lepší budoucnosti, když rozumem to nejde, protože rozum umí jen protáhnout dopředu linii minulosti, nemůže se vykolejit z veškeré zkušenosti, vědomosti, poznání a zvyků.

Mezi námi: necítím se Čechem. Nenarodil jsem se s tím, je-

nom jsem se, holý, do toho z nouze oblékl. Mám ty šaty, ale chci v nich chodit svými cestami. Nevidím důvodu ke zvláštní národnosti české a slovenské. Vždyť zvláštní potřeby i názory dají se uspokojit dobrou územní samosprávou. Nekladu to však politicky: ani jako jen osobní prohlášení, natož jako návrh společného programu. Nemluvím totiž o vyloučení, sjednocení a uzavření, mluvím o přijetí, rozšíření a otevření národního vědomí, k němuž musí dojít samo. Je to věc individuálně psychická, pro někoho tento vyšší stav je, pro někoho už nebude.

Je mi jedno, kterou z dvou řečí se úřaduje. Mám dva jazyky: jedním mluvím, chutnám a lížu sám, druhým to za mne jinde dělá Tatarka a umí mi povědět, co sám nevím, neprožil jsem a necítil bych. "Hovory bez konca" se neměly překládat do češtiny, "Písačky" už se přeložit ani nedají. Jako se Tatarkova bytost v nemluvné argumentaci odvolává k celé naší zemi zvané Republika, tak se moje neúplná zkušenost s chutí dosycuje "Rozumem", ba masem Slobodovým. Pro mne a za mne - protože já na to asi nemám nadání, eleganci a drzost - ať Johanides vtipně až lstivě, se salonním leskem snoba, jenž si však uvědomuje vidiecký původ veškerého chleba i ctnosti, a se slovenským komplexem i světovou ctižádostí... co jsem to chtěl říct?

A na to právě jsou oni. Kniha, jež může být napsána česky jak slovensky či která se dá hladce přeložit, není zbytečná? Na hraniční kótě 831 cítím se uprostřed a žádného území na západ ani východ nemůžu se vzdát.

(Únor 1983)

IVA KOTRLÁ: V Ý P I S K Y Z Č E T B Y Z J A R A 1 9 8 3

N e o k á z a l o s t c i t u k d i s i d e n t ů m
Český zapadlý kněz Václav Jelínek nechal v roce 1698 namalovat pro farní kostel v Habrech na úpatí Železných hor obraz s výslovným nápisem - "Sv. Janu Nepomuckému, ochránci těch, kdo jsou v nebezpečí ztráty dobré pověsti." Po pravici světce (ještě jím vůbec nebyl - kanonizován až v roce 1729) stojí otevřená kniha s Aristotelovým citátem, tak příznačným pro těžkou dobu konce sedmnáctého století (a nejen pro ni): "V životě je nejtěžší mlčet o tom, o čem se nemá mluvit."

Z o b d o b í n o r m a l i z a c e
Vrcholem obratnosti jest klamati i zasvěcené, a namluviti jim, že nejsou zasvěcenci, nebo že jsou zasvěcenci čehosi, co za mnoho nestojí. Jest vrcholem obratnosti dáti tajemství vzhled obecný, a způsobili, aby svět zíval, když slyší o věci, která se ho týká do té míry, že kdysi, v dobách proroctví, zmíral žízni po těchto věcech.

(Theopile Delaporte, XX. století)

N a š e s p á s a

Stále jsou ještě po vlastech českých a slovenských k čtení
plakáty: Jezte sýry! Naše spása: Ze sýrů a klobás!

...a penězům poslušno jest všecko. (Kazatel X.,19)

V y t r v a l o s t l i d s t v í

Bylo zaznamenáno, že Indiáni jednoho malého kmene po 63 let
nosili střídavě na zádech jednu ženu. Byla mrzák.

...nebo proč by měla svoboda má souzena býti od
svědomí cizího? (I. Kor. X.,29)

M i s t r E c k h a r t :

Duch svatý vane pozvolna, aby člověk rostl v lásce, i kdyby
byl živ třeba tisíc let.

LADISLAV DVORÁK: N A S T A R O M Ě S T S K Ě M

Není to támhle Mikuláš Diviš z Dobronína
za jazyk k vratům hřebem přibitý
a tady jeho krev po dlažbě rozlitá?

A támhle, tam na ochozu Týna
je to snad mistr Kampanus či já, či ty,
kdo padající hlavy počítá?

Vznel se to tady kámen, když mistr Jan
jako Jan Palach znova plá
a plane jako vatra?

A ze všech stran a ze všech stran
Boleslav tady Václavovi vyčítá:
Dohnal jsi až k vraždě svého bratra!

(Z cyklu Jdu tady v Praze)

JOSEF TOPOL: K A P L I Č K A

Měl jsem za to že to je Sázava
řeka mého života
ale byla to Léthá

Zapomnění?

Je tam dosud v poli kaplička
tak tam viditelně překáží
uprostřed lánu obilí
(v kterém jsme se - jak to je dávno? -
zběsile milovali)
a přece ji oborávají
a nikdo si až dosud netroufal
řečeno slovy: sejmut ji a konec

Jako by tam stálo znamení
s výstrahou: Poškození se trestá
anebo telegrafní tyč ne kaplička

Ještě v minulém století

(říkala mi moje babička)
se tam vyorávaly kosti a meče
proto ta vížka napól rozpadlá

Jsou to chapadla dávné bitvy:
Roku čtrnáct set dvacet jedna tam bojoval Žižka
s katolickými pány

Je to moc dávno

Ale nad krví jednou prolitou
je těžko jen zakrákorat
nedá se vybagrovat
a vůbec ne nad ní prásknout bičem

Buď to je právě v tom

Anebo to už není v ničem

KAREL ŠIKTANC: K D Y Ž S T Á R N E Š

Z ulitých plamenů
slzavo dvojnásob.

Dne se hrom, to temné
přirození nebes -
zvoní posel boží,
zvoní u sousedů.

Naším dávným múzám
zjizvuje se líčko.
Jak by se co ráno
myly v tříšti ledu.

U vrat ti k večeru
vykvetlo dobrýtro.

Čísi choutka k žití
přes švadrony lesů

upírá sem modré
zbojácnělé oči.

Naším dávným hrůzám
zjasňuje se líčko.
Jak by se co ráno
myly v paví moči.

Co ještě jedenkrát
vysvlíknout anděly?

Strhat z nich to skvoucí
roucho nadosmrťi?
Popřít sních těch krajek,
co jsme léta pnuli?

Šaty po šílené.
Nes je jako svátost!
Aby se ti cestou
nezlomily v půli.

Nahaté světice
svrbívá kozička.

Budou si tě budit.
Budou zvídat ze sna,

zda bys jako tenkrát
chtěl i umřít pro ně.

Znáš sto triků s prsty.
Pusť tu krajní hluchou!
Nech svůj příští osud

zas jen na patroně.

PETR PITHART: O BOURÁNÍ BOHŮ
(byť by to byly modly)

Ernsta Denise jsme si dlouho a opravdově považovali. Dokonce jsme mu dobrovolně - snad jako jedinému cizinci - postavili pomník. Nikdy však, pokud vím, nebyly u nás citovány dvě věty z třetí knihy jeho "Konce samostatnosti české". Dvě rušivé věty. Denis o vyvrcholení rukopisných bojů v osmdesátých letech minulého století soudí, že "Masaryk a jeho druhové nepřinesli snad do svého sporu potřebnou opatrnost a zdrženlivost; bylo by si přát, aby šetrnější byli dbali smutku, který způsobili; i když se rozbíjí bůh, byť by to byla modla, třeba chápat, sdílet hrůzu věřících. Operace by byla vyžadovala ruky lehčí a rádi bychom viděli vítěze slavit méně hlučné vítězství nad bludem svých otců."

Jsou to slova u nás téměř neslychaná. Není to totiž náhoda, že toto zanícené vyznání konzervativní víry, tuto naléhavou výzvu k šetření dějin, vyslovil příslušník národa s tak bohatou historií, že vždycky jako by přetékala všechny přistavené nádoby a že je adresoval právě nám, jejichž dějiny se podobají poněkud vyschlému řečišti. Ale tak už to přece bývá, že šetřit a skutečně hospodařit naučí se spíše bohatí než chudí.

V případě rukopisné "operace", se však Denis, myslím, mylí; teprve širší souvislosti Masarykova působení dávají mu za pravdu!

Masaryk jednal tehdy vskutku dosti bezohledně právě proto, že smutku či dokonce hrůze věřících příliš nevěřil. Vždyť bylo pomalu veřejným tajemstvím, že mnozí z těch, kteří byli pokládáni za elitu národa, soukromě už v pravost rukopisů nevěřili, horlivě ji však veřejně obhajovali jako věc národní cti. Kryli už jen provalení podvodu a Masaryk byl pro ně prostě exhibicionista a skandalista. Denisovi uniklo, že vystoupil především proti nemravnosti a nikoli proti víře.

V nejlepším případě uctívali ti méně zasvěcení jen modlu, nikoli boha. V modle se nakonec vždycky klaníme jen vlastnímu lichotivému obrazu. Mýty, které byly ideovou trestí rukopisů, byly čím dále tím více jen nenáročnou sebereprojekcí rozšafně spokojeného češství: jsme pašáci, byli jsme totiž takoví vždycky... Bůh, na rozdíl od modly, je výzvou, obrácenou do budoucnosti, abychom se v ní a před ním chtěli osvědčit. - Masarykovi nebylo tu třeba vyčítat pádnou ruku.

Denis se jistě nemýlil v tom, že existuje cosi jako horror vacui, hrůza z prázdna, hrůza věřících, kteří ztrácejí objekt své víry. Vždyť jen s tímto Masarykem, údajně tak nešetrným k legendám, byly spojovány, počítám-li dobře, nakonec čtyři legendy, které sytily a patrně ještě sytí hlad věřících. Mohl bych tedy Denise doplnit, vlastně opravit: škodolibou poznámkou, že Masaryk naopak velmi dobře chápal hrůzu věřících,

kterým byl rozbit bůh, (byť by to byla modla), a že je nenechal dlouho v hrůze. Bez škodolibosti lze připustit, že v dějinách vždycky platí legendy, ale že jde ovšem ještě o to, zda se v nich uctívá právě bůh či jen modla. A že tohle všechno velice záleží právě na tom, kdo legendy tvoří a kdo je bouřá.

- o -

Přímo na troskách legendy rukopisné zrodila se hned první nová legenda, živá ostatně dodnes. Masarykův vítězný boj proti předstírané víře v pravost Hankových výtvorů stal se totiž sám legendou: lichotivou legendou o jako by provždy už garantované mravní a intelektuální převaze české vědy, českých intelektuálů nad českou politikou. Když se stal Masaryk prezidentem-osvoboditelem, když se z poslance nejmenší české politické strany, z nedávno ještě všemi opovrhovaného zrádce národní věci stal prvním mužem ve státě a pak dokonce "tatičkem", přerostla tato legenda v nebezpečný mýtus o pravdě, která zřejmě prostě - vítězí. V každém případě aspoň u nás vítězí, jsme přece "národ Husův". Jak jinak, než s tímto mýtem, vysvětlit tu podivnost Masarykova okázalého triumfu v národě, s kterým si tak dlouho nerozuměl? Jak omluvit české veřejné mínění, vůči Masarykovi tak dlouho natvrdlé? Jen tím, že Masaryk zřejmě vsadil na správného koně: pravda, kterou měl, dovedla ho s jistotou do cíle.

Masaryk však tehdy zvítězil nikoli proto, že pravdu měl, ale proto, že se nebál pravdu dosvědčit a svým jednáním a vlastně celým svým životem ji oživit, předvést, zaručit. Zvítězil svým přesvědčivým postojem, svou osobní pravdivostí... Pochybuji, že se může podařit rozdíl mezi tím "pravdu mít" a "být pravdivým" výstižně vyjádřit slovy - ostatně právě tento rozdíl je to, co se přece nevysvětluje, ale životem naplňuje...

Proč tu však mluvím o legendě rukopisného boje? Je snad v rozporu s dějinnou skutečností tohoto boje? Není a přesto je to legenda. Co je tedy legenda?

Dějiny, které nejsou věcí toliko profesionálního zájmu několika stovek historiků, tedy dějiny, které vůbec nějak v životě společnosti platí, působí, řekněme národní život nějak ovlivňují - a nedělám si o tom všem žádné velké iluze - jsou vždycky sbírkou legend. Je asi pošetilé se nad tím pohoršovat. Legendy ostatně vskutku nemusí být dějinami smyšlenými. Jsou to ovšem dějiny zjednodušené, zpřehledněné, slovem dějiny čitelné právě pro neoborníky, kterých bude vždycky velká většina. Není to snižování, když je označím za "dějiny pro školu a dům". Skládají se z příběhů, které, na rozdíl od skutečných dějin, mají vždycky nějaký začátek a konec, mají hrdinu, bez bázně a hany a bývá v nich zpravidla snadno identifikovatelné zlo. Na straně dobra je často nanесeno více běloby, než by přísný historik připustil a stejně tak je tomu s černou barvou na straně zla. Jinak by právě příběh nebyl čitelný, i když by se na druhé straně více podobal skutečným dějinám. Vylicít

a snad i nějak pochopit tyto skutečné dějiny může být ctižádostí profesionála a ovšem také velikým trápením jeho ducha: musí naopak vyjít vstříc vši nejednoznačnosti, rozmazanosti všech začátků a konců, mnohonásobnosti a zkříženosti příčin a následků a může jen velmi obezřetně soudit. Hrdina příběhu - legendy po překonání překážek slavně vítězí, nebo jako mučedník hyne, či dokonce stačí obojí. Z takového příběhu pak ovšem může cosi vyplývat, cosi, co stojí za zapamatování, za to, aby si lidé příběh chtěli vypravovat, chtěli o něm znovu a znovu slyšet, aby byl - ano, tradován. A to je cosi velice vážného, protože totožnost národa vytváří právě tradice, to co je tradováno, a to bez postrku úřadů. Tradice je souvislost mezi minulostí, přítomností a budoucností... Nezapomeňme, že v příběhu je také dobrý příklad, někdy zároveň i příklad odstrašující. (V poslední době však příběhů-legend valem ubývá a přibývá naopak jakýchsi anti-legend s příklady toliko odstrašujícími!)

A tak, protože tedy platí legendy a nikoli složitá, rozporná pravda dějin, obrazoborci, kteří rozbíjejí modly, jež jiní pokládají za bohy, vztyčují často sami nová božstva, kterým se jiní posmívají jako modlám.

Masaryk záhy po rukopisné kampani začal konstruovat jinou, náročnější tradici, než byla ta staročeská s Libuší a Jaroslavem ze Šternberka, drticím Tatary u Olomouce. Byla to však také legenda. Už druhá v souvislosti s T.G.M. Byl to přehledný příběh o mravní a koneckonců náboženské inspiraci českých dějin, která je vnitřně spojuje dokonce i přes ona dvě,

jak se říká, "prázdná století" doby "temna", až k národnímu obrození, až k Masarykovi. Většina českých historiků tuto konstrukci přesvědčivě vyvracela, ale to nebylo totéž jako zneplatnit, vyvrátit náročnou výzvu současníkům, která z Masarykova příběhu vyplývala. Daleko snazší bylo tuto výzvu oslyšet a to se také, myslím si, stalo. Rozhodně se první Československá republika s agrárníky v jejím čele neřídila Masarykovým heslem, totiž že "Tábor je náš program". Na druhé straně nemyslím, že by se zrovna tohle heslo lépe ujalo, byla-li by Masarykova dějinná konstrukce bližší historické pravdě.

Třetí legenda, spojená s TGM, objevuje se v souvislosti se vznikem samostatného státu, ale nakonec se týkala spíše jeho konce v letech 1938 a 1939. Spor o tuto legendu nebyl proto především záležitostí profesionálních historiků; bylo to politikum prvořadého významu. - Masarykův výklad I. světové války a vzniku Československého státu je totiž velmi optimistickou legendou, i když zarážejícím způsobem postrádá hrdinu, ba hrdinství vůbec. Je to zase jakési vtělení optimistického ba přímo eschatologického mýtu o pravdě, která vítězí, tentokráte i na bojištích velkého světa. Možná tedy spíše pohádka. Strašná světová válka byla Masarykovi "světovou revolucí" (tak také nadepsal svou knihu o ní), revolucí, v níž princ jménem Dohoda, uctívající počestnou demokracii a vznešenou humanitu zvítězil nad drakem Ústředních mocností, propadlých čistému zlu: absolutismu, autokracii, theokracii, aristokracii a tak podob-

ně. Československý stát vznikl pak především díky tomu, tvrdil Masaryk, že české tradice, jak je sám před tím vyložil, šťastně souhlasily s ideály vítězného prince, o čemž je on a jeho druhové v emigraci přesvědčili (princ totiž kupodivu o naší existenci, ačkoli jsme "měli Husa", vůbec nevěděl). Byla to pohádka příliš krásná a jak už to bývá, také nebezpečná, když se bere doslova.

Česká nacionalistická pravice bouřila na poplach: jestliže je pravda, že jsme takto snadno stát nabyli, snadno jej i pozbudeme! Jestliže nám byl darován, mohou nám jej dárce zase sebrat! Jestliže jsme dostali své výhodné hranice za to, že jsme kdysi měli Chelčického, Komenského a Palackého, může nám je kdykoli kdokoli zase vzít a s nimi si odkrojit i kusy našeho ozemí... Pravice bojovala proti této legendě, kterou s despektem nazvala "osvobozeneckou legendou", po celou dobu trvání Československé republiky velmi urputně, čistými i méně čistými prostředky (stejně si ostatně, jenže s mocí za zády, počínalo neformální mocenské uskupení, zvané "Hrad"). Tvrdila, že se nakonec ukáže, že se žádná "světová revoluce" nekonala, nýbrž jen zájmový konflikt sobeckých velmocí, že Dohoda tedy ani zdaleka není tak oddána idealismu, jak se snad mohlo kdysi zdát z projevů Wilsonových. A že tedy zůstaneme proti Němcům, proti Hitlerovi sami, a že mu nakonec, když uvěříme "osvobozenecké legendě", bez boje ustoupíme. Protihradní opozice mluvila proto stále hlasitě a s patosem o hrdinství, o tom, že jsme si stát vybojovali, a nikoli že jsme jej za vzorné chování a

aprávné ideály toliko dostali, a že nás to všechno stálo velké oběti. Mluvila o legiích a jejich mučedníku plukovníku Švecovi, o stínech šibenic, které se po měsíce tyčily nad našimi statečnými velezrádci Kramářem a Rašínem, o všeobecném odporu všeho českého lidu za války proti Vídni, o statečných "mužích 28. října". Nemylme se, nebyl to zdaleka jen boj o moc či o koryta, jak hradní strana občas v úzkých tvrdila. Šlo o všechno a Mnichov to bohužel potvrdil. Nepomohla ani Společnost národů, ani idealisticky koncipované aliance, ani odzbrojovací projekty.

Skeptická a přitom bojovná legenda českých nacionalistů o krvi, přilité do malty, z níž se stavěla republika, se tedy neujala. Nejen proto, že byla dosti na štíru s pravdou, zejména pokud jde o tu naši bojovnost a tedy o náš podíl na vzniku státu s výhodnými hranicemi. Bojovníci proti "osvobozené legendě" především neimponovali lidskými kvalitami. I tam, kde nejspíš měli v mnohém pravdu, i tam ji právě jen měli: oni sami nebyli však vnitřně pravdiví. Dosvědčit pravdu nějakým činem, a ne jen slovními půtkami, byl ochoten pouze takový Gajda, hrdina legií, ale také fanfaron, dobrodruh a český fašista. Ani Stříbrný, "muž 28. října", ale také muž přčetných skandálů a machinací, nebyl člověk věrohodný - a tak dále. Na lidských kvalitách obrazoborců vsaktku velice záleží: zda se jim podaří legendu zbourat a co postaví nového.

Konečně ještě jednou, tedy už po čtvrté, lze mluvit v souvislosti s Masarykem o legendě, tentokrát o legendě - masary-

kovaké. Muž, kterému Denis vyčítal nezdrženlivost při rozbíjení boha - modly, byl sám a ještě za svého života vyzdvižen do slova na piedestal - jako "filozof na trůnu" (pro intelektuály), jako "tatiček" (pro lid) a jako "osvoboditel" (pro všechny). Právce se marně dovolávala Masaryka bouřliváka, avobodomyslného kritika s širokým profesorským kloboukem, Masaryka nonkonformisty. Její kritické články o "osvoboditelské legendě" nemilosrdně bílila hradní cenzura. Nebylo se co divit, že Masaryka kdosi z pravice v rozčilení označil za nového Hanku a sám se vmluvil rovnou do role byvšího nebojácného profesora - ačkoli později marností svého úsilí poněkud už zblblá pravice vytáhla do nového boje za pravost rukopisů... To se již česká scéna podobá panoptiku, ale pozor, zatím vidíme jen stíny stínů při jedné z prvních zkoušek: skutečné drama odehraje se na konci druhého poválečného desetiletí. A dopadne to špatně.

- o -

Bořitelé mýtů nebývají tedy důslední skeptikové a kritikové, protože zpravidla nebojují za pravdu o dějinách, totiž za tu pravdu, která se vejde do tlustých knih, ale za jiné hodnoty a ideály než ty, které představují legendy dosud platné. Pravda sama o sobě, pravda zasvěcenecká, pravda, která se celá vejde do slov, "pravda o něčem", zpravidla totiž nikoho nezavazuje. To dokáže jen "pravda něčeho", nebo ještě spíše

pravda někoho, kdo je sám pravdou zavázán.

Rozbíjet boha - legendu může však také chténěchtě znamenat ničit nejen objekt úcty, nýbrž vůbec schopnost k úctě. Dnes je vskutku stále častější taková riskantní situace, kdy bořitel dokazuje, že bůh je modla, avšak nemá co lepšího nabídnout jako objekt úcty, jako, s prominutím, dobrý příklad.

Masarykův žák a horlivý pomocník v rukopisné kampani Jan Herben, když už byl v tom bořitelském rozmachu, rozjel se s kopím realistické skepse proti "světci temna", Janu Nepomuckému, svého času nejvýznamnějšímu českému světci. Zajisté bylo kolem života tohoto kanovníka v pohnutých dobách vlády Václava IV. hodně zmatků a nedorozumění. Nebylo lze ani zcela vyloučit, že legenda o něm byla zprvu vskutku legendou účelovou, a že tedy svatý Jan opravdu měl plnit roli substituta za tehdy nepřijatelného mučedníka, upáleného v Kostnici. A těch pověr! Bohuslav Balbín například ještě věřil, že mučedník nesnáší, aby mu někdo šlápl na neohrazený hrob a tvrdil, že když to jedna panna udělala, a když se pak "ve velikém množství lidu přes most pražský domu vracela, zbouřil se silný vítr jako nějaká vichřice a roucha na ní vysoce zvedl a nevyslovitelnou té panny hanbou". Tyto a jiné výmysly Herben vskutku úspěšně rozbil na padrť. Nebyl to však zdaleka rytířský boj: Herben se zapsal mezi ty, kteří ji prostě usmýkali, utahali v politické hanbě, neboť ~~se~~ nepřiliš statečně vyřizovali účty s Vídní a s Němci - přes katolické náboženství, které s nimi demagogicky spojovali. Takto oslabené náboženství přišlo pak o svého světce už snadno. Ale v Čechách tehdy všichni přišli ještě o cosi ji-

ného: úcta k svatému Janovi byla totiž úctou před vzorným plněním mravních povinností i za cenu krajního ohrožení, tváří v tvář brutální moci. Tento mlčenlivý muž byl v paměti národa dlouho strážcem studny jeho vnitřního života. Světcovo "mlčení nad vodami" bylo výzvou ke kontemplativnímu nastrojení ducha národa, který snad až příliš rozvínoval ve svých dějinách sklon opačný, totiž reformátorský, který mění okolní svět, ale zapomíná začít od sebe. Herben v krátkozrace pochoopeném politickém zájmu boří legendu, ale s ní i úctu, která už dávno neměla nic společného s Bílou Horou, jezuitu a podobnými rekvizitami tolik oblíbeného českého melodramatu v pokrokařském nastudování. - A jaké byly konce Herbenova obrazoborectví? Patřil - jako přední Masarykův životopisec - mezi nejsnaživější pěstitele "tatičkovské" legendy. Tedy přímo jako groteska - "obrazoborec hagiografem".

Mohl být pak tento Herben také svědkem toho, jak se bořitelova myšlenka stává tak říkajíc materiální silou, či jak se odvážná a zajisté, že ušlechtilé míněná idea čistého myslitele nakonec realizuje, když se jí chopí méně skrupulózní nadšenci. Je ironickou pointou historie protinepomucenských kampaní, že to byli nakonec úředníci pražského magistrátu, kteří sebrali odvahu, aby se postavili do cesty onomu davu, který 8. listopadu večer roku 1918 strhl Mariánský sloup na Staroměstském náměstí a mířil nyní na most, aby shodil do vody - tentokrát už jen Nepomuckého sochu. Naši čačtí republikáni byli se totiž toho dne odpoledne duchovně posílit, rozdráždit na bělohorském

bojišti a pak, když už se v nich rozhořel ten správný oheň pomsty, sešli dolů do města, aby udělali pořádek v jeho historii. Strhli sloup, o němž se domnívali, že byl vztyčen Habsburky k naší potupě, totiž na památku porážky vojsk českých stavů na Bílé hoře, ačkoli přímo opak byl pravdou: sloup ten byl vztyčen na památku úspěšné obrany města před Švédy v roce 1648, v níž Pražané dobrovolně prolévají krev už v zájmu těch, kteří na té Bílé hoře před lety zvítězili... Když se rozbíjejí legendy, létají někdy třísky i z dějin.

A je ironickou tečkou za touto ironickou pointou vítězně probíjovaných protinepomucenských kampaní vcelku velmi seriózní odborný text, uveřejněný před několika lety v Rudém právu, v němž se úplně klidně konstatovalo, že nejmodernějšími metodami medicínské antropologie bylo dokázáno, že Jan Nepomucký skutečně byl umučen a hozen do vody. A že jakousi náhodnou shodou okolností zůstal v jeho lebce kus červené tkáně, podobající se vskutku tkáni jazyka, ačkoli, jak dnešní věda dokáže již zjistit, jde o hmotu tkáně mozkové... Světec, který po staletí střežil znovu dnes neklidnou hranici mezi světskou mocí a duchovním životem, je však touto dobou už jen jedním z nesrozumitelných svatých, jakých jsou po Čechách ještě tisíce, otlučeným, shrbeným panákem z kamene.

Pokročilým stadiem obrazoborectví, a to nejen oficiálního, ale provozovaného i v soukromém sektoru, je tedy dnes proměna scény dějinné paměti, podobající se proměně pozitivu v negativ. Místo panteonu legendárních kladných hrdinů, odstrašující skupinky padouchů a hlupáků, místo legend antilegendy, místo víry patentovaná a zároveň ovšem i velmi pohodlná skepes, místo iluzí výsměch. Husité byli něco jako bolševičtí fanatici, Masaryk byl blázen, když boural Rakousko, Beneš, aby se udržel, prodal nás Stalinovi a tak podobně. Snad může tato dosti drastická proměna národního mimikry působit jako účinné ochranné zabarvení před pokusy o indoktrinaci, ale působí koneckonců stejně ve směru destrukce, jako ona indoktrinace.

Na oficiální legendu o výlučně komunistickém odboji za protektorátu odpovědělo - taková je alespoň má soukromá hypotéza - uražené národní povědomí účinnou, avšak také rozleptávající antilegendou, v níž se nejspíše nespravedlivě, či alespoň se zbytečnou nadsázkou tvrdilo a tvrdí, že jsme se tehdy ukázali jako národ kolaborantů. Přitom obětí odboje, jakkoli nebyl bůhvíjak účinný, bylo třeba jen mezi důstojníky československé armády tolik, kolik by odpovídalo ztrátám armády v poli. Také ztrát mezi českou inteligencí bylo patrně více než jinde. - Antilegendy jsou vskutku už dosti zoufalou obranou proti úplnému zblbnutí, proti navlečení do chomoutu oficiálních lží. Nejsou však k ničemu, když se potřebujeme nadechnout, o něco se opřít, nabrat síl, upevnit se ve víře, že není všem dnům konec. Antilegendy jsou jakousi pochopitelnou, leč

nešťastnou křečí zklamaných, poražených.

Poslední, věru letální fází této křeče předvedl před časem s nepochybnou bravurou Jiří Šotola v románu o Janu Nepomuckém. Od začátku až do konce v něm přesvědčuje sebe i čtenáře, že nikdy nic, ani modla, ani bůh nestálo, nestojí a nebude stát za to, aby jeden riskoval ztrátu jediného kusu žvance, či chvíle, kdy nemá a přitom by mohl mít nohy v teple.

- o -

Denisova slova jsou moudrá, ať už měl či neměl pravdu v onom konkrétním případě na konci osmdesátých let minulého století. Nám v Čechách, kde se s dějinami zacházelo a zachází vesměs dosti nešetrně, totiž jako s nedostatkovým stavebním materiálem, který se kradе a při tom krádeň rozbíjí, připomíná, že je asi snadnější rozbít předmět úcty než rozpoznat, je-li to modla nebo přece jen bůh, a že je proto třeba třikrát měřit, než se přiloží ruka k demoličnímu dílu. Že bludy otců jsou v jakémsi empiricky patrně nepostižitelném smyslu stále i bludy našimi: snad v tom, že se obtiskují, třeba negativně, i do našich prohlédání, střízlivění, do našich přehodnocování.

K Denisovu nabádání, starému už přes sto let, je snad možné ještě dodat, že při tom bourání legend záleží ze všeho nejvíce na tom, kdo se bourání ujme. Nemělo by mu v žádném případě jít o nějaké osobní odreagování, o řešení soukromých problémů, všelijakých zklamání a selhání. Neměl by také mít z to-

ho, co pevalil, nakonec větší hrůzu, než bývalí věřící. A neměl by mít tolik smůly, aby se mu nějakou vnějškovou shodou okolností dostalo jakoby přílišného zadostiučinění. To pak spoustu lidí nadlouho úplně splete...

Nakonec tedy zcela praktická rada odvážnému mladému muži, rozjíždějícímu se proti zvetšelým legendám: neměl by se v žádném případě stát prezidentem.

VĚRA JIROUSOVÁ: + + +

Duhový šátek přes okno
ve kterém křehce drnčí sklo
odposlouchanou řečí

Bílé a výmluvné jsou stěny
dosud bez mříží a na ulici němý
dům v řadě domů klečí

V noci mezi nebem a zemí
vývrtka schodů je mi
cestou Jde po ní sen a léčí

rozbitý hlas co hloubí dno
a rozumí-li tady kdo
slyší ticho a mlčení něčí

Je jedno slovo je především
zamčený dům polyká jeho stín
a jeho světlo dveře otevře mi

leden 1983

ZBYNĚK HEJDA: ZE SBÍRKY L A D Y F E L T H A M O V Á

T i š e s p o č í v á v e č e r n a k r a j i n ě

Tiše spočívá večer na krajině,
léto už pomalu odchází,
Svah podzima strmě zasahuje,
nad cestou rudnou hrozny jeřabin.
Proskakuje temná červeně létem,
také sladká láska mře.

Já už už šílenec
zanikám zmítán v milované ženě.
Ona už skoro za obzorem.
Nevinná, ale usmrcuje.
Vtrhla do mého srdce, řine
se z rány tiše černá krev.
Nyní odchází, bílá.

Zoufání pod kalným mlčícím nebem.

S e n

V úterý 22. února se mi zdálo, že maminka žije pod zahradou, tj. pod zemí svého rodného domu, ale že ji odtamtud (šetrně!) vyhánějí. Stáli jsme spolu u kachlových kamen, které bývala u nich doma... V úzkosti jsme uvažovali, kam teď. Je prý tam někde pod zemí ještě nějaká jiná díra.

S e n o J a p o n c í c h

Vcházíme do jakéhosi zámku, těsně přede mnou pomalu vjíždí auto. Je to běžné moderní auto, ale nedaří se mu držet rovnováhu, vzadu vlevo se nebezpečně vyklání, mohlo by se převalit. Všimám si, čím to je: levé zadní kolo není celé, teprve teď vidím, že kola vozu se skládají z kulatých dřevěných špalíků. Aby kolo dosáhlo potřebné šíře, musí být čtyři ty špalíčky vedle sebe, a u levého zadního kola dva chybějí.

V autě jede žena, o níž tuším, že je chromá, přijela t a k é k audienci. Auto se rozkládá. Jsou to nyní sice ještě pohromadě držící, ale už volné kusy nábytku: barevné, zejména oranžové a modré klubovky.

hejda

Přicházíme na řadu hned. Jsem tomu rád, je možné, že je to znamení přízně. S námi je tam také dvojice Japonců, on a ona. Ona je krásná drobná Japonka. Protahuje se za mnou k svému Japonci, já stojím před klubovkami, přitom o sebe zavádíme rukama. To se děje při audienci? Hned při prvním doteku její ruku lehce podržím, zdá se, jako by naznačila, že chce svou ruku uvolnit, ale hned potom přilnutí její ruky k mé, je to krásná suchá teplá ruka s dlouhými prsty. Přisává se k mé ruce, opírá mou ruku o své stehno, teď už jí vidím do tváře, která se slastně usmívá, vím a vidím, že druhou rukou drží svého Japonce. Je těhotná. Potom Japonec mizí.

Ona se sklání nad mým údem, zpočátku se ho dotýká jenom dechem, jako by váhala, pak uchopuje můj úd ústy. Dívám se na celou tu scénu seshora. Můj údiv, že "úd je hedvábný". V jejích ústech topoří, cítím něhu, která je něžnější a něžnější...

Při probuzení ji hledám, nemohu pochopit a nemohu se smířit s tím, že zmizela. Jsem z toho nesmírně smutný.

hejda

N a p o d z í m v e č e r d o u t n á

Na podzim večer doutná,
zní flétna.

Rána trne.

Zazní zmateně zvon.

Zoufalci táhnou k hospodě.

Hasnou bílé zdi.

Vítr

zetlelé listí zvedá z hlíny.

Na hřbitovní zdi

o stín temnější stíny.

JIRÍ DANÍČEK: D Ě M Z L I S T Í

Jiný svět jiným světům otevřený
jiný zpěv jiné víno Tiše
ženy vajíčka na tvrdo tam vaří
a vítr Sníh tam poletuje
tak nějak z dálky sem ani tam
a vlastně vidět není
 Jinak snad nic
jen stejně také ne
a přitom v okamžení se stejné
 v samo sebe mění

* * * * *

Do rána moudřejšího slovo Tvé
se skrylo
veliký stín k obrazu svému
A potom
ráno ztracené se tiše probudilo
- káva voní
zemřelí lžičkou o porcelán zvoní
daleko ve svém zapomění
Osaměle se jejich šepot nese
okolo nádraží a školní zahradou
k řece
zvolna se jména v ranním světle
objevují
tiše letí pták třešňovým vínem
Jako by všechno co už bylo
se někde náhle zastavilo

• • • • •

JIRÍ NĚMEC - MARTIN HYBLER:

P A R A D I G M A T A K O N T I N U I T Y - kultura, lid,
právo a význam kocoviny - s exkurzem o identitě

1.

Hledání Evropy bývá někdy chápáno jako hledání nějaké kontinuity. Tak se často zakotvovaly imperiální, myšlenkové či technické projekty v představách kontinuity mocenské (např. v dynasticky, nacionálně či inter-nacionálně oprávněné superioritě toho či onoho nebo těch či oněch), kontinuity duchovní tradice (zejména platonismu a tomismu) nebo kontinuity homogenního časoprostoru ovládaného m a t h e s i s u n i - v e r s a l i s . Evropské dějiny jsou pak vykládány převážně jako nějaká návaznost událostí, jež se navzájem připravují, vyvolávají a dovršují. Takové pojetí ovšem není samozřejmé. Pozoruhodné je, že se tu těžiště nepozorovaně přesouvá do plnosti n a l é z a n é h o (v něm je kontinuita nalézána), zatímco faktická marnost nalézání (jak jsme vykazali - v Únosu Evropy - všechny větší evropské projekty vedou ke krachu) ustupuje do pozadí. Jen málokdy se hledá kontinuita v hledání samém, zřejmě protože ji zde "nalézt" nelze: hledání je přece vždy prázdnotou a nejistotou - je diskontinuitní... Odhlédněme však prozatím od této marnosti (setkáme se s ní ještě plně-

ji v závěru studie při pojednávání kocoviny) a pokusme se věnovat kritickou pozornost těm místům, kde nejspíše bývá kontinuita nalézána ať již v rámci Evropy jako celku, nebo v dílčích paradigmatech, jež se vynořovala v souvislosti s celkovým utvářením Evropy.

Protože Evropa jako taková je neuchopitelná (tj. nenalezitelná), je třeba různé **j e j í k o n t i n u i t y** hledat a nalézat skrze privilegované modely a pojmy. V současné době se setkáváme s Evropou nejčastěji v kontextu **k u l t u r n í m**. Mluví se o "evropské kultuře", "evropské civilizaci" apod. dnes obzvláště často v souvislosti s novověkým vynálezem univerzální technovy. Technovy nemá - jako univerzálně aplikovatelná metoda - žádný svůj specifický substrát a ani žádnou tvarovou vyhraněnost. Svět redukuje na pouhou zásobárnu energií, jež jsou zdisponibilňovány. Jako takovéto čiré médium je sice kontinuální, ale nemohou se v něm naskýtat než samé diskontinuity - žádnou kontinuitu sama není schopna založit - jak se ukazuje, není tu už možný třeba ani příběh, děj, osud či alespoň setrvávání a právo. Celkem vzato proto na technově nic kulturního (bereme-li za základní charakteristiku kultury její vztah k trvalému) nenalézáme a proto ji ponecháváme stranou našeho zájmu. Krom toho jde již o jakési **v y ú s t ě n í** Evropy, tedy o něco už víceméně po- či mimoevropského (vědo-technika také jako čiré bezmístí nemůže mít privilegovaný vztah k určitému regionu), nám však jde spíše o různé předpoklady evropského fenoménu. Kulturou se tedy obvykle myslí něco

jiného. Avšak co? Termín kultura má od samého počátku utváření Evropy několikery fenomenální korelát.

U Řeků je tento korelát prázdný, kulturu jako takovou Řekové neměli (v období řeckého zázraku). Nebylo toho třeba, neboť jednak nebylo co přejímat (jestliže k nějakému přejímání dochází, vše je řeckým géníem okamžitě přetaveno a obohaceno tak, že fakt přejmutí zcela mizí), jednak se vše vytvářelo na místě a podíleli se na tom všichni občané. Proto u nich také nenalézáme žádnou úctu ke "kulturním statkům" - sochy byly uctívány kvůli přítomnosti bohů, již vyzařovaly, ne kvůli své kráse, kultivovanosti apod. Obdobný postoj je vyznačen i ohledně homérských i jiných básní, tragédií etc. Řekové v těchto věcech spatřovali přítomnost světa samu, která je bezprostředně oslovovala, a ne vlastní "kulturní výdobytek", krásu, pamětihodnost, jež má z t ě c h t o d ů v o d ů nějakou hodnotu. Proto také u Řeků zjišťujeme pozoruhodný nedostatek antikvárního smyslu - starožitností pro ně neexistovaly.

V helénismu se tyto poměry podstatně proměnily.

Římané naopak kulturu měli - totiž řeckou - tu pěstovali, na ní zakládali svou kontinuitu. Zde vyvstává především komplikovaná problematika r e c e p c e a a s i m i l a c e - přebírání, jež se zdá pro kulturnost v římském smyslu konstitutivní. Římané takto v y t v o ř i l i - a v tom spočívá jejich tvůrčí přínos - kulturu jako přebírání a přebírání jako kulturu. Jde o jakési v e r t i k á l n í pojetí kultury: kultura je souhrnem pravidel vzdělávání a tvoření s příslušný-

mi obsahy, je něčím, co se převezme, zasadí do zkyplené půdy a kultivuje. Vyrůstá potom n a h o r u , košatí, kvete, přináší plody, semena se předávají dalším generacím, oseední plochy se pokud možno rozšiřují apod. Je tedy toto pojetí ve shodě s původním římským rolnickým názorem na svět pojetím b i o m o r f n í m . Důraz je kladen kromě systematické a organizačně promyšlené kultivace na b o h a t s t v í úrody (jde o kulturu jako bohatství, o kulturu "bohatých") a její radostné u ž í v á n í (konzum). Je zřejmé, že toto pojetí kultury, jakkoli prošlo časem rozmanitými modifikacemi kladoucími důraz na ten či onen jeho aspekt (v romantice aspekt přirozeného vyrůstání, zatímco v současné době - jak se zdá - převládá prvek konzumní), přetrvává podstatně dodnes ani ne tak ve striktně reflexivních kulturologických studiích jako zejména v "hlavním proudu" nerefektované recepce kultury.

Ovšem už u Řeků, ale později i evropských Židů a keltských Irů se můžeme setkat s pojetím kultury naprosto odlišným: kultura tu vystupuje a je zakoušena jako d a r , tj. něco, co o s l o v u j e a to především c h u d o b u . Proto se s tímto pojmáním setkáváme především na chudých místech a u chudých národů, případně v chudých obdobích dějin či dokonce i během dějinných zvrátů a katastrof. Opět zde vystupuje jako základní rys kultury její t r a n s f e r . Ovšem nyní nikoli jako recepce a asimilace, jako pouhé p ř e v z e t í a pěstování do výšky - zušlechťování, ale jako obdarování darem, který neznamena pro chudého bohatství (jeho majetkový status jím není změněn), ale je mu opravdu vším: projasňuje mu orientaci v

h o r i z o n t á l n í m pohybu po světě, umožňuje jeho k r i t i c k é v i d ě n í , otevírá prostor pro oslovení světem v jeho šíři.

Řekové si na počátku svého kulturního rozmachu, kdy byli jedním z nejchudších národů Středomoří na jednom z jeho nejchudších míst, přisvojili svůj dar až p ř í l i š d o b ř e , odtud si vysvětlujeme krátkost "řeckého zázraku" oproti trvalosti již jen kultivujícího helénismu, který se převážně také odehrává mimo Řecko.

U Židů pozorujeme, že předávají vždy svůj dar (zjevení), zatímco rozmnožují jen komentáře. Nicméně vědění o obdarovanosti je tímto způsobem uchováváno optimálně. Irové obdobně jako haličští Židé mohou být příkladem marxismu postaveného "z hlavy na nohy": marxismus (a mnohé jiné teorie, vycházející z "uninteressierte Wohlgefallen") učí, že kulturní potřeby nastupují až po uspokojení potřeb materiálních; u Irů vidíme, že potřeby kulturní u nich vystupují tehdy, kdy už materiální potřeby není vůbec možno uspokojovat. Takováto chudoba je ovšem chudobou, která už ani n e d o u f á ve změnu materiálních poměrů, která tedy není snášena pomocí budoucnostního projektu možné či nutné materiální reorganizace. Chudoba Irska nebo Haliče byla taková, že tam ani žádní bohatí nebyli, lidem nebylo možno doufat, že se jimi někdy (třeba náhodou nebo násilně) stanou. Nebylo tu po čem toužit, chybělo srovnání. Tak se tedy tato chudoba striktně odlišuje od vždy jen relativní c h u d o b y p r o l e t a r i á t u , který je většinou dob-

ře zásobován, a to jak statky, tak i službami, nadějemi a zábavou. Tato chudoba a jí darovaná kultura mají jedinou (rovněž horizontální) alternativu pouze v e m i g r a c i . Takto si můžeme přiblížit věkovité putování Židů, Arménů, Irů, Poláků aj.

Je tedy možno shrnout, že se u Řeků setkáváme s tvorbou, která sama není kontinuitní, která však dává základ kontinuitě, je-li přenesena. U Židů je veškerá tvorba výrazně ve znamení kontinuity, ovšem jimi přenášené je naopak naprosto diskontinuitní (dar Božího zjevení). Ohledně Irů se obraťme k příkladu ze Syngových Aranských ostrovů:

"Jednou v noci jsem byl v New-Yorku a procházel jsem se po ulicích ještě s několika jinými muži. U vchodu jedné krčmy jsme zastihli dvě ženy, které se spolu hádaly hovoříce irsky.

- Jaká je tohle hantýrka? ptal se jeden z mužů.

- To není hantýrka, řekl jsem.

- Co je to? řekl.

- To je irština, řekl jsem já.

Pak jsem k nim přistoupil, a vy víte, pane, že není jazyka, který by tak mírnil a upokojoval jako irština. Jak jsem na ně promluvil, přestaly se krákat za vlasy a klítí a stály zde tiše jako dva beránci.

Pak se mne irsky zeptaly, nechtěl-li bych zajít na nějakou sklenku, ale já řekl, že nemohu opustit svých druhů.

"Vezměte je tedy s sebou," řekly.

A tak jsme si popili všichni společně.

Mezitím co jsme rozprávěli, vklouzl dovnitř ještě jeden muž a usedl v koutě zapáliv si dýmku. Déšť zesílil a šlehal tak hlučně do plechové střechy, že jsme stěží druh druhu slyšeli.

Stařec vypravoval dále o tom, co zakusil jako námořník, a o krajích, kam se všude dostal.

- Kdybych měl znovu prožít celý svůj život, pravil, ne-

chtěl bych ho žítí jinak. Všude jsem se dostal, všechno prošel a všechno jsem viděl. Sklenky jsem se nikdy nebál, a přece jsem jakživ nebyl opilý, a byl jsem náruživým hráčem karet, ačkoliv jsem nikdy nehrál o peníze.

- Když se nehraje o peníze, není v kartách žádného vyražení, řekl muž v koutě.

- Pro mne bylo marno hrát o peníze, neboť jsem vždy prohrál a nač hrát, když stále prohráváte?

Potom náš rozhovor odbočil na irštinu a knihy jí psané.

Začal velmi přísně a bystře kritisovati překlad Moorových *I r s k ý c h m e l o d í* od arcibiskupa Mac Hale-a, cituje celé básně anglicky i irsky a pak podáváje překlady, které udělal sám.

"Překlad není překladem," pravil, "nepodá-li vám zároveň hudbu i slova básně. V mém překladu byste nenašel stopy ani slabiky, která by nebyla v angličtině, a přece jsem tam vložil, jen co jeho slova znamenají. Dílo arcibiskupa Mac Hale-a jest praubohý výplod."

Podle veršů, které citoval, zdál se jeho soud býti úplně oprávněn a i kdyby se snad mýlil, stojí přece za povšimnutí, že tento chudý námořník a noční hlídač měl odvalu se vzchopiti a kritisovati vysokého hodnostáře a učenice v dosti choulostivých otázkách veršování a jemných rozdílech mezi starými slovy gaelštiny.

Přes jeho neobyčejný důvtip a přesné pozorování jeho usuzování bylo středověké.

Ptal jsem se ho, co myslí o budoucnosti irštiny na těchto ostrovech.

- Není možno, aby někdy vymřela, řekl, protože zde není rodiny, která by mohla žítí bez kousku bramborového pole; a pro všechno, co dělají na polích, mají jenom irská slova. Své nové čluny - své lodice - ty ovládají anglicky, ale curagh už řídí častěji irsky a v polích mají jenom irštinu. Není možno, aby vymřela, a až lidé uvidí, že příliš poklesla, vznese se zase jako fénix ze svého popela."

(John Millington Synge: Aranské ostrovy, Dobré Dílo sv. 98, Stará Ríše 1929, s. 183 - 185)

Jsme tu svědky skutečné kulturnosti: kritické orientace v životě a v textech.

Římané a většina ostatních naproti tomu mají kulturu jako bohatství, z něhož se čerpá a jež se vzdělává a obhospodařuje.

Pozoruhodné je, že z této analýzy nám vyplývá v protikladu k tradičním koncepcím ducha, že v "duchovnějším" pojetí kultury (kultura jako dar chudoby) se ukazuje výrazný vztah k horizontále (dar kultury projasňuje životní orientaci), zatímco vertikální pojetí kultury, v němž kultura je čímś, co roste nad zemí, tj. nahoru, se projevuje jako spíše materiální (kultura je tu bohatství, jež se pěstuje a užívá).

2.

Setkáváme se ovšem s názory, že nikoli kultura o sobě dává kontinuitu průběhu dění Evropy, ale že sama je pouze projevem aktivity nějakého substrátu, že tedy může být brzy taková a brzy onaká, ale že je to teprv tento substrát, který jako její n o s i t e l kontinuitu vykonává. Takovýmto nositelem je v některých teoriích shledáván l i d . Příkladem lidu se v naší souvislosti budeme nyní zabývat blíže. Zprvu nám nepůjde o strukturní konstrukci pojmu lid, nýbrž o vynoření lidu právě ve funkci nositele kultury. (O tomto rozdílu ostatně níže.)

Lid se v souvislosti s tvorbou kultury začíná vynořovat až v novověku. Lze dokonce dosti přesně stratifikovat postupnost tohoto vynořování. V b a r o k u lid ještě přítomen není, tušíme jej pouze v kostelích, hospodách, na poutích apod. Má proto výrazně a t m o s f é r i c k o u podobu - srv. sel-

ské bouře, kdy se z ničeho nic po období dusného ticha lid zkoncentruje a epizodicky bouřlivě vynoří, aby byl vzápětí opět rozprášen. V r o k o k u se mu dostává sice již zjevnosti, nicméně je tu pouhou kulisou, komparsem, jeho atmosférická povaha ještě přetrvává, byť se intenzita jeho manifestací patrně zvyšuje. Až r o m a n t i s m u s a r e v o l u c e dopřávají lidu vlastní substancialitu, lid se rozlévá po celé Evropě, masívně se vynořuje odevšad: tvoří kulturu a to dokonce nejen současnou, ale zpětně celou světovou. Lid se tu objevuje jako t v ů r c e , v některých pozdějších koncepcích jako tvůrce všeho (marxismus).

Pokud je tento romantismus chápán jako výzva k vlastní tvořivosti, nelze jeho význam podceňovat. Setkáváme se s ním ve všech uměleckých i neuměleckých směrech a v technice až do přítomnosti (surrealismus, jazz, rock, demokratizace vzdělání, občanská angažovanost, teorie seberealizace, možnost realizace olbřímích technických projektů - např. Suezský průplav, výstavba železnic apod.). Ovšem intenzita působení těchto impulzů postupně ochabuje a dostává se spíše na okraj společenského dění. Ve 20. století totiž vůbec pozorujeme společně s oficiální mytologizací lidu a jeho opětovnou proměnou v pouhou kulisu (kompars) ideologických a technických rituálů (oslavy 1. máje, spartakiády, olympiády, demonstrace, diváctví - v kině, u televize, sportu, v konzumentství apod.) jeho velmi rychlé zanořování a mizení ze scény. Toto zanořování probíhá v nejautentičtější podobě jako výslovný ústup do podzemí v dělnickém undergroundu Východu. (Zde je nutno zmínit publikační a vůbec kulturně-

-organizační činnost českého představitele tohoto pozdního romantismu Ivana Martina Jirouse, používajícího literárního pseudonymu Magor.) K podobnému procesu došlo také na Západě, mluví se tu o tzv. subkulturách, ale jejich pozice je v důsledku nejrůznějších svodů - zejména komercializace a politického utopismu - daleko zmatenější. Rozhodujícím kritériem se zdá být kulturní plodnost, jak to zahlédl Marcel Duchamp ve svém diktu: "Umělec zítřka sestoupí do podzemí".

Vidíme tedy, že lid jako nositel kulturní kontinuity je nepřijatelný mimo rámec romantického konceptu. Avšak lid jako formální paradigma, které je zdrojem diskontinuity a zábavy, je k a t e g o r i í t r v a l o u . Bez obtíží vždy nalézáme strukturálně blízký vztah mezi lidem a slavností - lid žije především ve s l a v e n í s v á t k ů , připomenme tu eleuzinie, saturnálie, středověkou karnevalovou kulturu (srv. studii ruského literárního vědce M.M.Bachtina: François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance, Odeon, Praha 1975.). Charakteristická a nutná je tu vždy výslovná proměna o s o b n í identity, jíž se jednotlivec (po dobu slavnosti) zřiká - v lidu se vždy z t r á c í m e . Jen na tomto základě vystupuje lid jako slavení slavností. Slavení slavností pak je především vyznačeno tím, že se věci vyvlastňují dočasně z praktických relací a dělají místo a t m o s f é ř e slavnosti, která se ujímá vlády. Nappak v novověku tento lid prochází stále subtilnější a rafinovanější formalizací: společnost na dvoře Bourbonů ráda vystupuje v rolích pastýřů a pastýřek v bu-

kolických hrách. Tato formalizace se v rokoku neúměrně stupňuje. Ovšem pokus romantiky o její rozbití, pokus, který se snaží o to, aby se z lidu ve smyslu s t r u k t u r á l n í m (jak jej s ohledem na středověk a renesanci popisuje Bachtin v cit. díle) stal lid ve smyslu s u b s t a n c i á l n í m (základem je tu velmi lákavá idea p e r m a n e n t n í s l a v n o s t i , která na dvoře Ludvíků byla do značné míry realizována), míří bohužel při ostrém trendu k totalitě k fatálnímu vyvázání lidu z jeho vlastního - jediné přiměřeného - zábavného života a ve svých vyústěních vede k ještě důslednější formalizaci. Lid ztrácí - byť i pouze scénickou - bezprostřední z j e v n o s t ve prospěch ideologické mytologizace: rezultuje nezjevný l i d i d e o l o g i c k ý , který je definován pouze tím, že je zdrojem veškeré m o c i . Z toho pak vyplývá, že kdo má moc (prezident, generál, šéf strany etc.), vystupuje n a m í s t ě lidu.

Lid se tedy v romantice mohl vynořit jen díky ztrátě své identity (již je vždy terminovaná ztráta identity jednotlivce) a díky tomu, že lidé zapomněli na to, že chtějí-li s lidem slavit, musí se na čas zříci své osobní identity.

3. (Exkurz o identitě)

Při dosavadním zkoumání evropské kontinuity či evropských kontinuit na příkladech kultury a lidu jsme se kromě charakteristické marnosti setkali s tím, že toto hledání je implicitně založeno na předpokladu, že jakákoli kontinuita Evropy může být fundována pouze nějakou identitou. Zkoumali jsme, zda nalezneme kontinuitu v kultuře, protože prezentuje cosi trvalého, tedy identického v čase oproti bezbřehé rozmanitosti a zanikající přechodnosti typické pro sféru praktického obstarávání. Přitom jsme ovšem zjistili, že kultura jako pěstovaná a předávaná trvalost (obdobná trvalosti *c u l t u r a e a g r o - r u m*) není v Evropě jediným modelem kultury a že model druhý - kultura jako dar chudobě - je ve svém základě diskontinuitní. Zbývalo by tu uvažovat o identitě daru, ta však zjevně kontinuitu nezakládá. Potom jsme se obrátili k údajnému nositeli kultury, totiž lidu, abychom prozkoumali možnost, zda by identita kultury nemohla být založena v identitě jejího nosiče. Tady jsme konstatovali, že lid jako nositel kultury se vynořil teprve v novověku a to díky *z t r á t ě s v é i d e n t i - t y* jakožto slavení svátku. Navíc, že ve 20. století se jednak zdeformoval v čirou ideologickou fikci, jednak se fakticky ponořil do podzemí a přestal tedy ve své funkci nosiče kultury vystupovat. Nyní tedy nastává čas, kdy se zdá být nutné pohlédnout podrobněji na identitu samu, především na to, jak se to

s ní má a zda tedy náš implicitní předpoklad, že totiž zakládá kontinuitu, resp. že kontinuita je založena zachováním identity, je oprávněný, a v jakém smyslu.

Je zjevné, že toto podujetí je nanejvýš obtížné již pro známé paradoxy, které se naskytají hned na počátku každé takové úvahy: identitu nelze definovat (resp. lze ji definovat jen negativně - definice identity je tautologie), každý pokus o její vystižení je nezbytně s ní neidentický, je tedy na místě pochyba, zda ji lze vůbec reflektovat: popis něčeho je nutně založen na nonidentitě, která však zároveň nějakou identitu předpokládá atp., takže taková úvaha se zpravidla nedostává dále, než k jejímu konstatování.

V předcházejících studiích jsme se s identitou velmi často setkávali a to zejména v té souvislosti, že se nám některé fenomény vyjevily jako její zmenšování, resp. u b ý v á n í (viz O původu komunikace a společenství). Prakticky vše, co jsme zkoumali, bylo založeno na nějakých úbytcích identity. Neohlašuje se v tom vliv čistě funkcionálního pojmání světa a člověka v současné vědeckotechnice, jakkoli se k němu pokoušíme stavět kriticky? Neboť v něm je přece identita možná jen jako konstantnost funkčního přiřazení. Anebo naopak je snad funkcionální svět vědotechniky rezultátem těchto apriorních úbytí. Mnozí by se odmítli vůbec takto tázat, protože se nezdá možné, že by se dalo tímto způsobem vůbec někdy ze spleti tautologií nalézt cestu ven či dojít k nějakému výtěžku, a přece tu lze v pozadí cítit problematiku velice závažnou a z uvedených

důvodů i velice aktuální, kterou - i když se v ní asi uvázne - nelze jen tak obajít.

Běžně chápeme identitu jako totožnost něčeho s něčím, založenou na totožnosti se sebou samým, tedy jako s v é b y t - n o s t . Ale již zde se setkáváme s protimluvem: věc, aby mohla být totožná se sebou samou, tedy byla věcí, musí nějakým způsobem (a to sobě vlastním) zjevovat (přednášet) svět, tj. horizont, na němž vystává. Pro identitu jako svébytnost věci je tedy něčím bytostným identita věci se světem a pouze na jejím základě může věc vystupovat. Ovšem věc v y s t u p u j e právě j a k o v ě c a nikoli jako svět či modalita jeho zjevování, svět naopak vystoupením věci na své scéně, která je tím konstituována, svou přítomnost z t r á c í , čímž ji ve svém vystoupení ztrácí i věc sama. Když se začne hrát, scéna mizí, někdy mizí i hra; když obraz skutečně spatříme, nevidíme rám, a posléze ani obraz, ale hra bez scény a obraz bez rámu by nevystoupily... Věc i svět jsou tak branou zjevování a skrytosti. Je patrné, že má-li se zjevnost uchovat, tj. je-li věc identická, tj. je-li vůbec, je tu potřeba nějakého jsoucna, jež by bylo schopno identitu a zjevnost věci a světa v jejím protimluvu přednášet a udržovat; jehož bytnost by tedy spočívala v tom, že mu na této identitě záleží, že se ho bytostně týká. Takovým jsoucnem je člověk. Z toho nám plyne, že člověk sám je se sebou identický, pokud se stará, tj. zjevuje, přednáší, tj. je identický se zjevností věci, respektive světa ve věci. Pokud ale člověk je takto, pak takto také v y s t u p u j e , a to právě

jako člověk a ne jako věc či svět nebo modalita jejich zjevení, tyto se naopak současně (spolu s člověkem) zanořují, skrývají.

Pokusme se podrobněji vysvětlit tuto paradoxní úvahu, která však by nás mohla přivést blíže k identitě a jejím úbytím (ostatně se nám tu již začíná rýsovat postup těchto úbytí od světa k věci a od věci k člověku. Lze snad na základě výše uvedeného rozlišit identitu jako p ř e d n á š e n í a identitu jako v y s t u p o v á n í . Identita jako přednášení je identitou tím, že přednáší něco jiného než sebe sama, totiž to, čím je ve zjevnosti; je to identita jako zjevování toho, čím je. Identita jako vystupování je naopak identitou jako skrývání: znamená vystoupení něčeho v r o l i sebe sama a tak jako skrytí sebe sama, tj. toho, čím je. (Je zjevné, že tuto roli lze snadno suspendovat na pouhou funkci, ale to je až sekundární - je to pouze jedna z možností, jak se v té či oné roli vystupuje.) Obojí - přednášení a vystupování - musí ovšem být zjevně nebo skrytě identické.

Blíže nám to může pomoci nahlédnout několik příkladů. Tak hrdina brakového románu Maurice Dekobry "Madona spacích vozů" princ Seliman se dostává při svém tajném poslání do bolševického vězení v Batumi, kde je vydán na milost a nemilost sadistické a fanatické lidové komisařce Irině Muravěvové. Princ Seliman je autorem charakterizován jako zhýčkaný a nudící se dan-
dy, navíc seladon, který svede každou krásnou ženu, kterou potká. Přes utrpení, jemuž je vystaven, dlouhodobé hladovění, bi-

tí a psychická muka (vodí jej např. přihlížet popravám) se lidovou komisárku, které nechybí svérázný půvab, při jedné její návštěvě na cele pokusí svést. Ačkoli se tento pokus nezdařil, můžeme na přesvědčivé pevnosti, s níž se princ Seliman přidržuje své identity, vidět, jak klamné je podceňovat dokonalé vystupování v roli a obviňovat je z "nepravosti", "ne-původnosti" či "odvozenosti".

Že role dokáže člověka dokonce bytostně proměnit, nám ukazuje hrdina známého Rosselliniho filmu Generál della Rovere: podvodník vydávající se za generála si v této roli, v níž vystupuje, počíná hrdinně, podstoupí i hrdinskou smrt a získá si dokonce úctu nepřátel, což by jako "on sám" nikdy nedokázal. Vlivem vystupování a určité role tu dochází k hluboké etické proměně osobnosti.

Jako příklady působení téhož principu vystupování, byť v poněkud jiném světle, by bylo možno citovat různá románová zpracování tématu "korupce původně čistého charakteru" působením vystupování v té či oné roli (mimořádně jeden z nejoblíbenějších motivů v moderní literatuře, zejména sociálně-kritického žánru) anebo konkrétní osudy veřejně působících idealistů, např. světců. Za četné jiné uvádíme kardinála Roberta Bellarmi-
na (1542 - 1621), který byl 1923 blahorečen, 1930 svatořečen, 1931 prohlášen za Učitele Církve a 1932 se sv. Karlem Borromejským za patrona katechetické výuky.

"Jednou," píše o tom ve své autobiografii, "přemýšlel vážně o tom, jak by mohl dojít k pravému pokoji srdce. Když o tom dlouho uvažoval, napadla ho vážná myšlenka na pomíjivost těch největších pozemských statků, a vnukla mu velikou nechuť k nim. Proto se rozhodl vstoupiti do takového řádu, v němž by bylo vyloučeno každé nebezpečí, že dosáhne církevní hodnosti. Věděl však, že nikde nebude mít o tom takovou jistotu jako v Tovaryšstvu Ježíšovu, a proto se rozhodl, že vstoupí do něho."

Roku 1597 ho povolal papež Klement VIII. do Říma jako papežského theologa a konsultora sv. Officia a 1599 byl konečně jmenován přes své zdráhání kardinálem, když mu byl papež pod poslušností nařídil, aby se nezpěchoval přijmutí této hodnosti. Bylo to zajisté s hlediska časného ironické vyvrcholení dráhy pro muže, který se stal jesuitou, aby ušel církevními hodnostem; pro Bellarina to však bylo jen svědectví o tom, že lidské záměry nejsou ničím proti vůli Boží, a proto se pokorně podrobil, připomínaje si, že "nejhlubší pokoj a nejpravdivější jistota spásy je v dokonalé oddanosti do vůle Boží."

Nová hodnost také nezměnila mnoho na jeho způsobu života; pokud nemusil vystupovati s oficiální důstojností, žil skromně a prostě jako dříve, věnuje se jinak co nejsvědomitěji povinnostem, jež mu přinášelo zasedání v kongregacích sv. Officia, Indexu, Obřadů, Síření víry a v četných papežských komisích. Zde se uplatnily významným způsobem všechny jeho dosavadní zkušenosti i morální vlastnosti. Jeho theologické vědomosti, jeho přísná věcnost v posuzování fakt, prostá osobních vlivů, i jeho nezištná horlivost pro reformu církevního života - to vše způsobilo, že jeho úsudek mívá rozhodující váhu, a záležitost, ke které se postavil zamítavě, obyčejně se už za jeho života nikdy znovu neprojednávávala.

8. února 1600 podepsal jako jeden ze soudců kongregace sv. Officia rozsudek nad Giordanem Brunem, kde se mj. praví:

"Prohlašujeme, že musíš být postoupen světskému soudu a postupujeme tě tímto soudu pana římského guvernéra zde přítomného, aby tě potrestal náležitými tresty, při čemž ho naléhavě prosíme, aby ráčil zmírnit přísnost zákonů, pokud jde o trest pro tvou osobu, aby byl vykonán bez nebezpečí smrti nebo zmrzačení některého údu."

16. února 1600 byl Giordano Brunovi zvláštními kleštěmi propíchnut jazyk a byl za živa upálen na Campo dei Fiori v Římě. Později se kardinál Bellarmin účastní i procesu s Galileem Galilei. Na sklonku života píše pak několik asketických knih, např. *Úpění holubice čili O užitečnosti slz* (1617) a *O umění dobré smrti* (1620).⁺

Vystupování zvláště úzce souvisí se jménem, tvář-
í (viz fenomén masky) a jinými "vnějšími" charakteristikami
osoby či věci (o přednášení to ovšem platí také, ale v jiném
smyslu). Tak se identita jako vystupování zjevuje velmi výraz-
ně u fenoménu dokumentu. Je to např. osobní dokument
- vystoupení mé tváře, jména a mých dat na scéně úředního tis-
kopisu - což zaručuje mou směrodatnou totožnost se mnou při
vystupování na veřejnosti (nejde samozřejmě o mou totožnost
s dokumentem). Dokument také dodává identitu věcem a událostem
- fotbalový fanoušek, když v televizi shlédne záznam utkání,
které viděl odpoledne na vlastní oči, teprve tento záznam po-
važuje za směrodatnou verzi toho, co se skutečně stalo, tj.
teprve v televizi, v dokumentu se věci stávají identickými se
světem (televize - vzácný případ vystupování takřka bez před-

+) Použito úvodu Timothea Vodičky k jeho překladu *Úpění holubi-
ce čili O užitečnosti slz*, Dominikánská edice Krystal, Olo-
mouc 1948 a překladu *Dialogů Giordana Bruna*, Státní naklada-
telství politické literatury, Praha 1956.

nášení...)). Moc dokumentu je taková, že zejména v totalitarismu je někdy dokumentováno všechno, jindy naopak záměrně nic.

Ovšem máme zde také literární svědectví různých událostí, která občas bývají také nazývána "dokumenty doby" a skutečně obsahují více méně přesné - "dokumentární" - záznamy a popisy věcí a rozhovorů, jež se "skutečně" udály a přece tyto projevy nelze nazvat dokumentem v tom smyslu, jak o něm hovoříme: máme na mysli např. díla Alexandra Solženicyna, Václava Havla, Bonhoefferovy dopisy z vězení (Rezistence a odevzdanost, samizdatová edice Expedice, Praha) aj. Zde totiž převládá překvapivě to, co nazýváme přednášením - ve zjevnosti jsou tu přednášeny věci a je tu přednášen ve zjevnost svět. Především je tu přednášeno to, na čem bytostně z á l e ž í - každému a to teď. Rozdíl proti identitě dokumentu jako zajištění směrodatného vystupování je zřejmý: dokument jako vystupování neoslovuje, nepřednáší zavazující "záležit na", ale f a s c i n u j e - můžeme tu opět zmínit obecně známou fascinaci televizí. V našich příkladech příhoda prince Selimana rovněž především fascinuje, ale neříká nic, na čem by záleželo, právě tak příběhy veřejných idealistů. U příkladu s generálem della Rovere se jedná spíše o zvláštní dosvědčení toho, že vystupování a přednášení jsou identické. Fascinace dokumentem je v tom, že zpřítomňuje smrt (srv. tvorbu Andy Warhola nebo učebnice soudního lékařství, která je všude okolo (ani barevná televize neodstraňuje mrtvolnost televizních produkcí), ale n e n í n a p r o t i , tedy je nekomunikativní a bezčasová (srv. Petr Rezek: Břichomluvcovy

monology. Tělo a skutečnost v současném umění; rukopis, Praha 1982). Tato smrt není záležitostí všech (je spíše záležitostí nikoho), nezáleží vlastně na ní (viz mrhání životy v katastrofických filmech, v závodech F 1 apod.). Oproti tomu Solženicynovy popisy ruských lágrů nám zpřítomňují smrt tak, že na ní každému smrtelnému bytostně záleží, zřejmě oslovuje původní "pospolu", v němž všichni jsme (srv. O původu komunikace a společenství).

Solženicyn ani Havel nepíše svoje práce proto, aby identifikovali věci, jež uvádějí, aby je nechali vystoupit ve fascinující atraktivitě nebo identifikovali sebe sama dokumentem (i když tento aspekt tu samozřejmě rovněž vystupuje ve své roli), ale aby jistým způsobem (který se často vyznačuje tím, že výslovně přednáší problematiku identity jako vystupování) přednesli svět v jeho přítomnosti, zjevnosti, která se týká všech a to teď.

Upozornujeme v této souvislosti na rozbor k a t e g o - r i c k é h o i m p e r a t i v u ve stati Hanny Arendtové Krize v kultuře; její sociální a politický význam (str.27, 28 českého rukopisného překladu; v originále v souboru studií Between Past and Future). Podle Arendtové je možné v pojetí principu zákonodárství, který Kant nalézá v kategorickém imperativu ("jednej vždy takovým způsobem, aby se princip tvého jednání mohl stát obecným zákonem"), rozlišit dvě možnosti. Jednak "je založen na nezbytnosti rozumného myšlení souhlasit sám se sebou". Např. zloděj nebo tajný policista si ve skuteč-

nosti protirečí, neboť si nemohou přát, aby princip jejich jednání - tj. kradení majetku jiných lidí nebo jejich tajné vyšetřování - se měly stát obecnými zákony; takové zákony by zloděje mohly zbavit jeho vlastních zisků a tajného policistu jeho tajnosti. Arendtová poznamenává, že tento princip souhlasu se sebou je velmi starý - byl objeven Sókratem a formulován Platónem: "Jelikož jsem jeden, je pro mě lepší nesouhlasit s celým světem, než být v nesouhlasu se sebou."

Na druhé straně však vykazuje Arendtová u Kanta i odlišný způsob myšlení (v Kritice soudnosti), pro nějž nestačí být v souhlasu se sebou samým, ale který sestává ze schopnosti "myslet na místě každého". Obecnost zákona je tu konkrétnizována a zúžena ohledem na veřejnost komunity a pro jeho nalezení je nutná schopnost tohoto "myšlení na místě každého". "Síla souzení spočívá v potenciálním souhlasu s druhými; a myslící proces, který je činný v souzení, není - jako myšlenkový proces čistého rozvažování - dialogem mezi mnou a sebou, ale nalézá se vždy a priori, i když jsem zcela sám ve svém rozhodování, v předjímané komunikaci s druhými, s kterými, jak vím, musím posléze dojít k určitému souhlasu." (Arendtová, tamtéž.)

Zjevně je v této úvaze uplatňováno pojetí komunikace především jako volné v ý m ě n y n á z o r ů, již se dospívá či nedospívá ke shodě, která je tu však vždy možná na základě c o m m o n s e n s e dané pospolitosti. Přihlédneme-li naproti tomu k modelu komunikace a pospolitosti, k němuž jsme dospěli jinde (viz svrchu citovanou stat'), můžeme nastíněné komunikativ-

ní pojetí kategorického imperativu prohloubit tak (či nahlédnout ještě z jiného aspektu), že průkazněji vykáže hlízkost k našim předchozím úvahám o identitě. Obojí způsoby pojetí imperativu nám tu totiž splývají v tom smyslu, že "já" v onom souhlasu se sebou, pokud je identifikováno naším "míří přímo na mě," je pouhým reprezentantem původního "pospolu", jež jedi- ně toto míření zasahuje. Jde-li tedy o pojetí identity V.Havla, jak je známe z jeho korespondence z vězení (Heřmanické úvahy, samizdat, Praha 1982), o "neztracení sebe", tj. o shodu se se- bou nejen názorovou, ale ontickou či dokonce ontologickou, do- mníváme se, že je tu vyjadřováno, že nejde jen o jednání odpo- rující vlastnímu přesvědčení, nejde také o komunikaci s druhými ve smyslu názorové výměny a její korektivní úlohu, ale o posti- žení f a k t i c i t y j e d i n e č n o s t i výzvy mířící "přímo na mě" a z ní plynoucí n e z a s t u p i t e l n o - s t i , ať již je určené místo jakékoli - třeba kriminál -, tedy o v y v o l e n í p ř í m o m n e . A to představuje "událost", která - jak se zdá - překračuje jak vystupování, tak přednášení ve zjevnost, protože tu už tolik nezáleží na zjevování něčeho ani na vystupování v roli něčeho, jakkoli jsou důležité - u V. Havla spatřujeme zároveň přednášení krize iden- tity v jeho hrách i jeho vystupování v roli disidenta - jde už o z á l e ž e n í s a m é - o vyvolení přímo mne -, ostatní momenty se stávají druhotné.

Ovšem zrekapitulujme si, co se nám tu děje s identitou. Nejprve jsme si všimli, že identitou vládne zvláštní protimluv:

např. svět, aby mohl být (tj. být přítomen, být ve zjevnosti, být sám se sebou identický) potřebuje k tomu věci, které jej zjevují - prázdná scéna není scénou, tou se stává, teprve když je přednášena ve hře. Stejně tak věc, aby byla sebou, musí zjevovat svět a k tomu, aby tak bylo, potřebuje člověka, který by toto zjevování zjevoval. Tento aspekt identity jsme nazvali přednášením (tj. před-nášením dopředu ve zjevnost). Ovšem daleko více zarážející je další poukaz, který se nám naskytl, totiž že identita je současně zjevně a skrytě vystupováním skrytosti. Tím totiž, že věc vystupuje j a k o v ě c (a nemůže samozřejmě vystoupit jinak), tedy nejen jako modalita zjevování světa, vystupuje v r o l i v ě c i , svět i věc se skrývají (svět se skrývá např. v roli scény či rámu) a stejně je tomu i s člověkem. V následujícím jsme se pokoušeli ukázat jednotlivé aspekty tohoto pojetí na konkrétních příkladech.

Obojí identity - přednášení a vystupování (jež jsou identické) - jsou tedy redukcí identity, jejím zmenšováním od světa k věci a k člověku atd. Tato redukce není snad jen něčím strukturálním, ale má významnou úlohu, jak se pokoušíme dovodit jinde (Únos Evropy), i v evropské historii (při "míření=míření" je překonávána tautologie identity v tom, že míření je vlastně právě oním "="). Možná, že by bylo přesnější říci, že identita sama obsahuje m o ž n o s t takové redukce (ba v rámci Evropy jde o n u t n o s t), která se pak více či méně důsledně realizuje. Na výkladu o kategorickém imperativu a při diskusi Havlových myšlenek o identitě jsme v návaznosti na naše pojetí

komunikace a společenství zahlédli jednu možnost vyústění této redukce: v původním "pospolu", jež zamířeno mířením mířícím "přímo na mě" vyvolá reprezentaci. Co toto vyústění vlastně znamená a jak je interpretovat, je nejasné, a přesahuje to již rámec této naší úvahy. Je tu možná spojitost s tím, co Heidegger nazývá "Ereignis des Eignens von Mensch und Sein" (srv. Identität und Differenz). V každém případě jde o redukci, která již pokročila za člověka, či před něj... Snad k nějakým jeho před-pokladům?

Pro nás je důležité, že v tomto stylu redukce, v této její cestě a v tomto jejím vyústění nenalzáme nic, co by nám mohlo při řešení problému evropské kontinuity. Neboť identita jako přednášení ve zjevnost je zjevně diskontinuitní, ať již se její úbytě odehrávají jakkoli. Přednášení ve zjevnost je trvalou strukturou, ale časově implikuje přítomnost *c h v í l e* (Rezek), jež zjevnost přednáší. Chvíle je vždy jedinečná a diskontinuitní. I jakákoli věrnost k ní, její znovuvybavení ve slavnosti apod., jsou vždy poznamenány jedinečností přítomnosti chvíle.

Pro otázku kontinuity bude proto důležité, budeme-li se nyní věnovat druhé možnosti redukce identity - tj. redukci identity jako vystupování skrytosti. Něco málo k tomuto tématu jsme již naznačili v souvislosti s dokumentem, ale ten nám sloužil především k vyjasňujícímu rozlišení původního "pospolu".

4.

Především se zde setkáváme s krajně obtížným problémem, jak si totiž představit nezvyklou myšlenku redukce identity jako vystupování skryto - stí. Oborem, který se touto otázkou tradičně systematicky zabýval při řešení faktických sporných záležitostí, bylo odjakživa právo. Na rozdíl od kategorického imperativu, který je energický až optimistický, patří právo mezi fenomény bytostně skeptické, které rezignují předem na možnost konečného dohovoru a mají v sobě hodně únavy. Apriorně je tu výchozím bodem rezignace na určování věcí z jejich zjevnosti, z přednášené identity toho, čím samy jsou, ale přijímají se tu ve svém vystupování - ve svých rolích - tak, že vystupují jako to a to - a toto vystupování se potom právní definitorka snaží fixovat v jeho pravidlech. Vodítkem tu přitom jsou principy *a e q u i - t a s a u t i l i t a s . I n o m n i b u s , m a x i m e t a m e n i n i u r e a e q u i t a s s p e c t a n d a e s t*, praví Paulus. Právo tedy redukuje každé vystupování na jakési nezbytné (nebo zbytkové) *m i n i m u m*, jen aby vystupování věci, o níž se jedná, uchovalo minimálně. Samotné jednání tu není založeno, jak jsme si uváděli dříve, v bytostném záležitosti, ale jako *a c t i o* není než právem soudně vymáhat dluh - je tedy pouhým minimálním vystupováním nějakého záležitosti, tj. vystupováním *u s o u d u*. Výchozíkem *a e q u i -*

t a s je skutečně s k r y t o s t : m o r e s s u n t
 t a c i t u s c o n s e n s u s p o p u l i l o n g a
 c o n s u e t u d i n e i n v e t e r a t u s - z toho ov-
 šem plyne, že pokud má takovýto konsenzus zůstat sám sebou,
 má být t a c i t u s , být skryt, a není tedy záležitostí vý-
 měny názorů, procesem vyjasňování. Jiným důležitým principem
 je kvantita: q u a n t i t a s d i s c e r n i t f u r e m
 a b a b i g e o : n a m q u i u n u m s u e m s u b -
 r i p u e r i t , u t f u r c o e r c e t i t u r , q u i
 g r e g e m , u t a b i g e u s .

Právo, podobně jako jiné fenomény únavy či vyčerpání pro-
 středků a sil, m u s í ovšem trvat na své aspoň zbytkové
 identitě. Přitom je zde situace diskontinuity dána již předem,
 jak se to manifestuje formulací různých sporných nároků, jejich
 veřejnou obhajobou u soudu, vynesením rozsudku atd. Zde jsou
 úbytě identity největší - větší, než při jejich ztrátě - neboť
 zde se žádná identita neztrácí, nýbrž je zde od počátku nasto-
 lena (jak jsme již řekli) i d e n t i t a m i n i m á l n í .
 Například se dědí vždy jen nějaká minima, jež tu po lidech zů-
 stanou, a jako s takovými minimy se v právu počítá se vším.
 Právě smysl pro detail v římském právu ukazuje, že právní dis-
 tinkce - jako např. s p o n s i o , o b l i g a t i o ,
 p i g n u s - tíhnou k co nejpresnější redukci (zde třeba
 v tom smyslu, že v těchto právních vztazích se nenárokuje věc,
 ale plnění). Model práva je tedy jakýsi co nejformálnější
 ekvivalent věci, s nímž je spojeno nějaké minimum povinností.

Tato m i n i m a l i z a c e je kontinuální - je to asi nejvýraznější evropské kontinuita - a není náhodou, že právě na její bázi je komunikace tak mizivá. U komunikace, která - jak jsme dovozovali v dřívější studii - nastává v situaci ztráty identity, je naopak nějaká trvalejší kontinuita nemožná.

5.

Jak se právo u k a z u j e ? Kdy nastává situace, že už nic jiného než právo nezbyvá? Kde je přítomno právo v čisté podobě?

S k u t e č n o s t práva, tj. n e z b y t n o s t vykonávat ekvivalenční pohyby, akty, sledující obrysy ideálních redukcí, jež jsou výsledkem práva, vystupuje nejvýrazněji v k o c o v i n ě . Zároveň se ale právě v kocovině ukazuje na nejvýš jasně ryzí formálnost právních struktur - úzkostnou osamělost, toto základní naladění kocoviny, naplnit nedovedou. Ta je naopak vyplňována obsahy, jež se pro svou naprostou situačnost z největší části typizujícím popisu vymykají. Je to především plné připuštění odpovědnosti, přiznávání si viny, přiblížení a dotyk toho, co tušíme jako to nedefinovatelné v identitě.

Kocovina je na jedné straně redukcí světa na pouhou kvantitu; namísto plnosti individuálních kvalitativních tvárností se tu setkáváme s bortícími se pyramidami na sebe se vršících

kvantit, které chabou rukou podpíráme, zasouváme a zařazujeme na jejich místo, aby nám na druhé straně padaly na hlavu. Úzkost se snadno a ráda upne právě na tyto pohyby, aniž by tím ale zrušila neodbytnou, přestože skrytou výzvu, kterou tyto pohyby hledí zamaskovat a tak "vyřešit". Z plnosti světa se tak stává prázdnota přeplněná úzkostnými záchrannými akty. Přitom dochází p a r i p a s s u k redukci p ř i r o z e n é h o s v ě t a n a s v ě t t ě l e s charakteristickým narážením, pohybovými impulzy, schématem akce-reakce, prostě vším tím, s čím pracuje pojmový aparát klasické mechaniky. (Zde můžeme zahlédnout náladové pozadí staletí klasické fyziky jako kocovinu po údobí spekulativního metafyzického opojení.) Úzkostná osamělost, která je bytostným určením (definicí) kocoviny a z ní rostoucí odpovědnost se zprvu ohlašuje jako právní věta (princip), která svým vyhlášením prostoupí prázdnotu a stane se jakousi oporou... Oporou ovšem fiktivní, protože je naprosto umělá (ideálně konstruovaná). Nicméně jednotlivé pohyby a vůbec akty v kocovině vykonávané vedou k něčemu dalšímu, totiž k práci a k úřednímu jednání. Práce se zahustí v únavu a hmatatelné výsledky. Naopak úřad se svými prázdnými prostorami a halucinantními pohyby úředníků (srv. např. příslušné texty Franze Kafky) zůstává kocovině velmi blízko. Má-li na jedné straně tolik společného práce a stroj, můžeme srovnat úřad (a byrokracii vůbec) s halucinantní podobou stroje. Oproti obvyklé strojové mechaničnosti je úřední jednání plno překvapivých zvrátů a zádrhelů srovnatelných sice s poruchami stroje, ale přitom

se to celé odehrává - nejspíše díky právu - v úplně jiném médiu. Je to médium jakoby "lidštější", kde se napořád setkáváme s idealizovanými ekvivalenty odpovědnosti, viny, pokut a trestů - ale ovšem i nároků, výhod, kompenzací a zisků.

Mohli bychom tedy v kocovině jako p ř í t o m n o s t i minima identity (na rozdíl od práva, kde je sice minimum identity, ale jen ve formální podobě) spatřovat poslední nosník evropské kontinuity? Je jistě stydno si něco tak bídného a nuzného přiznat. Na druhé straně je každá chudoba nutně provázena jistou dávkou studu. Ať tedy zodpovíme položenou otázku jakkoli, zdá se rýsovat dost jasně, že projde-li kocovina právem a prací, stává se právě jako bytostná chudoba otevřeností pro možný zásah, pro oslovení myšlenkou a výzvou k tvorbě. Není tedy mimochodem vhodnou půdou pro evropské hledání a zakládání?

D.H. LAWRENCE v překladu PAVLA ŠRUTA

K ř i k ž e l v í h o s a m c e

Myslel jsem, že je němý,
tvrdil jsem, že je němý,
dokud jsem neslyšel jeho nářek.

První slabounký výkřik
odněkud z nedohledného rozbřesku života,
daleko a zdávna, tak daleko, jako šílenství na samém ostří
svítajícího horizontu,
daleký, zdaleka, daleký výkřik.

Želva i n e x t r e m i s .

Proč jsme byli přibiti na kříž pohlaví?
Proč jsme nebyli ponecháni vejčitými, konečnými sami sobě,
jakými jsme byli na počátku,
jakým byl dozajista na počátku on, tak dokonale sám?

Z té daleké, nedoslyšné dálky, byl to vůbec výkřik,

nezazněla to sama plazma?
 Pronikavější než pláč novorozeněte,
 výkřik,
 vzlyk,
 křik,
 díkuvzdání,
 smrtelný sten,
 křik zrození, hles pokory,
 slabounce, slabounce, zdaleka, plazivý v prvním svítání,
 válečný jek, triumf elastného průniku, smrtelný hles plaza.
 Proč byla stržena ta rouška?
 Hedvábný vzlyk membrány duše?
 Membrány mužské duše
 roztržené vzlykem zpola hrozivým a zpola muzikálním.

Ukřižování.

Želví samec pnoucí se po zdi svatostánku té neproniknutelné
 samice,
 stoupající a vzepjatý, rozkřídlený, vystupující z krunýře
 ve své obnaženosti želvího samce,
 s protáhlým krkem a dlouhými zranitelnými vytrčenými údy,
 rozkřídlený
 přes krov jejího domu,
 s hloubivým, tajemným, pronikajícím prutem stočeným k hloubi
 jejích zdí,
 spějící, svíravý a vzepjatý, ale spějící k úzkosti v nejzazším

bodě sponu,
až náhle, v křeči spojení, v nárazech pošubávajícího se
čeřenu, ach!

Jeho zatnutá tvář povystoupí z napjatého krku
a vydá ten křehký vzlyk, ten výkřik
nad prahem slyšitelnosti
z těch růžových, potrhanych, stařeckých úst,
výkřik, s nímž odchází duše,
nebo svatodušní výkřik, s nímž se duch navrácí.
Výkřik a okamžité zmalátnění,
okamžik věčného ticha,
avšak bez vysvobození, neboť v okamžiku opět náhlý, děsivý
zášleh spojení a najednou
nevyslovitelně slabý sten -
a tak dále, dokud se neroztaví poslední plazma mého těla
zpátky do nejdávnějšího otisku života a tajemství.

Tak tedy přitlouká a vydává
čas od času ten křehký, roztržený vzlyk,
po každém záškubu předlouhá mezidoba,
želví věčnost,
věkovitá utkvělost plazů,
bušení srdce, pomalé bušení srdce, trvající jen k příští křeči.

Vzpomínám: když jsem byl ještě chlapec,

slyšel jsem křik žáby chycené za nožičku
vyšlehnuvšími pysky haďa;
vzpomínám, kdy jsem poprvé slyšel jarní bučení
obrovitých žab;
vzpomínám, kdy jsem slyšel z hrdla noci hlasitý nářek
divoké husy za jezerními vodami;
vzpomínám, kdy mne poprvé do hloubi duše poděsil
pronikavý křik a tlukot slavíka
skrytého v temném keři;
vzpomínám na pištění králíka, když jsem šel lesem
o půlnoci;
vzpomínám na jalovici trýzněnou říjí, na její méchy žalující
a žalující celé hodiny, utkvěle a neutišitelně;
vzpomínám na svůj první strach z tajuplného, milostného kvílení
koček;
vzpomínám na nářek zděšeného, zraněného koně,
plošný blesk;
vzpomínám jak jsem prchal před nářkem rodící ženy,
jenž se tolik podobal sovímu houkání;
jak jsem ve skrytu naslouchal prvnímu zabečení jehňátka,
prvnímu skřeku dítěte,
a své matce, která si začala pozpěvovat;
a na vysoký tenor vycházející z vášnivého hrdla mladého
kopáče uhlí, který se už dávno upil k smrti,
na první hlásky cizí řeči

na divokých a temných rtech.

A víc než na tohle všechno
a míň než na tohle všechno -
na ten poslední,
podivný, ochablý sten
želvího samce na samém srázu bolesti,
slabounký, zpod samého ostří nejvzdálenějšího dalekého
horizontu
života.

Kříž,
kolo, jež poprvé kosti našeho mlčení láme,
pohlaví, jež rozlomilo naši celistvost, jedinečnou
neporušitelnost
našeho hlubokého mlčení,
vyrvalo z nás křik.
Pohlaví, jež nás rozlomilo do hlasu, nutí nás volat
přes hlubiny, volat, volat po doplnění,
zpívat a volat a znovu zpívat, odpovídat,
nalézat.

To, co je rozlomeno, po dlouhém hledání ztraceného
znovu chce se stát celkem;
stejný nářek vydává želva i Kristus, Osiriův
nářek opuštěností.
Co bylo celkem, je ve dví rozlomeno;

lawrence-šrut

a co je částí, hledá svou novou
vesmírnou celistvost.

OSCAR VENCESLAS DE LUBICZ MILOSZ
v překladu PETRA KABEŠE a JOSEFA PETRÁŠE

K a r o m a m a

Moje myšlenky ti patří, královno Karomamo z dávných dob,
Schoulené dítě, vytáhlé nohy a ruce máš nejkřehčí,
Karomamo, dcero Théb.

Pila jsi víno a jedla bílý chléb
Jak spravedliví, když mezi tamaryšky večeří.
Královničko Karomamo, z časů před lety.

Moje myšlenky ti patří, královno Karomamo,
Tvoje zasuté jméno jako chór nářků zní
V mém hlase, kde se mísí vzlyk a smích;
Neboť je směšné i smutné zbožňovat panovníci Karomamu,
Jež mezi divně pomalovanými tvářemi
V paláci rozlehlém žila, a je to už tak dávno,
Královno dítě, Karomamo.

Na dávné úsvity vzpomínáš, paní Karomamo?
Hranatě řezaný bůžek civí se zvířecí hlavou,

Obřadně k němu vzhlížíš svými strhanými rysy
 Zatímco ohně svítání už nad hladinou planou.
 Karomamo s unavenýma očima, kde je tvůj lehký krok,
 tvé rozčuchané vlasy, kolébka let tě připravila o život...
 Ubohá, ubohá moje královno Karomamo...

A jak to bylo přes den, kněžko učená?
 Jistě jsi nedospělé služebnice dráždila,
 Ty s vládnou kůží užovek, ale i s jejich očima;
 Počítala jsi šperky a snila o kralevicích,
 Hrozivých svou vůní dálky a moří,
 Kteří přicházejí a kteří se ti dvoří,
 Aby řekli: "Buď pozdravena slavná Karomama."

Za nocí věčného léta zpívala jsi u posvátných fíků,
 Karomamo, modravý květe zašlých lun;
 Zpívalas prastarý příběh oněch nebožtíků,
 Kteří se živili tajnými věcmi v tichu run
 A cítila jsi, jak se dmou tvé malé prsy
 Černého dítěte, a tvoje duše vrávorala úděsem.
 Takové byly Noci věčného léta, Karomamo?

- Jednou však (a žila vůbec, Karomamo?)
 Obepjali tvé tělo žlutými fáci,
 Uložili tě do zvláštní štíhlé rakve ze dřev cedrových,
 Čas mlčení vzal potom tvému hlasu květ.
 Písaři zapsali jen jméno na své papyrasy

A je to tak smutné a tak staré a tak v mlze už...
Je to jak moře mrazivé a beze hvězd.

Ty jistě znáš, ó bájná Karomamo,
Mou duši starou jako písňě moře
A samotnou jak sfínga při písěčné bře,
Mou duši nemocnou ze všech nikdy, ze všech kdysi.
A ještě lépe víš, slíbená princezno,
O rýhách osudu v mém srdci, znáš jeho dno,
Příznaku vysněné radosti a skutečného hoře.

Ach ano, to všechno víš, vzdálená Karomamo,
Přes pohled dítěte který je patrný
Na sošce hlazené neznámými dny
A věky, jež potom mimo tebe odcházely v kdysi.
Tuším tě vedle sebe, tvůj dlouhý úsměv v tmách
Slyším, jak šeptá: "Bratře, nesmíš se smát."
Moje myšlenky patří tobě, královno Karomamo.

JOHN ASHBERRY v překladu JAROSLAVA KOŘÁNA

P ě t p e d a n t s k ý c h k o u s k ů

Nápad, který jsem dostal a odvyprávěl
se stal věcmi které dělám.

Báseň o nich je rozebírá,
a já se chvěji. Prořídlá zima, ne tak zranitelná
jako splasklé léto, hnízda slov.

Některé kmeny věří že lidský duch
přežívá v odstřižcích nehtů.
Při západu slunce spěšně sbírají
své padlé. A toto se přihodí
jednoho zapomenutého dne před třemi lety:
děsivý důkaz světla po smrti.

Jiný člověk. Zeď z okrových cihel
a kamenů, vždy temnější, pochmurnější během odpoledne
a roztančený hlas, padělající díla
sentimentálního hračkaření - zmatky jež by vyvolal.

A hotýlek vypadal solidně

a dobře osvětlený, ve tmě, na ploché
pláži za vlnolamy, odměřený, neškodný.
A ty žasneš kolik chatrného
drží se zpřímá, polapeno v naší němohře.

A její jméno jest U t P i c t u r a P o e s i s

Takhle to už nemůžeš říkat.
Zmaten krásou musíš si
vyjít pod širé nebe, na paseku,
a odpočívat. Jistě že všechno směšné co tě potkává
je zcela v pořádku. Chtít toho víc bylo by zvláštní
od tebe, která máš tolik ctitelů,
lidí co k tobě vzhlížejí a jsou pro tebe ochotni
udělat možné nemožné, i když ty si myslíš
že to není na místě, že kdyby tě opravdu znali...
Tolik tedy sebeanalýza. A teď
k tomu co vložit do tvého obrazu básně:
květiny se vždycky dobře vyjímají, obzvlášť ostrožka.
Jména chlapců které jsi znávala a jejich rohačky,

dobré jsou taky rachejtle - odpalují se ještě?
 A je tu spousta dalších věcí stejné kvality
 jako ty co jsem zmínil. Dále je zapotřebí
 najít několik důležitých slov a mnoho tlumených,
 tupě znějících. Přišla za mnou
 abych koupil její psací stůl. Ulice se zničehonic
 zjančila a rozezněla japonskými instrumenty.
 Všude kolem byly rozsety nudné testamenty. Jeho hlava
 vemknula se v mou. Stali jsme se houpačkou. Stálo by za to
 napsat něco o tom jak tě tohle všechno ovlivňuje
 když píšeš poezii:
 krajní sebekázeň takřka vyprázdňené mysli
 kolidující s rozbujelým, rousseauovským listovím její touhy
 sdělit
 něco mezi jednotlivými výdechy, kdyby jen v zájmu
 druhých a jejich touhy pochopit tě a zběhnout od tebe
 k jiným centrům komunikace, aby srozumění bylo
 uskutečněno a tím i zmařeno.

M ů j e r o t i c k ý d v o j n í k

Říká že se mu dnes nechce pracovat.

Nikdo ho nenutí. Tady ve stínu
za domem, chráněn před hluky ulice,
člověk se může probírat lecjakými starými pocity,
některé odvrhnout, jiné podržet.

Náš slovní souboj

nabývá na síle když ubyde
pocitů které jen všechno matou.
Ještě jedno kolo? Ne, ale ty si nakonec
vždycky najdeš nějaká slova, jsou půvabná a zraňují mne
dřív než by se to podařilo noci. Plujeme
ve svých snech jak v bérce z ledu,
prostoupení otázkami a rozeklání svitem hvězd
které nám brání usnout, a o snech přemýšlíme
v tu chvíli kdy se odehrávají. Úžasná chvíle. To jsi řekl ty.

Řekl jsem, mohu to však zatajit. Ale neudělám to.

Děkuji ti. Jsi moc milý člověk.

Děkuji ti. Ty taky.

CZESŁAW MIŁOSZ v překladu LUBOŠE DOBRČVSKÉHO

M ě n í l s e j a z y k

Měnil se jazyk a my s ním. Jenom si vzpomeň.
Bylo ti deset let, jak vousatí chlapi žvanili
a plácali koně po zadku
nebo když cvakali závěry pušek, jak zpívala kytara
na té verandě ve stínu olšiny. Nebo ti druzí,
mladíci jako byls ty, smáli se tamtěm,
jak byli moderní, vznětliví, na prknech jevišť.
Ti všichni
jsou si dneska již rovni, vějíř, znak Honitby,
lovecká trubka,
model starého dynama, to všecko již leží u hlav rovů
a Jakub Jasínský si povídá s Lilian Gishovou,
filmovou hvězdou,
jak umí, tím svým řehťavým, staccato jazykem.
Ale oblaka plují jak plula,
přirovnávána ke stále novým a novým věcem na dosah ruky,
k hedvábným záclonám, k sametu závěsů, k peří,
a síla, která spojuje muže a ženy

v to zvíře se dvěma hřbety z Shakespeara
zůstává stejně temná, ať ji jmenuješ tak či onak.
A pokud lodičky na řece za letní noci
a bezhlasá píseň, dotyky rukou
vězí v tvé křehké paměti, která zmírá,
pak to nebylo tak, jak se ti zdělo,
ani tak, jak to do svých příběhů vkládáš.

(Berkeley, 1963)

V y z v á n í

Tato báseň byla napsána v lednu nebo v únoru roku 1954 a ne-
byla určena k tisku. Našel jsem ji ve starých papírech po
téměř dvaceti letech.

Vy, moji přátelé, ať jste kdekoliv,
ať už se rmoutíte nebo se cítíte šťastni,
to vám připíjím nahořklým tmavým vínem,
jaké se pije tak často ve francouzské zemi.
Z té krajiny plné zdymadel, plavebních kanálů,
spletenců kolejišť a zimních mlh
já k vám spěchám a ptám se vás.
Řekněte, přátelé, konečně
beze všech ohledů, nevažte slova,

řekněte, jak se to uprostřed noci
říká, když před námi ještě je noc
a tiché tikání hodin, za oknem hvízdá vlak,
vy si opravdu myslíte, že ten svět
je vaším domovem? Že ta horoucí vaše
vnitřní planeta, která
se uprostřed proudu horké krve zmítá,
že ta planeta jedná ve shodě
s tím, co je kolem? Ne, asi neznáte
ten hořký protest den co den,
ty výkřiky dušené úsměvem,
pocity vězně, když se dotýká zdi
a ví, že za ní jsou rozlehlá údolí,
duby se tyčí v přepychu léta, přelétá mandelík
a lednáček řeku mění v divoucí div.

Tak jako já i vy jste si jisti,
že už jen okamžik, a plní síl
vzejdete v plném lesku, skuteční,
zbaveni všeho, co vás drželo zpátky.
Že nad tou plísní rozbitých obrazů,
nad vlastní pamětí a vlastní proměnou,
která je jako vzlet ptáků, když led
praská pod údery kopyt - nad tím vším,
bude vám dáno hnát se rychlostí blesku,
s plachtami, které planou plamenem úsvitu,

v němž parníky vlekou dým a rodí se
archipelagy, strásajíc z vlasů měď.

Ne, neobracím se na vás z popelů zimy
tou co možná nejprostší řečí,
abych rozšířil pochyby, melancholii
abych nazýval sestrou osudu.
Dál a dál. Dokud nám bije srdce.
Nic není ztraceno. Jestliže naše slovo
se jednoho dne dokáže sloučit
s kůrou stromů, s pomerančovým květem
v jedinou jednotu - bude to znamenat,
že jsme hájili velkou nadějí.

Jak já mám hájit? Pojmenovávat věci.
To není snadné. Vyslovím "jitřenka"
a jazyk sám již přidává přívlastek
"růžovoprstá", jak v dětském věku Řecka.
Slunce a měsíc nesou tváře bohů.
Nejsem si jist, zda ze dna moře
nevyjde (s oringlí v uchu) Poseidon,
v brázdě člunu vlekoucí průvod nymf.
Když chodím po lesích a po loukách v Alpách
každá ze skalních rozzedlín

zdě se být branou, již do Pekel
mohl bych vstoupit (čekám průvodce).

A prostor, jaký je prostor? Je mechanický,
ten newtonovský, jak zamrzlý žalář,
nebo nestálý prostor Einsteinův, relatio,
pohyb a pohyb? Nemám co předstírat,
že něco vím, jestliže nevím, nebo vím
a představivost mám tisíciletou.

Skočte do vody v šatech. Olovo,
ta tíha, tak jako jednou ve snu.
Podobně je tomu s námi. Brokát minulých časů
nosíme nebo falešný purpur.
Tváře ukryté v sametu masek,
klasičtí: znovu hrajeme, co již bylo.
Ale stejně, tvrdím, že je to země půvabná
a věčné mládí si nese jako dar.

Vám připíjím, taďy, na scéně,
já, nic víc než hlas velkého teatrum.
Navzdory zavřeným očím, hořkým ústům,
navzdory mlčení, které je otroctví.

(Brie-Comte-Robert, 1954)

V l á ě c e A l b á n i e

Je možné, že už jsem splatil svůj dluh
a učinil, co bylo v mých silách pro svůj jazyk,
když jsem věděl, že jinak bude jen mlčení?
A bylo menší a menší. A krnělo, krnělo.
Stal jsem se velkým básníkem království Albánie
a úsměv dvorní dámy a laskavost regenta
byly by dnes již, bohužel, odměnou, která
přichází pozdě.

(Berkeley, 1972)

V o l á n í k p o ř á d k u

Křičel bys,
vždyť lidé se docela zbláznili.
Jenže jak kde, ty sotva.

Z jakého písku
a z bláta a z bahna,
z jakých urputných zlomků
jsi slepil svůj zámek navzdory moři,
už ho olízla vlna.

Jaký chaos
se tu pořádá odtud až potud.
Jakou propast
jsme shlédli, a mlčky.
Jaký strach
před tím, čím jsi.
Už se zjevuje
Bůh ví co.
Už se jmenuje,
zůstává, co nemá jméno.
Spěje ke konci
co nemá počátek.

Spláchne tvůj zámek
truchlivé moře
barvy vína,
zklidní tvou duši.

A přece to svedls
docela z ničeho.
To není věc rozumu
nebo ctností.

Kterak odsoudíš
nerozum jiných.

(Berkeley, 1969)

KAROL SIDON: B E R E Š I T

Myšlenka, že svět byl stvořen a stvořitel je svrchovaným pánem stvořeného, ponechává stranou motivaci stvoření, povahu stvořitele a ani neodpovídá na otázku po smyslu stvoření. Stvořitel může se svým světem nakládat podle své libosti až po jeho zničení, a stvoření, která povstala ne ze své vůle, jsou ve všem odkázána na jeho vůli. On je králem světa a stvoření jsou jeho otroky, z toho plyne, že poslušnost a služba Pánu z lidského hlediska odpovídají postavení člověka vůči Bohu. Jiná možnost, že by svět, který stvořil, mohl být Bohu lhostejný, že by existence stvořitele a jím stvořeného světa byly vzájemně nevztažné, je z lidského hlediska prakticky nepotřebná a psychicky těžko únosná, proto zůstává v pozadí víry v neosobního stvořitele jako nevyslovená hrůza. Vědomí absurdity bohem opuštěného světa, definitivního vědomí, že náš pozemský život neměl smysl alespoň pro někoho jiného, nutkala lidi odedávna stavět ke stvořiteli mosty a dávat mu znamení poslušnosti a podřízenosti obětí - a to lidskou. Obětování stovek a tisíců válečných zajatců bylo však už jen úpadkem prvotní potřeby obětovat to nejdražší, tedy děti nebo krále. Smyslem i lidské oběti byly tedy vědomé praktické a

podvědomé psychické důvody a potřeby člověka. Vztah k Nebí byl utvářen Zemí. A že v tomto směru není podstatného rozdílu mezi tzv. pohanskými náboženstvími a formou náboženství monoteistického, je patrné z příběhu o neprozřetelném slibu jísraelského vojevůdce Jiftacha v knize Soudců. Nežli vytáhl proti kmenovým nepřátelům, chtěl si zajistit úspěch slibem, že vrátí-li se vítězně a v míru domů, obětuje Hospodinu první osobu, která mu vyjde vstříc. Samozřejmě vůbec nepředpokládal, že by to byla jeho jediná dcera, ale to se mu právě stalo. Teprve tehdy se zhrozil, že k takovému slibu otevřel ústa, ale splnil jej. Žádný anděl z nebe na něj nezačal a Bůh nevyrazil z jeho ruky obětní nůž. Nestalo se tomu ani předtím, ani potom u příležitosti desetitisíců lidských obětí, jen v jediném případě, při obětování Jicchaka.

V Sanhedrinu 89b je zaznamenán výrok R.Jochanana, že po hostině, kterou Avraham uspořádal při příležitosti odstavení Jicchaka, předstoupil před Svatého, buď požehnán, Satan, žaluje, že ten stařec, jehož Bůh ve stu letech obdaroval synem, nepřinesl ze svých hostin v oběť jedinou hrdličku nebo holubici. Hospodin odpověděl: Řeknu-li mu, aby mi obětoval svého syna, bez prodlení uposlechně. "Vehaelokim nisa et-avraham" a řekl mu: "Vezmi, prosím, syna svého... a jdi s ním do země Moria a obětuj ho tam..." Srovnáme-li příběh této oběti s příběhem Jiftachovým, vidíme především, že Avrahamův Bůh oslovuje Avrahama jménem a on mu odpovídá, zatímco Jiftach pouze předpokládal, dejme tomu věřil v existenci Boží, oslo-

ven však nebyl. Iniciativa nevycházela z Hospodina, nýbrž z člověka. To on si vymýšlí, že někoho zabije, když mu Bůh dá vítězství, to on chce Boha svým slibem zavázat a vnucovat mu svou představu, jak se mají vyvíjet dějiny. Mimo jiné však předpokládá, že Bůh, jmenovaný dokonce Jménem, je lidožrout. Avraham si lidskou oběť nevymyslí, byl o ni požádán. Všimněme si ale, jakým způsobem. Stvořitel světa ho ve snu prosil, nepřikazoval mu, ponechával na jeho vůli, zda prosbu vyslyší, a slovy "lech lecha el erac moria", "jdi sobě do země Moria" Avrahamovi naznačil, že skutek, o který ho prosí, je součástí jeho osobní cesty, té cesty, kterou nastoupil, když ho Bůh vyvedl z Uru, a řekl "jdi sobě do země, kterou ti ukáži". Svůj osobní důvod "jít sobě" Avraham zná, důvod, pro který jej prosí Hospodin, je mu neznám, tolik ale ví, že oba důvody se v tomto okamžiku stýkají. "Obětuj ho tam v zápalnou oběť" je průsečíkem cesty Země a cesty Nebes. Tomu však Avraham zasvětil svůj život. Šel sobě do země, kterou mu Bůh ukázal, a půjde tedy i do země Moria, k onomu místu, které mu Bůh ukáže. A když po třídenním putování k tomu místu dospěl, postavil tam oltář a položil naň spoutaného syna. Vztáhl ruku po obětním noži a tu se nutně musilo stát, co očekával, a co se nutně nemohlo stát při oběti Jiftachově a desítkách tisíc obětí tomu podobných: "Zavolal naň posel Hospodinův z Nebes... a řekl: Nevztahuj ruku svou na toho chlapce a neubliž mu ani v nejmenším, protože teď jsem zvěděl, že se bojíš Boha a neodepřels mi svého jediného syna!" Přesně

toto byl ten průsečík cesty Nebes a cesty Země a Raši to přesně charakterizuje významem slov "vehaalehu šam leola", Protože v hebrejštině "obětovat" znamená současně "vyzvednout", řekl Hospodin vlastně: "Nežádal jsem tě, abys ho zabíjel, ale abys ho vyzvedl." Vrátime-li se znovu k Jiftachovi a kultu lidské oběti, uvidíme, že její smysl byl přesně opačný. Tam nešlo o vyzvednutí člověka k Bohu, Země k Nebi, nýbrž o přitahování Nebe na Zem, ať z těch nebo oněch důvodů. Jenomže Boží cesta je jiná a lidskými a zvířecími oběťmi se živili jen bohové, které židovská tradice nazývá "cizí" nebo "jiní", výtvoři zplození strachem, rozumem a potřebami. A byť i Jiftach Jménež volal Hospodina, svým slibem i svou obětí se obracel ke své fikci. Dvojznačnost otevření příběhu o oběti Avrahmově, smysl zkoušky pokušením, snad má kořen právě ve vnější totožnosti oběti bohu cizímu a skutečnému, a v jejich vnitřní protikladnosti. Ač oba dělají totéž, Jiftach věnuje stvořitele světa do svých pozemských, praktických potřeb, kdežto Avraham své lidské, praktické potřeby, celý svůj život a to nejdražší, co v něm má, pozvedá k Bohu.

V Berešit rabba 68 říká R. Jose ben Chalafta ve vší stručnosti: "Nevěděli bychom, zda je Bůh místem svého světa, nebo zda je svět jeho místem. Protože je ale řečeno (Ex. 33, 21): Hle, místo je se mnou, vyplývá z toho, že Bůh je místem světa a nikoliv svět jeho místem." Vidíme tedy, že první myšlenka, že svět byl Bohem stvořen, je sama o sobě nedostatečná, protože v ničem nezaručuje ani smysluplnost stvoření, ani

jeho cíl.

Nečasové pojetí slov "berešit bara elokim" vysvětluje povahu onoho "počátku", v němž nebo s nímž Bůh svět stvořil, podle Přísloví 8,22-36, kde Moudrost, "chokma", o sobě praví: "Hospodin získal mne za počátek cesty své..." První slova tory nabývají tak mnohem hlubšího významu. Jestliže Bůh stvořil svět s moudrostí, moudře, nemůžeme si už myslet, že svět unikl jeho rukám při nějakém tvůrčím záchvatu nebo že Bůh tvoří světy pro svoji zábavu, či dokonce, že mu nějaký osudový pud velí tvořit a on tvoří. Kdo jedná moudře, jedná rozumně, s vědomím odpovědnosti za své jednání, především se však svobodně rozhoduje, zda jednat nebo nejednat, je-li zamýšlený skutek moudrý a smysluplný, je-li dobrý. Stvořil-li takto i Bůh svůj svět, má existence a vývoj světa smysl nejen pro něj, ale svět zase nachází svůj smysl a cíl v NĚm. Vztah mezi Nebem a Zemí je reálný, podstatný a s příchodem člověka oboustranně osobní. Komentáře ke Gen. 2,4 doporučují číst obrát "behibaram" (v jejich stvoření) jako "beavraham" (v Avrahamovi), zdůrazňující tak myšlenku, že nikoli s Adamem, nýbrž s Avrahamem se potenciální smysluplnost světa stala skutečností. Potvrzeno to však bylo až na místě, kde prokázal, že "se bojí Boha", a kde se jeho jítí sobě setkalo s cestou Hospodínovou. Spoutaný Jicchak v průsečíku cest se stal duchovní skutečností tak mocného významu, že se naň může jeho potomstvo odvolávat v den soudu, a v Den smíření vyváží před Hos-

podímem všechny hříchy Jisraele. Není to nic divného, když uvážíme, že "bázeň Boží je počátkem moudrosti", téže moudrosti, s níž Bůh stvořil svět. R. Elazar (Pirke av. 3,16) navíc zdůrazňuje, že obě spolu souvisí tak úzce, že bez jedné by druhé nebylo. "Není-li Zákona, není dbalosti, a není-li dbalosti, není Zákona; není-li moudrosti, není bázně, a není-li bázně, není moudrosti..." Pokud platí ona slova obecně, stvořil Bůh svět nejenom s moudrostí, ale i s bází.

Bázeň Boží je někdy specifikována jako bázeň z hříchu. Jako všechny negativní charakteristiky je určitější než bázeň Boží. V této souvislosti je dokonce možno mluvit i o strachu, protože objekt strachu nebo bázně je mnohem konkrétněji vymezen, je z tohoto světa, ve všem všudy dobře znám. V tom je také nesmírná síla jeho svodu. Právě proto, že Bůh je místem světa, v okamžiku, kdy opomíjíme zacílení své existence směrem vzhůru a nepozvedáme svůj svět, tentýž svět a táž existence nás hrozí pohltit a zbavit nás života. Volíme-li však Život, musíme se varovat inklinace k Smrti, která je naší tělesné podstatě přirozenější. Ještě předtím, než Kain zabil Hévela, slyšel varování: "Zda nebudeš povýšen, budeš-li jednat dobře, a když nebudeš jednat dobře, hřích u dveří leží a po tobě touží: ovládni jej!" Jedná-li člověk dobře, je hřích mimo oblast jeho duševního i fyzického života, jakmile však dobře nejedná, probudí hřích, s nímž musí zápasit. Jeho vlastní pokleslá tvář je mu nepřítelem, kterého má ovládnout, aby

nezabíjel. Bázeň z hříchu není tímto zápasem samým, je spíše stavem, kdy člověk, jednající dobře, má plně na mysli nebezpečí, které na něho čeká, kdyby dobře nejednal. Musí bedlivě ostříhat svou cestu jako cestovatel, který ví, že když se bude držet značek, dojde bezpečně k cíli své cesty, ale jakmile by dovolil, aby ochabla jeho pozornost nebo dokonce z cesty odbočil, zabloudil by a možná i zahynul v pustině.

Zůstanme ještě u tohoto přirovnání. Nebezpečí ztráty pozornosti a sestoupení s cesty a zbloudění je tím snazší, čím méně si cestovatel uvědomuje kýženost cíle své cesty. Je-li hladový a žíznlivý a bude-li vědět, že na místě, ke kterému míří, ho čeká prostřený stůl, bude jeho cesta bezpečná. Může však najednou uslyšet hlasy a říci si: Snad jsou tu lidi a dají mi skývu chleba, zaženu nejhorší hlad a půjde se mi veseleji, a jeho další osud je již nejistý. Nebo si může vytyčit svůj cíl rozumem, přijde však na křižovatku a jeho pozornost upoutá jiný cíl. Začne uvažovat, zda by nebylo stejně rozumné jít někam jinam, a jeho další osud je znovu nejistý. Jestliže však jeho kroky ovládá láska, například touha spatřit milovanou ženu a děti nebo rodiče, drahého přítele nebo učitele, jeho touha bude upjata k cíli mnohem, mnohem pevněji. Zůstaneme-li ještě u tohoto přirovnání, bázeň posledního cestovatele se bude projevovat také koncentrací na cestu a její ukazatele a jeho mysl se nebude zabývat možnými svody, které by ho z cesty mohly svést. Zápas s hříchem je mimo oblast jeho cesty, bázeň z hříchu není bázní z hříchem. Tak tomu je i s

bázní Avrahamovou, již tanaista R. Meir (podle Sota 31a) charakterizoval jako "bázeň lásky", s odvoláním na Iz. 41,8.

Stejně jako v pusté krajině, hlubokém lese nebo v horách oceníme práci lidí, kteří i pro nás vyznačili schůdnou a bezpečnou cestu, oceňují zbožní Židé toru, kterou jim Bůh daroval, aby nemusili bloudit. Byl to on, kdo již před stvořením stvořil a vytyčil cestu k sobě. Nebýt této cesty, nestvořil by svět. "Hospodin získal mne za počátek cesty své..." Tora však je nejen počátkem cesty, ale cestou samou, světlem, které ji osvětluje, a zákonem, který ji vymezuje. To ale znamená, že kromě cesty existuje i ona ne-cesta, kterou jsme nikoli náhodou přirovnali k pustině. Onu pustinu Bůh stvořil také, vždyť je řečeno: "A Země byla pustá a prázdná a tma byla nad propastí", nestvořil pouze dobro, stvořil i zlo. Vzápětí však "řekl Bůh: Ať je světlo! a světlo bylo. A viděl Bůh to světlo, že je dobré a oddělil to světlo od tmy." Nebo když viděl, že "není dobré být člověku samotnému", stvořil mu ženu. Také Bůh volí dobré v konfrontaci se zlem, a protože stvoření takto chápáné je ve své podstatě etickou záležitostí, je nasnadě, že stvořiteli je vlastní nejen moudrost, nýbrž i její počátek - bázeň. Čím pozorněji studujeme toru, tím zřejmější také je, že tato Boží bázeň předcházela a provázela stvoření a provází Boha na celé jeho cestě. Jeho bázeň lásky je nejpatrnější právě v okamžicích, kdy ji necitlivá mysl přehlédne. Abychom nevzpomínali jiný příklad, výzva, aby Avraham obětoval svého syna, vzbuzuje první dojem, že je to příkaz strašlivého boha.

Ale tento "strašlivý bůh" Avrahama prosí a ještě mu sděluje, že se jedná o cestu, kterou půjde "sobě", dává Avrahamovi jistotu, která mu jistotou může být, pokud bude Bohu důvěřovat. Podobá se otci, který chce své dítě naučit plavat, protože ví, že to je pro život dítěte potřebné. Před ním je řeka, která je odděluje od druhého břehu, a kterého musí dosáhnout, aby se zachránilo. Otec tedy naučí syna tempa a potom si sám stoupne do vody a prosí ho, aby se nebál položit na vodu, že se mu nic nemůže stát. Pokud dítě otci důvěřuje, překoná strach z nepřátelského živlu a bude plavat. Musí z důvěry k otci vložit svůj život do jeho rukou, aby si život uchovalo.

IVAN DUBSKÝ: O JEDNÉ ALEGORII PIETRA
BRUEGELA STARŠÍHO

(Dvě opice)

V Gemäldegalerie Berlin-Dahlem, bývalém Kaiser-Friedrich-Museum, je pod Kat.Nr.2077 uchováván ve vitrině malý obraz Pietra Bruegela staršího různě pojmenováváný, nejobvykleji však **D v ě o p i c e**. Proč se obraz nachází ve vitrině? Nepochybně pro svou velikost: výška jeho je 20 cm, délka 23 cm. Obraz je malován na dubovém dřevě a vlevo dole signován: BRUEGEL MDLXII. O této malbě se vědělo ze soupisu sbírek Pietra Stevense z roku 1668, v níž se nalézalo 11 Bruegelů a kde pod "Nr.21" se uvádí "La ville d'Anvers avec deux singes". Veřejnosti se objevil obraz až v roce 1930, kdy byl zakoupen uvedeným Museem v pařížském uměleckém obchodě, jenž ho získal z ruského knížecího majetku.

Pod kamenným obloukem dřepí dvě opice připoutané řetězy k železnému kruhu, vsazenému do parapetu; v pozadí je pohled na řeku a město; zvířata jsou zobrazena přesně podle přírody: náleží do druhu "rudých bezpalcích" - Colubus badius. Typografické náznaky pozadí jakoby se proti tomu chtěly vymknout bezprostřednímu určení. Nejde ale o jakékoli město a jakoukoli řeku: město jsou Antverpy (jak víme již ze Stevensova soupisu)

a řeka je Šelda. Kostelní věže jsou pak věžemi hlavního ant-verpského chrámu Notre-Dame. V době vzniku obrazu, v roce 1562, Bruegel ostatně ještě v Antverpách žil.

Obě opice sedí proti sobě: zatímco jedno ze zvířat je obráceno v zasmušile napjatém postoji směrem k divákovi s pažemi položenými mezi nohama na římse, ostře ho fixujíc otevřenými očima a tedy proti vodám Šeldy, druhé - staženo jaksi trpně do sebe - se odvrací zády k pozorovateli a svým stočením směřuje k městu a přístavu. Prvá opice zírá k přítomnému, druhá stočí se směrem opačným, k místům, odkud se sem dostala, k minulému. Přes protichůdné držení opic je jejich chování stejnorodé; po-jí je jedno jediné, je tím smutek, melancholie. Železný kruh, řetězy a jejich rozdílné rozložení na parapetu, zámky, jimiž jsou spoutány s řetězy ke kruhu, jakož i rozházené skořápky od oříšků, jsou zřetelně a do detailu prokresleny (stejně tak jako obě zvířata a zeď, v jejímž otvoru sedí). Stinná těsnost kamen-ného oblouku, v němž se nacházejí, je v dokonalém kontrastu se vzdáleným panoramatem města na břehu řeky, prosvětlené, volné dálavy.

(Kompozice a barvy)

Obraz je důmyslně skladebně i barevně komponován. Divák je ostře působícími kontrasty co nejsilněji osloven zobrazeným a vtažen do situace obou připoutaných tvorů. Proti některým velkým obrazům Bruegelovým, kde kompozice je nanejvýš skrytá a celková struktura ztajena v bohatě diferencovaném "chaotic-

kém" nebo naopak v transparentní formě "montáže" jednotlivých buněk, zde u Dvou opic je skladba zřetelná a jasná, provedená z centrální perspektivy. Středová osa je určena kruhem, vsazeným do parapetu. Jakýmsi pokračováním tohoto kruhu je půloblouk, v němž jsou umístěny. Ve shodě s ním jsou zakřiveny i hřbety zvířat. Rovněž způsob, jímž jsou vykresleny a namalovány ocasy opic, s tím koresponduje: ocas opice, která je vidět zepředu, sahá přes parapet dolů a vede tak daleko přes střední osu doprava až tam, kam sahá ocas druhé opice, který leží na předpra-ní přes střední osu doleva. Ocasy obou zvířat se vztahují k sobě v koncentrovaném pohybu, tedy znovu v základní osnově celého obrazu, která má své "pointované zpředmětnění v železném kruhu" (Keich).

Jednoduchosti a jasnosti prostorového zobrazení odpovídá i plošný řád: ke kruhové struktuře se vztahují přísně horizontální linie. Je to nejprve přední hrana parapetu, po ní následuje zadní a za nimi horizont, který tvoří hladina řeky, ústící kdesi v moři spolu s horizontem města, které se táhne zřejmě do dále (Antverpy v době Bruegelově měly asi 200.000 obyvatel). K nim se vztahují pouze diagonály, které v okenním průhledu tvoří břeh řeky, lodě a přebírají je ptáci ve vzduchu.

Kompozici obrazu odpovídá i barevná skladba: tmavé popředí, kamenná klenba, část parapetu, temná srst a hlavy zvířat, vše v pevných konturách, v silném barevném nánosu ostře kontrastuje s krajinným pozadím. Město se třpytí v namodralém oparu, který se různě prolíná jeho budovami, na široké řece

leží jemná načervenalá světla, je vidět, jak řeka se barevně v lenivém toku mihotá, na ní plachetnice a poletující ptáci; celá krajina až ke zdím, na nichž jsou připoutány opise, se objevuje v našedlé, až do stříbrna jdoucí atmosféře, na níž působí tajuplně za ústím Šeldy rozkládající se širé moře. Zatím co vpředu je malba pastózní, pozadí je atmosfericky uvolněné, akvarelické, a la impromptu (de Tolnay).

Obraz postrádá střední prostorovou zónu, mezi omezujícím, až vězení připomínajícím popředím a pozadím s přístavním městem, které naznačuje, že ještě dále je moře a nad ním se otevírá volné nebe, není přechod. Mezi popředím a pozadím existuje absolutní ruptura. Tím je Bruegelův obraz neobvyklý a pozoruhodný, odlišuje se od všech jeho krajinných maleb. Už prvá Bruegelova krajina (Krajina se sejíícími sedláky) má všechny elementy, které určily nizozemskou malbu již před ním (Patinier, Henri met de Bles, Lukas Gassel, Cornelius Massys) a platily i po něm. Receptem bylo: hnědé popředí, zelený prostředek a modravé pozadí. Takovýmto barevným zprostředkováním se dosahovalo zobrazení organické jednoty přírody. Organický celek byl bohatě členěn jednak vrstvami, jednak diagonálami. V prvním plánu jsou umístěny postavy a stromy, podrobně zobrazené; v prostředním pásmu se nacházejí obvykle vesnice nebo města; a pozadí tvoří mohutné hory, hrady a nad tím vším obloha, nanesená v jakémsi oparu. Napříč krajinou se vine cesta nebo klikatí tok řeky, aby vyústil někde v dálce u paty hor v moři.

U Dvou opic se setkáváme pouze s první a poslední vrstvou. Prvá je, podle pravidla, hnědá, pozadí je namodralé. Střední pásmo chybí. Organická jednotka je přervána: popředí je zcela odděleno od pozadí. Není tu ani prostředník - cesta, proud řeky - jímž by se dalo přejít zepředu do dálky. Popředí a pozadí je tak nejen odděleno, ale stojí proti sobě v naprosté kontrapozici.

Jestliže Bruegel porušil obvyklé principy malby krajiny a jestliže dosáhl úplné roztržky mezi oběma plány své malby, má to nepochybně jistý význam. Stejně tak není bez významu ona dokonalá a bezvýchodná uzavřenost opsaná v kruzích soustředěných v železném kruhu na parapetu. Bez významu není tmavý pastózní nános popředí (de Tolnay hovoří o "la plasticité violante") a lehká neurčitost volné dálavy. Vše stojí ve vzájemném kontrastu zkříženým postavením opic počínaje a celkovou skladbou obrazu konče - při své jasnostiplné bohatosti protínání. Vzhledem k velkým Bruegelovým dílům nejsou rozhodně Dvě opice nějakým scherzem. Obraz tak malý a tak významuplný s podivem oceňují všichni, kdož se jím zabývali.

(Co znamenají Dvě opice?)

Protože zobrazená zvířata jsou malována tak věrně, že se dá přesně určit jakého druhu jsou, dalo by se soudit, že opice byly v majetku Bruegelově nebo někoho jemu blízkého a že tedy máme před sebou studii, výsledek náhodného pozorování, jakýsi žánrový obrázek. V Bruegelově době i později se umělci k tako-

vému tématu vraceli. Bruegelův syn Jan umístil opice v jednom svém obraze, který se nyní nachází v Gemäldegalerie des Wiener Hofmuseums (Kat.920, Waldpartie) tak, že se mohou vnímat jako signatura. Podobná luxusní zvířátka nakreslil také Roeland Severy (Preuton-Kabinet, Rijkmuseum Amsterdam), nebo se objevují i na obraze z roku 1581, vystavovaném ve Vídni (Katalog výstavy Drei Hunderte Vlāmischer Kunst, Wien, Sezession 1930, Nr.132). Ve všech těchto a jim podobných případech nechtěli umělci namalovat nic jiného než zvířata v jejich skutečné podobě. Ale i když Bruegel starší obě opice naprosto věrně zpodobňuje, uvádí celá výstavba obrazu pochybnosti, že by obrázek byl produktem náhodného nápadu.

Všem, kdož obraz zkoumali, byla zjevná enigmatická povaha díla. Otázkou vždy zůstalo - a zůstává - jak vyložit smysl do jednoduchosti zašifrované malby. Tak již Glück vidí v obraze skrytý význam. Veden pohledem na Antverpy v pozadí, hledá výklad v Bruegelově vztahu k tomuto městu. Obraz Dvou opic vznikl v posledním roce Bruegelova pobytu v Antverpách; v roce 1563 odchází Bruegel do Bruselu, kde žije až do své smrti (1569). Glückovi se zdá, že se Bruegel ještě chtěl "vyrovnat" se svými antverpskými spoluobčany podobně jako neznámý sochař, který na mostě přes Neckar v Heidelbergu umístil sochu opice a k ní vyryl následující verš:

"Was thust du mich hier angaffen?
Hast du nicht gesehen den alten Affen?
zu Heidelberg sich dich hin und her
da findest du wohl meines gleichen mehr."

(Volně: Co tady na mne civíš? Neviděl jsi starou opici?
Rozhlédni se sem a tam po Heidelbergu a najdeš podobných víc.)

Měl Bruegel příčinu posmívat se obrazem Dvou opic svým "spoluobčanům" jako opicím, kterých chodí po Antverpách - podobně jako po Heidelbergu - mnohem více? Nic tomu nenasvědčuje.

Data o životě Bruegelově jsou sporá a sporná. Jisté je, že od roku 1551, kdy byl přijat již jako mistr do antverpské malířské gildy sv. Lukáše, žil (kromě čtyřleté cesty do Itálie v r. 1551-55) v tomto městě. Zde snad byl před tím žákem Pietra Coecka van Aalst, zde pracoval pro významného nakladatele Hieronyma Cocka, zde měl okruh svých kupců (už za života byl velmi ctěn), v Antverpách měl mnoho přátel (zvláště obchodníka Hanse Franckerta, s nímž chodíval na venkovská posvícení, svatby a zábavy), zde náležel k rétorické skupině humanistů "De Violere". Antverpy byly tedy jeho domovem.

Proč vlastně Bruegel odtud do Bruselu odchází? Uvádějí se dva možné důvody: první popisuje jeho životopisec Carel van Mander (z r. 1604, tedy 35 let po smrti Bruegelově!) a podle této verze nařídila Bruegelovi jeho budoucí tchyně, která se z Antverp se svou dcerou odstěhovala do Bruselu, aby se za ní přestěhoval i on a opustil jisté prolhané děvče, jež mu hospodařilo a s nímž snad žil (van Mader). Bruegel se skutečně do Bruselu vydává, zde se žení o velikonočních 1563 s osmnáctiletou dcerou svého bývalého mistra Coecka van Aalst, čímž navždy opouští Antverpy a již se do nich nevrací.

Vedle tohoto poněkud anekdotického důvodu se uvádí druhý: Bruegelův "exil" do Bruselu měl hlubší kořeny. Antverpy, místo původní Bruegelovy umělecké působnosti, se stalo za jeho života světovým přístavem. Podporováno císařem Karlem V. různými privilegii rozrůstalo se během několika desetiletí v dvoustetitisícovou metropoli; obchod a velkolepá výstavba přiváděly sem i množství architektů, umělců, sochařů a malířů jako byl Quantin Massys z Lovaně, Jan Gossaert z Maubeuge (Mabuse) ad. Bruegel spoluprožíval rozmach svého města, o němž se tehdy říkalo, že je "démantem v prstenu světa". Doba však byla zároveň nebezpečná, plná neklidu. Nizozemím pod španělským panstvím zmítaly boje politické a náboženské, odehrávající se na pozadí morových epidemií, pronásledování kacířů a honů na čarodějnice, válečných plenění, mučení a poprav (Bruegel zažívá ještě popravu Egmonta a Hoorna). Kdo nestál na straně katolické, byl ohrožen, ale i z opačné strany všechny svobodně smýšlející pronásledoval fanatismus protestantů. Situaci vystihuje dopis z roku 1567: "Vede se nám díky Bohu dobře, ale žijeme v nemocné době, kdy se dá ztěžít doufat v rychlé zlepšení. Ohrožení katolickým neduhem, horečkou geuzů a dysenterii hugenotu, utoneme v pýše a ctižádostivosti." Z dopisu, který v té době obdržel Bruegelův přítel humanista Ortelius vyplývá, s jakým podezíráním se katolická církev dívala na obrazy a rytiny, z nichž by se jen v náznaku dalo tušit znevažování náboženství anebo obscénnost. Inkvizice nezkoumala pouze knihy, ale i obrazy a prohlížela všechna zavazadla a balíky. Všude panovala nesnášenlivost, spo-

ry a boje. Připomeňme si, že v roce odchodu Bruegela z Antverp skončila poslední perioda jednání Concilia Tridentina a počalo období protireformace, se svými drastickými opatřeními a následky.

Na okraji nesmiřitelných konfesionálních konfliktů vegetovaly malé skupiny vzdělců, umělců a literátů, které nenacházely příznivou půdu ani na straně protestantské ani katolické. Takovou byla i rétorická skupina De Violiere, společenství spiritualistických libertinů, shromážděné kolem kartografa a humanisty Abrahama Ortelia (*Theatrum orbis terrarum*, vyd. 1570) a básníka a učenice Dirka Volckertsena Coornherta, k níž náležel i Pieter Bruegel. Zde byly živé myšlenky rotterdamského Desideria Erasma, renesančního mystika Sebastiana Francka a dalších. Byl jim cizí klerikalismus té či oné strany (proti Boschovi je pro Bruegela příznačné, že nemaluje již žádné oltářní obrazy, že svými díly opouští kostelní prostory - i když paradoxně jedním z jeho velkých ctitelů a sběratelů byl kardinál Granvella, poradce Filipa II. Španělského, nizozemského regenta); upínají se k "duchovní církvi", k původní "apoštolské pospolitosti" (do níž Sebastian Franck zahrnuje i pohany). Franck odmítá viditelnou církev, pro něho jen Bůh může rozhodnout o tom, kde církev je a kde není. Ve svém hlavním filozofickém díle *Paradoxa* (1534) píše Franck z Wördy, jak byl také nazýván, že svět potřebuje svého papeže, aby mohl hrát svou hru. Svět - to je pro Francka "pan Omnes, sprostá lůza", a co tento "svět" nazývá Bohem, je ďábel a kdo je před Bohem věřící, je pro "svět"

kacířem. Svět chce být klanán, je plný neklidu a nevěří vůbec na to, v co věří. Pravda je "poklad" zakopaný tak hluboko, že svět ji nemůže nalézt a vyzvednout ho může jenom duch. Zde je poslání oné malé skupiny opravdových, kteří jsou Bohu otevření a tak mohou zakusit lásku. Poněvadž láska chce sloužit, drží se protivících se, nízkých a ubohých, zatímco láska "světa" hledá bohatství. Člověk stvořen Bohem a drže se Slova, má žít z tohoto zdroje a z něho žije i vlastní duchovní církev, která shromažďuje všechny na celém světě, kteří jsou uchvácení Duchem.

Jak s myšlenkami Sebastiana Francka v polovině 16. století byli antverpští spiritualističtí libertini obeznámeni, svědčí příklad Christopha Plantina z Tours, tiskaře a nakladatele v Antverpách, který náležel k sektě Henri Nicolaese, s níž Bruegel sympatizoval. Podle Nicolaesova "Specula Justitiae" nepotřebuje hříšná duše ke svému spasení žádnou světskou pomoc, může být spasena pouze a jen božskou láskou; všechna náboženství jsou stejnorodé symboly základní pravdy, která dokonce i v Písmu svatém dostala jen alegorický výraz. Plantin, zastánce tohoto učení, ztrácí v Antverpách roku 1562 (v roce, kdy Bruegel maluje Dvě opice) svůj majetek údajně proto, že finančně bankrotoval; bylo však prokázáno, že jeho dočasný odchod do Paříže byl útekem pro vydání heterodoxní knihy (Jedlicka).

Ale již před Plantinem museli opustit tajní reformovaní Antverpy. Jan Massys, syn malíře Quinta Massyse a bratr Cornelia, s nímž se pravděpodobně Bruegel znal, byl již dříve vypo-
vězen z města a musel pak po létech prosit o udělení milosti a povolení návratu.

Duchovní atmosféra, v níž nacházel Bruegel myšlenkové podněty ke svému umění a konflikty a napětí v šedesátých letech 16. stol. stály proti sobě tak, že se mu stala půda v Antverpách příliš "horká" (Jedlicka). Proto vyhovuje své nedůvěřivé budoucí tchyni (byla mj. vynikající miniaturistka a akvarelistka), jež znala dobře jak Bruegela, tak prostředí, s nímž byl spojen, přijímá její vyzvání a volí dobrovolný "exil" do Bruselu.

Bruegel, člověk mimořádně tichý a do sebe uzavřený (podle zprávy van Madera), takový, jak ho vidíme s největší pravděpodobností na kresbě nazvané Umělec a znalec ve vídeňské Albertině, neměl zjevně důvod odcházet z Antverp pro jakési roztržky se svými spoluobčany, jak by vyplývalo z analogie sochy opice na heidelberském mostě a obrazu Dvou opic (analogie ostatně věcně více než problematická). Smysl obrazu se zdá být jinde.

Bruegel namaloval již roku 1558 Dvanáct vlámských přísloví v medajlonech (Museum Maijer van den Bergh, Antverpy), po nich nakreslil jiné Douze proverbes flamands, které v mědirytině reprodukovali Jan Vierix a Pieter van der Haijden a konečně před naším malým obrazem dokončil rozlehlá Nizozemská přísloví (1559, Berlin-Dahlem). Lze proto připustit, že také Dvě opice jsou obdobnou "ilustrací" nějakého vlámského přísloví. Vodítkem, kterým by se podhalil smysl obrazu, nebo alespoň určitou stopou, by mohlo být vlámské přísloví, o němž uvažuje Charles de Tolnay:

"Wat vindt men ter wereld zeldzame konderen, zei de boer, en hij zag een aap in het venter zitten."

("Jaké podivné děti je možno vidět ve světě, řekl sedlák, vida najednou sedět opici na svém okně.")

Zda v této průpovědi nalézáme pravý klíč k výkladu malby, je nejisté: proč na obraze jsou opice dvě?, proč jsou příkovány?, proč v pozadí je přístav a město Antverpy a nikoli vesnice, kde sedlák má své stavení?, proč opice nesedí na sedlákově okně, ale v mohutném kamenném oblouku v silných hradebních zdech?

U prvních Bruegelových obrazů, týkajících se přísloví, jsou připojena vždy k jednotlivým medailonům věnovaným tomu nebo onomu proverbii, příslušná dvou-čtyřverší, která mají obrázky ilustrovat. Dahlemská Nizozemská přísloví postrádají literární doprovod. Bylo zde totiž - na základě rozborů Fraengerových, Bormsových, Graulsových a Rohových - rozluštěno a napočítáno přes 100 přísloví, průpovědí, pořekadel a rčení. Jsou vkomponovány v celek a tím ještě důrazněji vystupuje mnohovýznamovost malby. Obrazy pozdější, vlastně Dvěma opicemi počínaje, nemusí být a také nejsou pouhými "obrazy-příslovími", i když některé, jako Mrzáci anebo dokonce Mořská bouře z posledního roku Bruegelova života, zdánlivě bez sentence, na nějaké průpovědi spočívají.

(Alegorický obraz)

Když Bruegel začal kreslit a malovat svá vlámská přísloví a doprovázel je textem, vycházel z tradice konce středověku, kdy se v jižním Německu objevují spisy s dřevoryty nebo rytinami, v nichž se líčí a zobrazuje, jak se člověk chová k věcem zde na zemi ("Von dem Nutz der Ding", nebo "Von den Erfindern der Dingen" atp., z 15.-16. stol.). Zobrazit přísloví však znamená více: nelze ukázat pouze na věci, s nimiž člověk zachází a způsob, jak s nimi zachází, ale pomocí obrazu každodenního počínání se musí sdělit význam, který je v pozadí. Povahou přísloví je, že obecný význam - ať již moralita, názor, životní moudrost, idea - a konkrétní zjev nejsou od sebe odloučeny, nestojí proti sobě, nýbrž jsou naopak spjaty, bezprostředně s konkrétním zjevem je vždy vyjádřen i význam (řeceno s Hegelem). Právě přísloví se vyznačuje co nejtěsnější vzájemností obecného a obrazu, dokonalým vkořeněním zjevného do významu a obráceně.

Bruegelovo století bylo doslova posedlé zájmem o přísloví. A všichni ti, kteří byli zmíněni v souvislosti s myšlenkovým klimatem antverpských spiritualistů, vydávali sbírky přísloví. Erasma Rotterdamského *Colectanea Adagia* (1500 a rozšířena 1515) obsahuje na 800 přísloví, Johannes Agricola vydává postupně 3 knihy "*Deutsche Sprüchwörter*" (1528-48) a Sebastian Franck přichází roku 1532 (a obsáhleji 1541) se svými "*Clugreden*". Sbírat přísloví nebylo nějakou zálibou na okraji jiné významnější činnosti, ale humanisté tak podstatně dávali naje-

vo svůj vztah k antické tradici (tedy k něčemu "pohanskému") a renesanční mystici se obraceli k úslovím, pořekadlům a rčením svých krajanů; jejich šprochy plné fantazie a básnivě zhuštěné, jejich mluva je jim půdou, z níž píší svá pojednání - jako Sebastian Franck po příkladu Mistra Ekehartta, Taulera, Paracelsa, jestliže jmenujeme alespoň některé. Země přísloví, kam vstupují, jim objevuje život venkovského člověka. Tak se mohl "stát" z Pietra Bruegela, vzdělance, kterým bezpochyby byl, navěky S e l s k ý Bruegel (van Mader). Sbírat a studovat přísloví patřilo v oblasti severní renesance podstatně k vidění světa.

Přísloví se dostala i na obrazy a do rytin, dokonce i na tapiserie (Boston, Brusel): Současník Bruegelův z okruhu Orteliova Hogenberg vytvořil rytiny s námětem lidských neřestí, list "Al Hoy" podle přísloví "Všechno maso je jako seno", ale naprosto určujícím předchůdcem Bruegelovým byl Hieronymus Bosch. Boschův obraz Řezání kamene (nebo také Léčba bláznovství, Prado, Madrid), který se počítá k jeho raným pracem, obsahuje základní prvky, z nichž o půl století později vychází Bruegel. Výjev vyřezávání kamene z hlavy jakéhosi pacienta, prováděný nějakým felčarem s obráceným trychtýřem na hlavě za asistence mnicha, tisknoucího k sobě džbán a ženy, která má na hlavě knihu, je situován v kruhu uloženém v pravouhlém poli. Na tomto poli je napsáno přísloví: někomu vyřezat kámen. Tím se má na mysli osvobodit ho od bláznovství, kámen bláznivosti vyjmout z hlavy. Symboly, jimiž jsou vybaveny postavy kolem

bláznivého zpochybňují, zda tito léčitelé mohou vyléčit. Člověk se dostane do rukou větších bláznů, než je sám. Vyndat kámen bláznovství je marné, neboť kámen je ještě zbytek rozumu. Přísloví je vzato doslova a současně obráceno ve svůj protiklad. Je to taktika, kterou se pak naučí Bruegel od Bosche a dále rozvádí (Holländer).

Bruegel se zpočátku v malbě přidržuje formy v obdélníkovém poli zarámovaných kruhů, do nichž jsou umístěna jednotlivá přísloví (kruh - symbol světa i věčného návratu stejného v povaze člověka), která jsou, tak jako u Bosche, citována na poli. Je položen důraz na význam, do popředí vystupuje sentence, která se dá vyčíst z medailonu a text nám naše vidění potvrdí. Tehdy také produkuje Ctnosti a Neřesti a dává rýt své proverbiala, která se touto cestou ocitají mezi širším publikem (jinak pracuje vlastně jen pro vzdělané sběratele duchovní i světské elity, jeho obrazy nebylo možno na veřejnosti spatřit); byl proto bezpochyby chápán jako moralista, jakokritik nepravostí a pamfletista, který nastavuje zrcadlo své době, a zašifrovaný hlubší smysl se neviděl. Dokonce i van Mader, který znal řadu jeho obrazů, charakterizuje ho jako napodobitele Boschova, který "udělal jeho způsobem mnohé strašidelné a šprýmovné obrazy" a divák prý jen málo z nich "bral vážně aniž by se smál".

Ikonologické odvození se stává postupně u dalších Bruegelových obrazů obtížnější. Prostředky výrazu přestávají hrát roli ilustrace sentence, jsou plny myšlenkových postojů, nám cizích.

Bruegelovým pramenem - a to svědčí o jeho vzdělaneckém původu - byla křesťanská lidová mytologie, lidová hádanka, proverbia, kázání i učené traktáty. Odtud pocházející významová složitost je nám ukryta za výjevy z běžného života; teprve v duchovní, vnitřní významové struktuře, ze všeho, co lze brát v úvahu z literatury jeho doby a z Bruegelovy tvorby obrazu, ze všeho, co se dá prokázat, lze dosáhnout znalosti organického motivu a formování, z něhož nám vychází podstatný faktor jeho stylové tvorby (Fraegner). Mluví se tedy i o pozoruhodné Bruegelově rozpornosti: na jedné straně - píše Jedlicka - skutečná nebo zdánlivá primitivnost, na druhé straně bohatství literárních asociací z velké části mytologického, alegorického nebo vědeckého původu (vědeckého - ve smyslu renesančním, je třeba dodat, neboť v úvahu přichází i astrologie, alchymie, gnostika a kabala, se základní myšlenkou jednoty makro- a mikrokosmické). Umělec tohoto druhu není primitivní z umělecké nemohoucnosti, nýbrž "ze zážitku a z nutkavosti své vize", chápe se svých zdánlivě primitivních prostředků, poněvadž mu umožňují, aby vystoupil s jiným uměleckým programem, který by se kryl s renesanční "řečí forem a světového názoru".

Na poměru "Bosche druhého" (jak byl někdy Bruegel označován) k Boschovi "prvnímu" vytanul nejen Jedlickovi, ale i dalším historikům umění, základní rozdíl mezi nimi a tak se i ukázala původní hodnota Bruegelova umění.

Rozdíl mezi nimi nachází Jedlicka v následujícím: Bosch stojí svou tvorbou uvnitř své doby, Bruegel byl s ní spjat v

mnohých stránkách jen zvnějšku. Oběma je společný rys starobylosti, nicméně i v něm je základní rozdíl: Bosch je "poslední primitiv" a Bruegel "první modernista" (Jedlicka).

Bruegelův vztah k Boschovi je dvojaký (Bruegel podle jedné domněnky nestrávil učednická léta u Coecka van Aalst, který maloval po způsobu italské renesance, není ostatně ani zanesen ve svazcích antverpské malířské gildy jako učedník, nýbrž poprvé vůbec již jako mistr a je tedy pravděpodobné, že byl u žáka nebo následovníka Boschova v s Hertogenbosch): v časných pracích pokračuje zvláštním způsobem v díle Boschově, vlastní pozdní dílo je však jeho velkolepým protikladem.

Nejvýznamnějším příznakem změny od Bosche k Bruegelovi se uvádí sekularizace: odcizený pohled Bruegelův je zesvětštěný pandiabolismus Boschův, je to domyšlení děsivých vizí Boschových do světa každodennosti. Zkušenost odcizeného světa Bruegel získal, podle Sedlmayra, od Bosche, u kterého je odcizení na periferii ďábelského, podobně jako úděsné, sadistické, obscénní, strojové; u Bruegela vstupuje zkušenost odcizení do zorného pole, aby se stalo jakousi "heuristickou hypotézou", podle níž je nahlížen obyčejný život s chladným intereselem.

Bruegelem byla popřena poslední podstata propastného světa v křesťanském řádu bytí. Nemaluje již křesťanské peklo tak, že jeho nestvůry jako varující nebo svádějící nebo trestající stále stojí v božském řádu, nýbrž maluje vlastní svět nesmyslnosti a temnoty (W.Kayser).

Démonický svět jednoznačně poukazuje k Boschovi, konstatuje autor studie, v níž projednává otázku, zda Bruegel je Boschův napodobitel nebo pokračovatel. Démonické je u Bosche hluboce zakořeněno ve středověké symbolické představě, u Bruegela je podáno jako *r e á l n ě m o ž n ě* v podobě jeho okolního světa. Svět, díky jeho pozorování a pocitu, je takřka nevyčerpatelným pramenem grotesknosti a úděsnosti. Bruegel jde tak daleko, že karikuje i Kristovo nesení kříže a podobně pojednává ostatní biblická témata. Tím se zcela vzdaluje Boschovu přístupu. U Bruegela (Sčítání lidu v Betlémě) je sv. rodina jedním z aspektů celé scenerie, Marie a Josef se neodlišují od ostatních postav a ke všemu se děj odehrává v celkovém ruchu vesnického života, kde si hrají děti, sedláci jdou za svou prací a podobně. V protikladu k Boschovi, u něhož v biblických tématech dominuje vyobrazení v duchu náboženském, u Bruegela se mísí sakrální s profánním, při čemž těžiště zobrazení je třeba jednoznačně hledat u profánního.

Také v Obrácení sv. Pavla "autentické ovzduší horského výstupu vojska, ...na první pohled zastírá vlastní námět Šav-lův pád s koně, zpodobený v p o z a d í jako obyčejná jízdní nehoda...". (J.Neumann, jenž ovšem ihned zdůrazňuje hlubší symbolické významy Bruegelova postupu, unikající většině starších interpretů Bruegelova díla.)

Propastné, diabolické, které hrozilo ještě v Boschových vizích jako trest za život pozemský, pokud nebude řádně veden, vniklo do pozemského světa Bruegelova. Je to výsledek malířovy

"subjektivity"? Vzniká jeho dílo tak, že se Bruegel poddal své "divoké představivosti" a "nestaraje se o pravdu a podobnost" zobrazuje "pouze fantazijní nebo vlastní grotesky" a "prostřednictvím nadpřirozeného chce svými přízraky vzbudit pouze výsměch, hnus a úděs nad smělostí vlastních příšerných výtvorů"? (jak o Bruegelovi píše Ch.M.Wieland v Unterredungen mit dem Pfarrer von * * * r. 1775). Pieter Bruegel nemaluje už "volné vize", světy nočních můr a démoničnost "vkládá" do našeho důvěrného světa, boří tedy de facto svět? Znamenalo by to, že noční můry se svým pandémonismem patří k řádu světa? Není-li takového řádu, vniknou z míst jim přikázaných do světa bdělého života? Pekelné je pak "reálně možné", jak píše historik umění Egner o Bruegelovi. Jak to, že není takového řádu, který pekelnosti dává, co její jest?

Absolutno tu není, středověký řád o ně opřený se hroutí: "vymknuta ze svých kloubů, doba šílí" (Shakespeare). V tomto stavu, nikoli ve s t e j n é m čase, kdy jeden (Bosch) žije uvnitř doby a druhý (Bruegel) byl s ní spjat vnějšně po mnoha stránkách (Bruegel byl spjat se s v o u dobou neméně tak jako Bosch se s v o u dobou) se mění Bruegelův "kulturní program" (Jedlicka).

Údiv a děs, bezradnost a tíseň vyplývá všude z toho, že svět je vyvrácen a my nemáme oporu. Taková je situace, když Bruegel přechází od zobrazení kriticky nastavených zrcadel k hlubšímu postižení svého (a nejen svého) bytí ve světě. Už před ním vidí Sebastian Franck blízkou hodinu zániku světa a vyzývá člověka, který může naslouchat, aby se vyzbrojil na

soudný den. Neboť jinak, rozhlédne-li se po lidstvu, "nebylo by divu, že se srdce rozpukne pláčem. Jestliže se ale jako Demokritos potupně na něj podíváme, pak můžeme smíchy popukat. Tak si svět pohrává." "Jame všichni směšní, látka pro hru a masopustní hra před Bohem," píše Franck už 1534. Vedle myšlenky zvrácenosti světa (nejde vždy pouze o nápravu jednotlivých neřestí, ale o celý svět, jak jsme slyšeli od Sebastiana Francka) se pojednou objevují spisy k tématu souběžnému, k bláznovství. Biblické slovo o bláznech jako soli země, které předvádí Boschův obraz, je podnětem mnohým tehdejšími autorům: Sebastian Brandt píše roku 1494 Narrenschiff, vyzdobené dřevoryty (ostatně námět Boschova obrazu z Louvru Le nef des Fous - Loď bláznů), slavný Erasmus svou Laus stultitiae - Chválu bláznovství, Thomas Murner, satirik, "zaříkávač, cechovní mistr a kancléř bláznů" uveřejňuje Narrenbeschworung (1512). Atmosféra tu tedy už je připravena před Bruegelem.

Umělec, člověk, který vzal svou věc sám na sebe, Deus in terris (Marsilio Ficino), stojí v melancholii světa. S "chladným zájmem" ve svém výlučném pesimismu pozoruje divadlo světa v podzimu středověku.

Absolutno není. Bůh je skryt anebo je s námi v nás (jak slyšíme od renesančních mystiků počínaje a zhořeleckým ševcem Jakobem Böhmem konče). Boha prožívá každý sám, absolutno není významné ve všech věcech. Nelze ho tedy pojímat jako "jediného pána" významu (jak tomu bylo u Bosche, byť by maloval nejpršíšernější zrůdy); "posvátné" umění je u konce - alespoň v době

Bruegelově. Pokud bylo absolutno významné ve všech věcech, prokazují se vůči němu jako pomíjející a konečné. Není-li absolutního významu, potom co je samo omezené a konečné, může získat a získává svůj význam opět jen ve významu obecném, rovněž omezeném a konečném (odtud vyvěrá smutek, zoufalství, nouze, melancholie, beznaděj). Jednotlivé se vztahuje k obecnému bez ohledu na to, zda jsou si příbuzné či nikoli. Vztahování se je nyní hra, která nastává, když vnější skutečnost a význam jsou odloučeny, poté co zmizelo (nebo se skrylo) absolutno. Konečné a omezené jsoucí se vztahuje ke konečnému a omezenému významu: v této hře konkrétní zjev nabývá všeobecného významu nebo všeobecný význam se inkarnuje v konkrétním. Může být, že všeobecný význam je uváděn sám pro sebe a pak zvenčí přibírá jisté utváření (jak by tomu bylo, kdyby u Bruegelova obrazu byla sentence ilustrována), nebo naopak konkrétní zjev, lhostejno z které oblasti - přírodní nebo lidského chování a událostí - se bere k vůli všeobecnému významu; pokud účel vyžaduje znázornit tento význam v nějakém jednotlivém stavu nebo příhodě (Hegel).

I tímto způsobem lze vykládat smysl Dvou opic. Na obraze vidíme dvě opice, sedící tak a tak uspořádaně; ve středověku platila opice za symbol nižších pudů v člověku; skořápky ořechů jsou obrazem produktu odpadu, zneužívání materiálních hodnot; protože jedno zvíře je obráceno otevřeně k nám, představuje "prodigalitas" - marnotratnost, druhé, uzavřené do sebe, je "avaritia" - lakota. Zvířata jsou nositeli obecnějšího významu:

na pozadí hospodářsky prosperujícího přístavního města jsou tak zobrazeni ti, kteří poklesli do stupně zvířecího zotročení, kteří se neřídí v pozemském živobytí křesťanskými ctnostmi rozumnosti a skromnosti (Kaich). V této interpretaci ovšem pak Bruegel na místo přísloví ilustruje podobenství (parabolu).

Na tapisérii *La dame à la Licorne* z Musée du Cluny (16. stol.) je v detailu vidět opici, která sedí na cihlově červené půdě mezi karafiáty a jinými květinami, na krku má kožený řemínek, od něhož vede řetěz k válečku, kterým je sice omezen její pohyb, nikoli však úplně - opice se může pohybovat v rovině. Představuje Hmat. Musí se držet "při zemi", být u věcí, oproti zraku, který může volně tékat. Konkrétní jsoucno je skutečně transparentem obecného významu. Je tomu také tak s Bruegelovými Dvěmi opicemi?

Není snad ono v z t a h o v á n í s e přesného zobrazení zjevu s temným smyslem v ý z n a m s á m p r o s e b e ? Není tento uměle utvořený v z t a h mezi zobrazeným a míněným tím, o co v Bruegelově díle jde? Není to právě ono p ř i ř a - z e n í , které dovoluje obrazné užít pro neobrazné, jak tomu bylo v původním významu alegorie? Tedy něčeho, kde místo vlastně míněného se říká něco jiného, co je uchopitelné, a je to tak, že dovoluje, aby se podle něho chápalo ono druhé? Symbol proti alegorii není omezen na významové vztahy, které mají původ v rétorické figuře; symbol nemá svým významem v z t a h k jinému významu, nýbrž jeho vlastní očividné bytí má své "bytí". SYMBOLON jako smlouva znamená dohodu, souhlas. Význam

symbolu je v tom, že se sám prezentuje, že se sám ukazuje a tím dostává reprezentativní funkci. Alegorie (stejně jako symbol) původně vycházela z teologické potřeby, ale v rétorickém užití se uplatnila všude tam, kde se jeví obratnější opis a nepřímá výpověď. U symbolu šlo o to, vznést se ze smyslového k božskému, neboť smyslové není pouze nicotné a temné, nýbrž odlesk a výron pravého. (Estetikou posledních dvou století - "pod vlivem pojmu genia a subjektivizací výrazu symbol" - symbol "vítězně vystoupil" a stal se představitelem umění proti neumění.) Alegorie, která se ze sféry slovní - z rétoriky - přenesla do umění výtvarného, označuje nejen řečnickou figuru a smysl výkladu (sensus allegoricus), ale je způsobem, jakým se myšlenka a obraz k sobě v z t a h u j í (H.G.Gadamer). Tyto významové souvislosti se nám ukazují právě u Bruegelova obrazu Dvou opic.

Ať již v nich vidíme dualismus člověka a přírody, svobody a poroby, obraz lidí v Platonově sluji, kteří nevidí skutečnou pravdu (Charles de Tolnay), nebo z nich můžeme vyčíst slova z Epištoly sv. Pavla k Římanům (8,21-23):

"8,21 V naději, že i samo stvoření vysvobozeno bude od služby porušení ve svobodu slávy synů Božích.

8,22 Nebo víme, že všecko stvoření spolu lká, a spolu ku porodu pracuje až doposud.

8,23 A netoliko o n o , ale i my, prvotiny Ducha mající, i myť sami v sobě lkáme synovství očekávající, a t a k vykoupení těla svého."

(neboť tak, bez potřeby interpretovat, ale pouze poukazem na možné souvislosti, postupuje Th. Jānicke) - vždy budeme v údivu a bezradni stát před malým obrazem, který kresbou (neboť Bruegel štětcem vlastně nemaluje, nýbrž kreslí) nás oslovuje - jak jsme se pokusili naznačit - silněji než mnohé rozsáhlé literární dílo.

Tento údiv se bude ještě stupňovat, když vedle toho pohlédneme na jedno křídlo oltáře od Hanse Memlinga Koně a opice (Museum Boymans - van Beuningen, Rotterdam). V kamenném oblouku stojí dva koně, levý je bílý a na něm sedí malá opice; kůň má hlavu skloněnou, aby pil. Vedlejší kůň otáčí hlavou doprava; oba koně stojí v kaluži vody. Za nimi ve výhledu skrze kamenný výklenek se prostírá zalesněná krajina, po níž se zatáčí cesta. Má tento obraz, namalovaný asi 80 let před Bruegelem, něco společného s Dvěmi opicemi? A kdyby opice a výklenek naznačovaly určitou spojitost, pak jakou? *Multa pinxit hic Bruegelius quae pingi non possunt* - Mnoho namaloval tento Bruegel, co se namalovat nedá, napsal v Liber Amicorum Bruegelův přítel Abraham Ortelius.

Dvě opice, kterými se "loučí" Bruegel s Antverpami, jsou rozmezím v díle Bruegelově: nikoli v Antverpách, ale v Bruselu vznikla nejslavnější Bruegelova díla. Malířskou jemnost a důmyslnou kompozici bruselských děl předznamenává již náš malý - významem veliký - obraz.

Z l i t e r a t u r y :

Max J. Firedländer, Pieter Bruegel, Berlin 1921; Wilhelm Fraenger, Der Bauernbruegel und das deutsche Sprichwort, Erlenbach-Zürich 1923; Max Dvořák, P. Bruegel d.Ä., München 1925, in: "Kunstgeschichte als Geistesgeschichte"; Gustav Glück, Bruegels Gemälde, Wien 1932; Hans Sedlmayr, Die Macchia Bruegels, in: Jb.d.kunsthistor.Semml. in Wien, NF.VIII, 1934; Charles de Tolnay, Pierre Brugel l'Ancien, Bruxelles 1935; Gotthard Jedlicka, Pieter Bruegel, der Maler in seiner Zeit, Erlenbach-Zürich u. Leipzig 1938; C.G. Stridbeck, Bruegel-Studien, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm 1956; J. Neumann, Pieter Bruegel, Praha 1965; Theodor Jänicke, Pieter Bruegel, Weisheit und Torheit, Berlin 1952; Franz Roh, Pieter Bruegel d.Ä. - Die niederländischen Sprichwörter, Stuttgart 1960; E. Grossmann, Pieter Bruegel, Die Gemälde, Köln 1955; E.G. Grimme, Pieter Bruegel d.Ä., Köln 1970; C.F. Egner, Pieter Bruegel d.Ä. - Boschnachahmer oder Boschnachfolger?, in: Alte u. moderne Kunst 23 Jg.H.152, 1978; Jan Keich, Zwei angekettete Affen, in: Kalender der Gemaldegalerie Berlin-Dahlem 1982.

Hana Volavková, Hieronymus Bosch, Praha 1973; Hans Holländer, Hieronymus Bosch, Weltbilder und Traumwerk, Köln 1975; Przemysław Trzeciak, Hans Memling, Warszawa 1981.

G.W.F. Hegel, Estetika, sv.1., přel. Jan Patočka, Praha 1966; H.G. Gadamer, Wahrheit und Methode, Tübingen 1960; Wolfgang Kayser, Das Groteske in Malerei und Dichtung, Hamburg 1960; W.E. Peuckert, Sebastian Franck, Leipzig 1943.

ANDREJ STANKOVIČ

J u v e n i l n í e l e g i e

Jiného teď vábí
smolně černé báby,
špinavé hedvábí,

talent: psi
ekvivalent ho hubí:
mocca, Moži. Proto močí
do Canossy.

Kohútik jaraby
chlácholí Chachary (nebo Východňary)
filmem Liliomfi
za prudké letní bouře,
po které je po odchodu z kina hůře: svěže.

Druhý den
neděle: puberta v ulicích
Eperjese, za kozy se stydících.

T a k t a k
(podčasová)

Pod postel se podívám
žízeň svou tam vykukám
a tímto - psím - zátíším
žízeň - tak tak - utiším.

N a B ě l é h o

Nechal za sebou
lesknoucí se milost,
holoubek sivý,
kalný, leč...:

nabrousil Stalinovi meč.

stankovič

Kancelářské krysy
kreslí, kreslí rysy

O.Mandelštam

Když ptáčka lapají,
na stroji klapají:
"Olivetti, Olivetti,
Kto si? Nie si Otec Svätý?"

Potom druhéj ňouma
jedním nebo dvouma
otcovství to zkoumá.

C i s l a j t á n s k á m e l o d i e
(český bajka)

Pudem do Vídně
až bude bídně?

Naopak: do Pešti
pudeme po dešti,

a když bude ještě hůře,
odejdeme spolu k Můře.

stankovič

N e d ě l n í e l e g i e
(Televizní dezert)

Fittipaldimu po 20 letech

Zasloužilý mistr sportu
u polárkového dortu
skromně, zasmušile sedí
a do bedny tiše hledí

starodávny mistr sportu
Caesarovu na kohortu,
na to silně vyšeptalé show,
které kdysi napsal G.B.Shaw...

...pak mi všechna jeho trika,
jež viděla Amerika
v ohlušujícím hluku
překročit rychlost zvuku
- horribile dictu -
tak jak si je svlík tu
dává jeho milá,
trika černobílá
s nápisem "Benzina"
- "neb je mu v něm zima",
říká,

stydlivému tloušťíkovi s pleší,
jenž se na smrt

- marně -
tolik těší.

Na Květnou neděli 2.4.1981 -
- při startu amerického raketoplánu

S h a k e s p e a r o v s k á v a r i a c e
n a e u r a s i j s k é m o t i v y
(protože se Hunové necítili stísnění -
časová tíseň v básničce)

Sliby jsou chyby ve vnady jsou vady:
Señorito až se setmí
(pět peset tmy)
neuspěje

Pius sklízí
Zeus seje

Bryčka maká:
V Sojuzu Jozue
Zoju zuje,
vyudí, vyhodí

Vaudeville v biu dí:
Zle je, do prdele odešlo štěstí.
Na Hoře sv. Eliáše (jeho) oheň kácí vrásky

(fráza fogja meg, všechno je fuk!)
Aljaško čel, daly tě břízky
A flašku Čech nalitej whisky
(Bol raz jeden Říp
pobryndanejch říz)

Auto plus pusa
poflusa Sáru
i Rusa

Chata plná práce:
popadnu do pracek
záři i Asiata,
atamana i agenta,
já na n-tou
(a je to).

D o m i n i k u T a t a r k o v i k 7 0 .

UŽ sme síce dávno dobehali,
ale beháme ešte aj potom

Hrdlom zásobujeme Kaliforniu:
aj keď tí naši Františkáni tam dokopy nechodia,
ono sa tam dáke zlato aj tak nájde!

JAN VODNÁNSKÝ: P R O Ž I T K O V É P R E F A B R I K A C E

Všude je jich plno. Čím jsi starší, tím ti život více mumifikují. Takové ty plážové melodie ti mohou asociovat jenom ten příboj a ty ženské v plavkách. S povděkem pak zjistíš, že mnohem intenzivnější vizi téhož dostaneš mimoděk při trhání zubu. Vědomí odplouvá spolu s bolestí, když čerstvě dostudovaný lékař s mladickou vervou rytmicky páčí stoličkou nahoru a dolů. Bolest dospívá po parabole ke svému vrcholu a pak se pod prahem vědomí asymptoticky metamorfuje v horečně těkající plážový vzduch nad příbojem. Všechno to těká nahoru a dolů: ženy, jejich klíny, slunečníky. Přítomnost plavek je ti již zcela lhostejná... a zoubek je venku.

Nebo v televizi. Filmy. Seriály. Jak ti prefabrikují Francii? Vždycky to končí v cele. Je tam ten mladík. Bledý. Už mu ušmikli límec a teď čeká na popravu. Pochopitelně... gilotinou. Vtom se otevrou dveře a... místo kata přichází ta dáma. Obvykle mívá černou kapuci, a než vejde, tak si odsouzence prohlíží se sadomasochistní rozkoší dlouze špehýrkou. Vdaná, dobře živená hysterka žena nějakého odulého nebo zas extrémně vyčrtlého bohatce nebo hodnostáře, všechno jedno. Napřed toho svého miláčka přivede ze své romantické lásky a chorobné sami-

čí žárlivosti na popraviště, a pak ho horko těžko zachraňuje. Zpravidla pozdě. Tak si aspoň hezky popláče... A socialisti zatím zrušili trest smrti.

Celý problém je v tom, že any nemohou pokračovat tak, jak by mohly, kdybychom se z nich nemuseli pořád probouzet. To by nám zamíchaly s prefabrikací. Ty, jo...

Nebo Pardubice. Jak to vůbec víš, že jsi v nich? Že jsi jel podle mapy? Ale co je to... mapa? Důmyslně sestavená fikce. Ve skutečnosti v žádných Pardubicích nejsi. Nejen že to připomíná Hradec Králové... Ale ty autobusy! Jak to víš, že nejsi třeba na Balkáně. A jak ostatně víš, že je... Balkán? Zase jenom z mapy! Ale co je to mapa? Cár papíru! A když ti ji zmačkám a hodím do koše...? Kde jsi potom se svým Balkánem i se svými Pardubicemi.

Všude je jen chleba o dvou kůrkách, a na ty potřebuješ zuby. A zase. Řeknou ti, že ty mléčné si můžeš klidně vytahat sám. Pořádné ti prý teprve narostou. Jenže ty jsou pak ještě mnohem defektnější... A tak to jde pořád dál a dál... Zlaté si pak už vyrveš sám... řeknou ti, že na Fond... a lup... už tam jsou!

Nebo ženské...

PAVEL ŠRUT: Z L Á M I L Á

I.

(Zlá milá přichází)

Zlá milá přichází mezi keři
koroptve podminovaly cestu

Zlá milá přichází trávou
tráva spásá její kotníky

Zlá milá stojí před vraty
pukají skeble rodového kaštanu

Zlá milá přichází blíž
je políčeno na kunu

Zlá milá přichází po setmění
chodím spát se slepicí

slyšíš ty

se neopovažuj o mě třít
mi rybí hlavu nasazovat
se ve dlouhých teskných
ňadrech více neopovažuj
se neopovažuj mé zábati

II.

(Zlá milá se usmívá)

Zlá milá se usmívá očima do mých očí
mé oči se dávají na útěk

Zlá milá se usmívá ústy do mých úst
mé ústa poplašeně vzlétají

Zlá milá se usmívá nohama do mých nohou
mé nohy se rozbíhají

Zlá milá se usmívá celým tělem do mého těla
mé tělo vyšlehne krátkým plamenem

Zlá milá se usmívá očima do mého zrcadla
mé zrcadlo se tříští do mých očí

slyšíš ty

svlíkni si mě do ponožek
řkouc každý jen sebe vlastní

zrcadlo má osm nožek
tě přitáhne a potmě aní

III.

(Zlá milá usíná)

Zlá milá usíná na obou březích jezera
břehy se vylévají z vody

Zlá milá usíná na okraji noci
okraj noci se nedopočítá první hvězdy

Zlá milá usíná v zimní zahradě
zimní zahrada je obtěžkána táním

Zlá milá usíná v mém usínání
mé usínání mne probouzí do hlubokého bdění

Zlá milá usíná na mém kavalci
hrachem jí podestelu

šrut

slyšíš ty

tvoje neúprosná růže se otvírá
překlápí mě
tak zvolna a tak temně
neúprosně netečně
osamoceně vdechujemně

IV.

(Zlá milá si začíná)

Zlá milá si začíná s ranní hvězdou
syká v očích třínohých psů

Zlá milá si začíná s jezerem
šumí ve žlabech zatopených chlívů

Zlá milá si začíná s rodnou lípou
uniká včelí plyn

Zlá milá si začíná s katolickými holuby
utloukají se o zčernalý zvon

Zlá milá si začíná s ranními úteký
přerazím jim nohy

slyšíš ty

nade mnou
nelámej hůl

nade mnou
nedělej kříž

nade mnou
nespínej ruce

když spínáš nohy
nade mnou

V.

(Zlá milá vypráví)

Zlá milá vypráví o hladině jezera
hladina zaroste srstí

Zlá milá vypráví o dnu jezera
dno vydává flotilu chlupatých ryb

Zlá milá vypráví o svalu jezera
sval uvadne v leknín

Zlá milá vypráví o jezerních stínech
stíny vsáknou plstěné deště

Zlá milá vypráví o džbánu jezerních oblázků
ucho se utrhne

slyšíš ty

nepřicházej po setmění
nezačínej si s jezerem

neotvírej tu klec
vrať mě zpátky

buďu ti zobat z ruky
zjara ti obrostu

udělám ti pomyšlení
ožením naše dva kouře

neotvírej tu klec
to poslední

co ti ještě nepatří
to poslední

co mi ještě patří

ALEXANDR KLIMENT: E T U D A N A T É M A : B I C Í

Buben bez paliček nezabubnuje, leda v pohádce. Ale já nevyprávím pohádku, i když by byla hezká. Vidím bubínek ležet v trávě pod vysokými horami. Vidím folklórně laděný obraz, jako by malovaný od Mikuláše Galandy...

Tak jen abychom se do té pohádky nezapletli. Zkušený člověk sice ví, že nezáleží na žánru, ale na umění, ale přesto dává přednost vínu před mlékem. Je v tom našem vínu nějaká pravda? Bude v něm vždycky jen upřímnost.

Básník, i kdyby cítil smrt na jazyku, nebilancuje. Účetní knihy patří na jiné stoly. Vyplatil jsem se? Zasloužil jsem se? Byl jsem zhodnocen? Vybojoval jsem - cosí? Obhájil jsem - co? Takové otázky básník nezná. Básníkovi vnutil osud jiné otázky, a kdo jím chce rozumět, nemusí rozumět jeho osudu, ale musí číst jeho knížky, nejen sem tam si něco poslechnout.

Básníci jsou nepraktičtí lidé. Vždycky málo a vždycky příliš, vždycky brzy a vždycky pozdě, vždycky neúměrně - k sobě, k tobě, k době. Tedy se, příteli, nediv, že praktickým li-

dem překážíš. Pořád někde přechuhuješ, nezarovnáváš se, pořád něco nestydatého připomínáš, nebereš rozum ani se stářím. A nedáš se konzumovat. A jsi tak neseriózní.

Když si pomyslím, že jsi jako bubínek, musím si taky pomyslet, že si tě vždycky taky najdou paličky a hole. Najdou si tě jako ženy, jako děti, jako válka. Najde si tě úřad, věřitel a policie. Najde si tě lékař s nemocí. A budou do tebe bušit ze všech sil al centro, al margine, con le battente, colla mano.

Ta rozsáhlá polyfonie! Ta roztodivnost nástrojů dosahující pestrosti zoologických zahrad! A my, kteří píšeme, my musíme mít svůj partes zrovna v bicích. Ale ruku na srdce, není to taky naše volba?

Přece chytrý a praktický člověk se hbitě vysvlékne ze své vlastní kůže a sám se poohlédne po klacku. Než to sám stále schytávat na střed i na okraj, není lépe tlouci paličkou nebo jen tak rukou? Však on už někdo přijde s kůží na trh.

Tahle nectnost nepřísluší jen básníkům, ale bývají první a poslední v řadě. Podobně nemožně a neprakticky se chovají ještě milenci, šilenci a těch pár králů, kteří se nevzdávají přesile, těch pár kněží, kteří myslí svoji oběť vážně. Bije to do nich, tlouče to do nich a není jim pomoci. Jejich kůže je tu

právě proto, aby se chvěla a třásla. Ale toto chvění rodí zvuk a rytmus, bez něhož by se nedal měřit žádný čas, určovat žádná doba.

Ach, ta doba! Ach, ty mravy! Praktický občan jde kolem a pěkně si taky zabouchá. Předává hned paličky sousedovi a stěžuje si: - Nestyda! Kdyby byl nenápadnej, tak jsem ho nemusel praštit. A vzdělanci dlouze diskutují o poslání poezie a usuzují, že utrpení patří mezi znaky její práce. Že čistý cit a jasný rozum byl vždycky a všude bit.

Vždycky a všude? Já nevím. Já jsem teď a tady a protože stojím taky v bicích, hledám jejich smysl. Bicí udávají rytmus a rytmus je páteří hudby. Bez rytmu by se hudba vracela do chaosu. Je toto podobenství dost povzbuzující?

Ale básník, i kdyby měl smrt na jazyku, nepotřebuje být povzbuzován. Básník potřebuje jediné: být slyšen. A copak není dost slyšet? Copak jeho hlas nebyl vždycky dosti slyšet? Copak básnický a rytmický významně není slyšet i jeho mlčení? Přátelé ho dobře slyší. Nepřátelé ho slyší až moc dobře. A to moře lhostejného terciéru nic víc už poslouchat nechce, když poslouchá vrchnost.

JAN TREFULKA: M O D E R N O S T T A T A R K O V Y
P R Ó Z Y

Ke knížkám, které jsme četli před mnoha lety, se vracíme většinou s obavou a ostychem. Budou se nám zdát dnes stejně dobré, jako kdysi, nebo zjistíme se zahanbením, že se naše zelené mládí dalo ošálit, okouzlit efektním povrchem? Tatarkovy "Rozmluvy bez konce" byly po všechna léta v mé paměti dílem, které podstatně ovlivnilo můj vlastní literární debut. Když jsem si je teď znovu přečetl, vidím, že je to knížka, která velice dobře obstojí v poválečném evropském literárním kontextu, že jsem se u Tatarky naučil mimoděk mnohem víc, než jsem byl tenkrát schopen pochopit a že to poučení ve mně zůstalo dodneška.

"Rozmluvy bez konce" jsou napsány a vycházejí v době, kdy pořád ještě vládou estetické principy socialistického realismu, odvozené z klasické realistické tvorby minulého století. Příběh, typizace, třídní konflikt a umělecké mistrovství (na tom se však bazíruje nejméně) mají být nevývratnými základními kameny literárního díla. Romány podle tohoto receptu jsou už napsány a také příslušně slaveny. A tady najednou přijde Domi-

nik Tatarka s "Rozmluvami", v nichž jaksi téměř nic z těch kanonizovaných zásad neplatí. Vlastní příběh je v obou "rozmluvách" chudičský, nepodstatný, hrdinové ve svých reakcích rozhodně nejsou typy ve smyslu socialisticko-realistické estetiky, namísto třídního konfliktu je zde konflikt obecně lidský, existenciální. Přesto jsou Tatarkovy "Rozmluvy" dodneška moderní, současné, naléhavé - a to proto, že prostota, spojená s upřímným úsilím o pochopení druhého člověka, s moudrostí, která proniká hluboko k podstatě lidského vztahu k životu a smrti, nemůže nikdy zastarat. Tady se nepředvádí spisovatel jako konstruktér, modelér, prosévač a snovač lidských osudů, tady je vyprávějící osoba tím, čím je, člověkem, obdařeným literárním talentem - ale v základních věcech života může být stejně bezradný, tápající, zoufalý jako každý jiný myslící tvor, protože není léku proti bolesti sestry-matky, které zabili šestnáctiletého syna vlastně jen proto, že se spoléhala na lidskost okupanta, není hojivých slov proti apatii, jež přepadá člověka ve chvílích jeho bezmoci - leda snad v oné konstruované literatuře, kterou Tatarka nepíše a psát nechce. A stejně tak není slov, ani činů, ani citů, které by mohly něco změnit na vnitřním přesvědčení matky-stařenky, že zemře, že za svým synem přijela do města naposledy a že život jeho rodiny, běžný, povědomý život současné "normální" městské rodiny, je cosi nepřírozeného, protilidského, co nemůže trvale fungovat a zabezpečit smysluplný vývoj lidského rodu. Snad ani není třeba podtrhovat, že obě témata "Rozmluv bez konce"

mají vlastně esejistický charakter a že Dominik Tatarka je takto celým svým ustrojením nejspíš filozof, který se vyjadřuje převážně beletrií, že celý jeho umělecký talent je ve službách myšlenky, ovšemže ne ideologie. Tuto možnost beletrie jistě Tatarka pro světovou literaturu neobjevil, je to jedna z větví moderní tvorby, v československém poválečném kontextu je ovšem vedle Milana Kundery - a časově ještě před ním - jejím nejvýznačnějším představitelem.

I poslední text, který jsme od Dominika Tatarky mohli číst, jeho "písačky", je "rozmluvou bez konce", nádhernou beletrií, v níž i český čtenář naléhavě pociťuje krásu jazyka, jímž je napsána, ale zároveň i svéráznou filozofickou úvahou na téma, kterému se česká a slovenská literatura s vzácně jednomyslnou stydlivostí vyhýbala: že eros v mnoha případech daleko překračuje věk, který je dosavadním společenským kodexu pokládán za "slušný" a "přijatelný", že jeho spojení s osobností člověka je často v tomto věku mnohem silnější a má mnohem větší závažnost pro kvalitu jeho existence, jeho jednání i myšlení o životě a smrti, než jak jsme zvyklí o tom uvažovat. Připadá mi, že v letech, kdy spisovatelé většinou už ve své tvorbě těží ze svých řemeslných zkušeností, Dominik Tatarka pro slovenskou, ale i českou prózu nachází a otevírá novou oblast, nové končiny a obzory. Myslím na něj s vděčností, láskou a úctou a přeju mu ještě dlouhý čas k dalším rozmluvám bez konce o věcech, které čtenáře bytostně a hluboce zajímají a do-
jímají.

V Brně v lednu 1983

EVA KANTŮRKOVÁ: O NESLUŠNOSTI ČECHŮ
(Psáno Dominiku Tatarkovi k sedmdesátinám)

Při čtení textů Dominika Tatarky mě přepadá zvláštní zahanbenost, zvláštní tím, že zahanbeností v pravém slova smyslu není: hanbím se před bezbrannou důvěřivostí, důvěřivostí až dětskou, jaká prokmitává síť jazyka jako pableskující pozadí příběhu a postav; Dominik Tatarka má odvahu oslovit čtenáře s odzbrojující upřímností a když se jeho textům poddáte, zakusíte slast polidštění. Pamatuji se, jak jsem před lety, začínající autorka, ohlušená a ucloumaná schválnostmi tehdejší zvané moderní literatury, s úlevou četla "Proutěná křesla": žádná umělá hra na styl, jen přesná jemnost zobrazování a dobrotivost výkladu. Literátská hemživost může před Tatarkovou osobitostí jenom prchat. Bartoloměj Slzička, muž, kterého ženy zbavují povinnosti dobývat je, protože jim rozumí, je Tatarkově jak mlha lehké ironii vlastně nepravým hrdinou milostného příběhu; za něj, plachého a váhavého, nanejvýš se vemlouvajícího, jednájí ženy. Je plachý a váhavý, ale je taky neobolený ctižádostivostí, není ješitný a chtivý, je jen vnímavý, a protože umí vidět a naslouchat, velká láska sama k němu při-

stoupí. Muž, který si sám nepřisvojí nic, a dostane se mu všeho; mistrný kousek, který Tatarka provede čtenáři: směšný hrdina je mu sympatický.

Dominik Tatarka má taky dar sdělovat velké věci prostřednictvím věcí malých, drobných. Pamatujete na motiv kufříku, který Bartoloměj nese Daniele na nádraží? Je před vánoci, Daniela, ta vábivá a nedostupná Daniela, odjíždí k příbuzným a Bartoloměji, opuštěnému cizinci, hrozí prožít v penzionu týden strašlivé pařížské osamělosti; kufřík ale nese Daniele s takovým zaujetím pro jeho symboliku - obsahuje věci blízké nedostupné milostnosti -, že se dívka rozcítliví a za pozorné vnímání odmění ztracence láskou. Kufřík, kmotr lásky. Motivací tak lehounkou utváří Tatarka celou knihu, motiv je nahozen jen prchavě, neuchopitelně, vysvětlitelný tak i onak; a sotva se Tatarka letmo dotkne štětcem plátna, už zase spěchá dál a na přeskáčku po osnově něžného příběhu. Láska? Láska je krása sama, život však je smutný a krutý, a Bartoloměj si po letech pařížskou lásku vybavuje jako pocit, který v člověku zbude po amputovaných rukou. Že je to kniha ztracenosti? Ale ne, už jsme přece řekli, že Tatarka není v uvažování jednosměrný. I amputovanou, to jest životem ztracenou, můžeme krásu cítit, jen když jsme ji v těch rukou skutečně podrželi. Vnější ne-mužný hrdina Bartoloměj sděluje tu milostně-životní zkušenost, že lásku (a jiné velké věci) si člověk vysluhuje vnímavostí k druhým lidem a že prožité se v člověku neztrácí, člověk si to v sobě podrží pro budoucnost, bylo-li to alespoň částečně poča-

to v opravdovosti.

A jak Tatarka promítá obraz celku prostřednictvím detailu, i od samého Bartoloměje Slzičky se nám otevře pohled k širším souvislostem. Bartoloměj je nejen vnímavým milovníkem, je taky "Čechem v Paříži". "Američan v Paříži", to zní známě, to má hudební i literární výraz, a "Čech v Paříži"? Můžeme porovnávat. (Jsem Tatarkovi vděčná, že sám napsal "pan Čech" a nikoli "pan Slovák"; Paříž by tak jemné národnostní nuanci neporozuměla, a já bych se teď neopovážila napsat o Slovácích, co chci napsat o Češích.)

Takže - jak vám to zní: "Čech v Paříži"? Na první poslech jinak než "Američan v Paříži", a to vůbec ne proto, že Amerika je velká a mocná. Češi většinou trpěli v Paříži provinčností a opisovačstvím, ale byli i takoví, například Alfons Mucha, kterým Paříž dovolila udat jí tón; chci říct, že ani ve velikosti ani v provinčnosti to není, Paříž jen odzrcadluje, Paříž nikoho nesoudí. Ale zas abychom se nemýlili! V Paříži sice cizinec pozná, kým je, ale to rozhodně nikoli podle sebe; v Paříži se cizinec uvidí jen podle toho, jak se mění Paříž. A jestli pro Američany dvacátých let byla "tím šťastným místem, kde se tvoří", pro Bartoloměje Slzičku na podzim roku 1938 rozhodně nebyla místem, kde se zrazují spojenci; neboť Paříž, nezapomínejme, nastavuje zrcadlo cizinci, nikoli cizinec Paříži.

Mohla jsem v roce 1970 porovnat reakci Paříže s reakcí měst italských. V Janově, když jsme v ulicích starého města,

kde zbloudíte jako nic, ztratili orientaci, ujal se nás hned celý houf lidí, sotva jsme řekli, že jsme Češi. A ptali se na Dubčeka tónem, jakým se ptáme na někoho, s nímž jsme strávili příjemnou dovolenou, a aby nám svět nechutnal tak trpce, jeden starý penzista, člověk očividně nezámožný, nám celé skupině koupil po zmrzlině. A kněz v chrámu Panny Marie, o níž teď nevím, zda byla dei Servi, di Castello nebo di Carignano, když mu bylo pošeptáno, odkud jsme přijeli, nás vyvedl na klášterní terasu, aby nás podaroval tím, co bylo v klášteře i nejlevnější i nejkrásnější: pohledem na janovský přístav a záliv. Kdežto Paříž? V jinak navštěvovaném kině v centru města promítali zrovna "L'avé", onen film s báječným obsazením, a v sále i se mnou bylo pět lidí. Kdepak, zrcadlo je zrcadlo; nemůže mít paměť.

Bartoloměj Slzička ovšem přijel do Paříže s událostí ještě čerstvou a jitrící bulváry; ale ani jej nenechalo město v omylu, rychle seznal, že je mu jako živoucím důkazu zrady dano hanbit se za neslušnost. Být zrazen? Takový má sedět doma a překousávat zklamání; když neseď, ať se stydí za ubohost zrazeného. Nos pro neslušnost zrazeného má hned první den Slzičkova pobytu valutový překupník, když mu nabídne za stipendium ve francích závratnou sumu korun, ztrativších ve světě cenu zároveň se zemí, kde dosud platí v plných svých hodnotách: Bartoloměj by se v Čechách za své stipendium stal lehce statkářem nebo panem domácím; a před Slzičkovou neslušností chrání Paříž i její policie, jež cizinci naznačí, a nijak jemně, jeho

občanskou neplnohodnotnost. A v penzionu, mezi mladými lidmi z celého světa, z Polska, z Francie, z Ameriky, lidmi velkomyslnými a čestnými, se Bartoloměj neubrání pocitu, že jim svou neslušností kazí společnost. A Tatarka zvolna zdvihá obzor pohledu a Slzičkovým prostřednictvím nás nechá v pařížském zrcadle zahlédnout celý národ. Jak vám máme říkat, ptají se Bartoloměje ti sympatičtí lidé v penzionu, zvědaví na člověka vynořivšího se "odtamtud", pan Čech? nebo pan z Československa? Nejspíš pan ze Ztraceného, miní Slzička; tam, odkud přijel, zůstalo neslušné vákuum, ztracená země bez přátel, vydaná nepříteli na pospas.

Za všech světových obrátů můžeme rozpoznávat vedle národů slušných nebo právě zeslušněných i národy neslušné. Z malých je ten národ slušný, o němž se moc neví, který na sebe nepoutá pozornost; dnes například je slušným malým národem Mongolsko. Příkladem slušnosti jsou taky Finové a Švédové; ve Švédsku si nestěžují na zimu a aniž obtěžují ostatní Evropu, klidně si žijí ze své zámožnosti. Nejvýš vzruší svět dalším filmem Bergman, ale prosím vás, kdo chodí na Bergmana, nanejvýš intelektuálové. Slušný malý národ jsou taky Rakušané, denně žasnu nad jejich rozhlasem, v němž se klidně mísí sociáldemokratismus s katolicismem. Z velkých jsou slušnými ty národy, které zrovna vládnou; kdežto neslušnými z počtu velkých jsou ony, které si osobovaly větší nároky, než jim dovozovala daná velikost; ve vzdálenější minulosti to byli například Turci, za posledních víc jak sto let bylo v Evropě považováno za neslušné Německo;

naposledy poraženo, stalo se národem slušným. Neslušnými malými národy jsou dneska pro svět Afgánci, Irové, Izraelci, Palestinci, Kambodžané; a Češi mají obzvlášť vyvinutou schopnost být považováni za neslušné.

V čase "Proutěných křesel" do neslušnosti upadli, když na zradu reagovali poslušným poddáním se. "Proti zradě zvenčí není zevnitř vlastně žádné obrany," vysvětluje Bartoloměj Slzička pařížským přátelům důvod, proč on, chlap, který jistě má stát na svém, voják, dokonce zástupce velitele pohraniční pevnůstky, vydal pevnůstku Němcům. A letáček ukáže, rozdával je na lidových shromážděních: je na něm zakreslen jazyček republiky v nepřátelském černém moři a k jazyčku směřují linky vzdušných flotil ze zemí přátel a jejich čas doletu; flotil, které nedoletěly. Ubohost zrazeného natolik zaujme bohatého mladého Američana, že letáček uschová k rodinným památkám a Slzičku pozve od špatných přátel do Států. Slzička však ani nevymění franky za koruny, ani nepřijme lákavé pozvání; jeho neslušnost je zároveň jeho zkouškou. Tak nás Tatarka poučí, že neslušným člověkem ve světě je ten, kdo se svou osobou odváží ukázat na nečestnost mocných; a národy pak že jsou neslušné svou bezmocí před přesilou.

Sedět Bartoloměj Slzička doma, nic by se o své neslušnosti nedozvěděl; zrada spojenců by byla holou zradou. A ani národ doma svou neslušnost nepociťuje, na to by se musel vypravit do Mnichova nebo do Paříže. Tenkrát se cítil zaprodán svými i cizími, dneska se nejspíš cítí být nijakým, prostě blíže

neurčení lidé, žijící v jedné krajině, mající společnou paměť a mluvící jedním jazykem. Určenost, která je jim vmlouvána, jim vlastní není, a jinou si zatím nenalezli. A pojmenování svého národního bytí ne snad, že by zapomínali, ale prostě si je z důvodů neúčinnosti nepřipomínají. A že mají vyvinutý dar neslušnosti se dnes Češi dozvídají ani ne tak od cizích, natolik svět nezajímají, jako od vlastních. Od vlastních v cizině. Shodou okolností jsem současně s "Proutěnými křesly" četla překrásnou knihu básní "Odchod z Čech", téma Slzičkovo; a kniha mě až polekala nenávisatnou ideologií. To Ivan Diviš mi vedle Bartoloměje Slzičky vnukl přemýšlet o české neslušnosti.

Je několikrát. Předně jsou Češi neslušní už tím, že jsou. Vždyť kterému národu kladli jeho vlastní spisovatelé před oči povinnost dokázat oprávněnost jeho existence? Přece Čechům! Vyvinout se Češi böhmissch, měli by od nich ti spisovatelé i celá Evropa pokoj. Jenomže jak svět vypadá, velké celky musejí být vyvažovány malými, velcí se stále musí mít oč prát, a i z toho důvodu je existence malých národů nezničitelná. Dále jsou Češi neslušní tím, kde jsou. Je známa Bismarckova věta, že kdo ovládá Čechy, ovládá Evropu. A zde mám před sebou nejnovější historický atlas Evropy, který to potvrzuje: česká kotlina - jako jedno z mála míst v Evropě - byla osídlena už v nejstarším paleolitu; Češi do tohoto jednoho z nejvýhodnějších míst přišli až později, ale zato si je podrželi. A nakonec jsou Češi neslušní tím, jakí jsou. Jak napsal Diviš: zem plná grafomanů, a ani jediný voják. Kdežto Polák, ten by

se bil. Když pominu, že básník Diviš toto napsal za hranicí, dám mu zapravdu. V Čechách se opravdu má za uskutečněné, co je napsané; či co si můžeme poslechnout nebo přečíst.

A od jiného spisovatele z Čech v Německu zas často v dopisech čtu, že si v Čechách nemáme myslet, že jsme se svými bolístkami pupkem světa. To snad ani dneska v Čechách nikoho nenapadá; a právě tak se nikdo v Čechách nemá za srdce Evropy, jak znělo dřívější romantické přirovnání. Jestli Čech má pro něco smysl, tak pro střízlivý odhad svého postavení. Ani pupek, ani srdce. Spíš bych řekla, že jsou Češi patičkou, nastavenou nohou, o niž se od západu, od východu, od jihu i od severu v Evropě v různých dobách zakopává. To je jistě zkušenost, na niž národ doplácí povahou; ale budeme-li spravedliví, uvidíme, že on současně ze sebe své čechákovství vyvrhává. A kdo má právo dnes národu sečíst, co sečítá až daleký čas?

Bolestně nenávistné lásce Divišově k Čechám, lásce, z níž až naskakuje husí kůže, se Čechy zdají být ztracené. A je lépe ztracené než zatracené, neboť ztraceností se zemí dostane nalezení. To je ovšem jen volná hra básnických slov. Nikdo si nemůže být v dobách hledání jist, s čím se bude jednou chtít dnes neurčený lid identifikovat. Já za sebe, jako součást oněch neslušných Čech, bych se však chtěla nahlas ohradit proti tomu, aby pro možnou identifikaci byla nabízena evokace popravčích čet. Ty je nutno odmítnout i jako básnický obraz; všude se najdou lidé na všechno a řeč o popravčích četách vyvolává z lavice lůzu. Vždyť kdo hnál Němcovou, již se Diviš

dovolává, uličkou? Lůza z Čech, chamraď, již si oškliví. A Němcová se Čechám odměnila "Babičkou". A i proto se jí může Diviš dovolávat. Tak jako po Patočkovi tu zůstaly "Kacířské eseje". Kdežto nenávisť je laciná. Naše myšlení by se mělo ubránit hrubosti podobné té, která vyhání z Čech básníky. A je-li myšlenka s to pojmut v ý z n a m národního bytí, proč ji nezvednout výš, až tam, kde by se dobírala jeho s m y s - l u ?

To Dominik Tatarka moudře oprošťuje svého hrdinu od nenávisť, ačkoliv neméně jitrivě než Diviš popisuje "úzkost hledání". Když má člověk (i národ) zápolit s přesilou, když mu tato přesila vlastně zápolení znemožňuje, má ještě vůbec nějakou naději? Naději nikoli jako nahodilost osudu, jako "nalezení ve ztracenosti", ale naději jako vlastní sebetvorbu. Člověk se může pokusit uchovat aspoň sebe, říká Tatarkův Bartoloměj, uchovat něco ze sebe. Tenkrát se zdál národ být vlečen za vlasy neznámo kam, jistě do záhuby; a když se pak vnější energie spotřebovaly a objevily se zdroje energií jiných, když se mlha neštěstí rozestoupila, všichni viděli, že národ tu stojí dál, nikam neodvlečený, trochu, pravda, pocuchaný, se zraněními a puštěnou žilou, ale živý. Bartoloměj Slzička je neheroický hrdina, dokonce silně neheroický a někomu tím může být i nesympatický; ale kde je dáno předem, že se člověk (i národ) musí nutně zkažit tím, že nese svůj okamžitý osud? A že se na něm aspoň vyhraňuje, když mu na víc síly nestačí? Jedinec může

kantůrková

odejít za hranici; národ je do osudu odevzdáný. Národ svůj osud může přemoci jen tím, že jej vstřebá. Národ tak pevně do kotliny usazený.

Leden 1983

ZDENĚK URBÁNEK: Z N Á M Á O T Á Z K A Z N Ě K O L I K A
S T R A N

S pozdravem Dominiku Tatarkovi

1

Vlak přešel hranici a přistupují noví lidé. Hlavy, nohy, kabáty i nálady mají skoro stejné jako ti dřívější. Důležitější se od nich liší jen tím, že pozměněnými rytmy, tvary, nápěvky své řeči probouzejí čerstvě zpozornělý zájem o významy svých promluv, polob, životů. Z té strany to vypadá, jako by Babylon, i ten malý, místní, federalizovaný, přece jen měl smysl.

2

Hrstka umlčovaných a neumlčitelných vzdala vynikající práci poctu houfu umlčovaných a neumlčitelných a sestavila o nich věcné svědectví v podobě slovníku. Pozván k účasti na oslavě jdu si s vděčnou důvěrou do té knihy pro oslavencův biografický obrys a ověření detailů. Šváb, Švankmajer, přihořívá. Ale ne. Vzápětí Teige. Dobrý spolek. Hledaný do něho patří a asi by se mu v něm líbilo. Že tu není, sotva však lze vyčítat sestavovatelům. Museli rozsáhlou práci nějak vymezit. Výtka patří

tomu v nás a kolem nás, co jim nabídlo vést hraniční čáru právě tam, kde ji vedli. Těm vžitým kategorizacím, jež byly přivoděny dělivými proudy dějin a jsou nadbytečně zdůrazňovány mýty, inertními dějepisci a ideologiemi ve shodě s psychózami a citovými záchvaty v časech krizí.

3

V některých moravských místech a vrstvách se ještě dnes "přítel" rovná "příbuznému". Ta jazyková totožnost leká, uváží-li se, kdo všechno se pokrevně i ženitbou může octnout v širší rodině. Ano, příbuzenství se snad občas osvědčí jako příležitost k přátelství, ale přátelství vnucované příbuzenstvím je násilí a neštěstí. Tak i národ jako etnikum a jako dějinami utvářenou politickou jednotku buď máme za příležitost k vytváření vnitřně živého, svobodného a intelektuálně odpovědného společenství, nebo je vězením.

4

Originál nemám, ale překlad je víc než důvěryhodný. "Jako bez tváře je v tmách celá naše zem... Změtena je vůle, změteno je svědomí... A byla dívka, řečená Jana! Kdo slyšel jaktěživ takovou věc? Může vzejít sémě v zemi za jediný den? Jak máme věřit, že naráz vznikne národ...? Může Francie navždy zůstat roztržena vedví?" Jde o Claudelovu předlohu Honeggerovy hořící Jany na hranici. Smysl té nádhery, vzešlé ze dvou pramenů, pa-

trně je v tom, že národ jako společenství ducha trval po čas Janina kratičkého pozemského účinkování, upadl znovu do tmy po jejím upálení a je díky jí potenciálně vzkříšen a živ od časů postupných rehabilitací. V nejpotřebnějším čase Mnichova nebylo u nás nadracionálně sjednocující Jany. Byl jen osamělý zneasmělený nešťastník na Hradě. Přišla tma a roztržení vedví. To vydrželo nadlouho. Pak Jan z vlastního rozhodnutí vetoupil do plamene, aby účinkoval obdobně jako Jana. Chybí jeho Michelet, Claudel, Honegger, že se tu mezi námi nerozhořel? Je v paměti, ale nikoli v nervech, v citech, v mysli. Krom hratky živých po duchu trvá tma a rozdělení. Není-li Jany a jejího mýtu s jejích nadracionálně charismatickými účinky, asi musí být ke zdůvodnění existence a k dotvoření zdejšího společenství užito krajně namáhaného a tím zenergizovaného rozumu.

5

"Čas malých národů skončil. Nastal čas říší." Tolik Chamberlain. Nikoli ten mnichovský Neville, který konkrétněji mluvil o "malé vzdálené zemi, o které nic nevíme" (jako kdyby jeho neznalost byla oprávněným argumentem proti tomu, co nezná - tolik tuposti se zřídka najde i ve státnících). Původcem prvně citované věty byl jeho otec Joseph, a to už roku 1904. Jako figurky na šachovnici mocenských svárů mezi říšemi se ovšem malé národy hodí podnes. Bota říší je těžká, ale budou-li z malých národů živá společenství smělých a energických indi-

vidualit, není tak marné doufat, že zbyrokratizovaně zpohodlnělí nadřazenci v příslušné říši ztratí i schopnost užívat bot moci tak, aby to pro ně bylo účelné. Též říše Josepha Chamberlaina se rozpadla. "Malé národy" k tomu vydatně přispěly.

6

Bylo v Čechách před rokem 1918 a zvláště po něm vůči Slovanskému, Slezsku, Podkarpatské Rusi jakékoli imperiálně motivované uchvatitelství? Sotva. Byla jen v mnoha případech hloupá povýšenost polovzdělanců vůči prostým nadšencům, doufajícím v rychlou účinnost vzdělání, kterého náhle směli hromadněji nabývat. Samo vzdělání je na straně vzdělávajících i vzdělávaných málo. Aby to bylo k životu, musí být ke vzdělání a nad ním nějaká "Jana" či její energicky rozumová náhrada.

7

Vůči Němcům, po roce 1918 zahrnutým do národního státu jménem Republika československá, to tenkrát bylo mnohem horší. Jako třímilionové "menšiny" ve čtrnáctimilionovém nástupnickém státečku se jim nabídlo, ať jsou čímisi jako Čechoslováky německého jazyka. Sama o sobě tato zlá chyba masarykovské koncepce Mnichov nezavinila, ale velmi k němu přispěla.

"Dobré bylo a za války se mi hodilo, že jsem se narodil na půl jako Slovák, že jsem mezi Slováky býval a s nimi pracoval; mohl jsem za války mluvit za ně a s nimi jako jeden z nich." Lepší, energičtější, vzdělanější, etičtější uvažující muž se tu od těch časů nenarodil. I kdyby nebylo dvaceti let demokratické československé republiky, žil by v evropských dějinách svým hlavním podílem na rukopisných bojích a hilsneriádě. Nádherný člověk až do svého odchodu ze světa. I nadále. Jen proč se od určité doby domníval, že též má v jistém stupni spasitelskou úlohu. Od jistého stupně sociálně politického vývoje není možné "mluvit za ně a s nimi jako jeden z nich", byl-li přitom Slovákem jen "na půl".

A pokud Slováci chtěli být Slováky a nikoli Čechoslováky, žádný, ani nejhumánnější a mravně nejčistší "na půl" Slovák, nemohl mluvit za ně tak, aby se tím oni cítili být zastoupeni a osvobozováni. Nacionalismus je ve většině případů sebeomezující sobectví, vyvolané nedostatečně chápavou nadvládou bohatších, mocnějších a znalejších. Značná část Slováků, zvláště katolických, patrně měla Masaryka za poučujícího povýšence. To se ví, že mylně. Ale politicky to pro některé bylo výnosné zboží.

10

A co a tím nynějším Čechoslovákem, vynikajícím znalcem obnoveného pořádku. Začíná větu slovensky a končí ji česky, obojí v pěkném provedení. Nebo začíná česky a končí slovensky. Je to jako přechod téže melodie z tóniny do tóniny. Smysl promluvy se nemění. Ta je jen přitažlivější a důraznější.

11

Byl a je jeden básník, velmi postižený nadáním. Bylo tak veliké, že na ně zpychl a zapomněl na nezbytný doprovod, jímž je sebezvládnutí myšlení. Plynul. Dýchal. Tryskal. Ženy ho láskou hýčkaly za jeho melancholicky jemný vzhled i hlas. I kritikové mu lichotili. V čase, kdy se to smělo, vešel do strany, kam nepatřil. Psal v ten čas básně, jež byly mimo povahu jeho nadání, ale po libosti kritika, s nímž se sblížil. Až nastal únor 48. Básník spolu s dalším básníkem a s povzbuzujícím kritikem letěli díky pozvání Britů do Londýna. Něžný melancholik ani drsný Kladenák neznali řeč toho města. Kritik byl frankofonní. Muselo to být spíš žertovné, když nastala hodina návratu a básník, tak čerstvě stranický, že ani nemohl být v podezření z tak náhlé další změny, nepřijel na letiště. Vráťivší se kumpáni mu v pražských novinách z povinnosti dali na vědomí, že je cosi jako renegát. Neudělat to byli by zatčení či jinak umlčení? Snad. On zatím prchl ze strany a vůbec

z jakékoli odpovědnosti za své jednání do sexuálně obarveného šílenství. Kdo dnes oslavuje jeho poezii z padesátých, šedesátých, sedmdesátých let, oslavuje zoufalou psychopatologickou deviaci, která je hodna usilovně psychiatrické pozornosti a zájmu novodobých Guyauů, ale jakkoli má podnes zvuk brněnsky líbezný, je po duchu struskou dohořívající myslí. Ta na svém vrcholu, kdysi v roce 38, 39, povila slavené dvojverší o slovenštině: "Vždyť je to jenom čeština / vložená do studánky." Ubohý Ivan. Vždycky mu šlo jen o to, aby uchvátil sám sebe. Nenapadlo ho, že někoho uráží. Nebo že by něčí řeč mohla být svůdně krásná svým vznikem a růstem zcela paralelně s češtinou či s kteroukoli jinou řečí. Ivanova mysl vzdala bitvu s obtížemi nynějšího světa za něj.

12

Je líp vzpomenout na skvělého a usilovného Johna Dos Passose z nejprvnějších dvacátých let Spojených států, kde bylo na rozdíl od zdejších pozdějších časů tak tvrdě a přísně, že Dos Passos náhle v písmu vykřikl: "Jsou tedy dva národy!" Jenže to tehdy šlo o prostý spor mezi bohatými a chudými, mezi mocí a bezmocí v podobě majetnosti a nemajetnosti. Většina lidí včetně autora se domnívala, že se ten stav věcí dá i bez revoluce změnit. Pak ve značné části světa nastoupila prazvláštní lidská odrůda, revoluční byrokracie, a zakázala i samo uvažování o tom, jak dva národy změnit v jedno společenství.

Vlak přešel hranici a přistupují noví lidé. Lidé hovoří ve svých nápěvcích. I ten malý místní federalizovaný Babylon má smysl, když je slyšet, jak se liší člověk od člověka, promluva od promluvy, způsob zájmu o svět od způsobu.

Vy jste dávno našel svůj způsob zájmu o svět a prokázal jej. Díky.

BEDŘICH FUČÍK: M Í S T O P Ř Í S E Ž N É P R O H L Á Š E N Í
O S L O V E N S K O - Č E S K É P Ř Í -
S L U Š N O S T I

(Čtu po slovensky)

Hned od začátku jsem si nemohl dovolit nečíst bez obtíží a plyně slovensky Hviezdoslava, Kalinčáka, Janka Krále, nemohl jsem si to opravdu troufat, když už ne ze státoprávních ohledů, tedy pro klid v rodině; o mé paní, maturantce trenčianského gymnázia v roce 1922, totiž Jaroslav Vlček, profesor slovenské a české literatury na Karlově univerzitě nad její disertační prací o Sládkovičově Marině verbis expressis prohlásil, že - ač roduverná pražská Češka - mluví nejlepší a nejměkčí slovenštinou, jakou kdy slyšel. Jaký podíl z této chvály připadalo na vrub pravdy a co na páně profesorovu pověstnou galantnost, neodvážil jsem se zjišťovat a velkoryse ji konceduju dodnes, ač ovšem... viz dále.

(Netroufám si...)

Značně hůř mi to šlo se slovenštinou mluvenou. Na tu jsem si netroufl ani v Praze, třeba ve styku se vždy důstojným E.B. Lukáčem, mračným Smrekem a milým Novomeským za různých autor-skonakladatelských a časopiseckých styků, anebo při vydávání

Melantrichovy knižnice slovenských a světových klasiků, kterou jsem si, nezván, osmělil založit, nebo při edici mohutné obrazové publikace "Staré umění na Slovensku" (1938) - a na Slovensku jsem se styděl slovensky být jen špitnout. Do slov se to dá koneckonců vždycky jakžtakž sesumírovat, ale kde probůh vzít nejsprávnější přízvuk, patřičné délky, polodélky, krátkosti a přídechy a zámlky a drenosti či měkkosti - a především ty překrásné kantilénové zdvihy a poklesy a všechny další příslušnosti, které ze slov k sobě skládaných dělají teprve mluvenou řeč?

Mlčel jsem, i když z jiných důvodů než těch už zmíněných, i na slavné výpravě na Slovensko s Vladislavem Vančurou. Majíce už po krk těch vážných diskursů v Praze, řekli jsme si, že bychom se snad jaře rozechvělí v jiném prostředí, třeba v Bratislavě pod viechou, pod kterou nás zvali přátelé, Slováci i Čechůni.

Ujednáno, mrknutím oka stvrzeno, jelo se. Já autem o den dřív, se zastávkou v Brně na "úřední" schůzku s Jakobsonem, Helfertem a Havránkem - Vladislav o čtyřiaadvacet hodin později vlakem, se srazem v tom a tom bratislavském hotelu.

(Oslava se škodó)

Brněnské diplomatické řízení bylo plodné, jako bývá ještě dnes na celém světě, ale následující oslava dopadla s "taková škodó", jak říkáme u nás na západní Moravě, že jsem druhý den v krajní ochablosti taktak dostrkal auto k večeru před smluvný hotel na jakési náměstí, prý v Bratislavě. Ale tam - Vanču-

ra nikde, ztratil se, což jsem mu ani nezazlíval, chtěje sám nabrat nových sil. Uviděli jsme se až ráno při snídani, po níž jsme se, cizejší si než tehdy, kdy jsme se vůbec neznali, zplihle zase rozešli, já via Praha, Vladislav snad pod vlechu, kterou jsem nikdy poté ani jindy nespatriil.

(Bratislava dodnes neznámá)

Hotel byl pěkný, což o to, ale pamatuju si z něho jen vchod a pokoj, z Bratislavy jsem nespatriil nic a znám ji dodnes jen ze strany letiště, kde se přesedá na Tatry. Ceknout po bratislavsky jsem naštěstí neměl ani příležitost...

Přesto jsem se dočkal, hned půl roku poté. Žena v sobě vytrvale živila oblibu Slovenska všelijakými zájezdy do Tater a jinať, třeba do Sliače, kam jsem byl donucen ji dokonce doprovázet a kde už měla jakési známosti, na smůlu literárně historické. Chodila totiž ve stppách svaté Boženy Němcové, takže se dostala i do Rybár, kde u Hronu vedla důvěrné rozhovory se čtyřletým Ondrejkiem, který ji zavedl k mámě, jakési polovdově, neboť její muž byl za výdělkem v Americe. Braň se jak braň, musel jsem se jít představit i já.

(Řečí jako kozích bobků)

Gazdina byla mladá, hezká, statná a řečná, a tak jsme zasedli v prostranné jizbě u pěkného stolu, a já spustil: kolik posílá muž z ciziny, kolik má výměry polí, co sází a seje, kolik má hovězího dobytka, ošípaného, hydiny - a jak to sama všechno stačí. Bavili jsme se jako čerti, jak říkával F.X.Š. v povznesené náladě, po hodině jsme vyšli na krásné zápraží a loučili

se. A v tom zablesklo: "A ako to príde, že pán doktor hovorí tak dobre po slovensky? Lepšie než panička."

Takového direktu se zbožná poutnice po Rybářoch nenadála ani ve snu; než stačila vydechnout, gazdina už poučila oči nad mým smíchem: "Vidíš, drahoušku, tohle je konec s tvým slovenským naparováním!" - Já ttiž nepromluvil slova slovensky, mlel jsem pěkně po našem o věcech, které té znamenité slovenské ženě byly bytostně blízké a neměly ani zbla ze společenského vyjadřování intelektuálního.

Tohoto vysvědčení o znalosti slovenštiny z míst vyšších, než jsou místa profesorská, si cením, moc cením, považuju se skrze ně za právně naturalizovaného Slováka. V rodině je, zaplať Pánbůh, v této věci klid, držím se žentlmencky zpátky.

Po válce, v níž jsem ztratil veškeré spojení se Slovenskem, jsem navázal styky s východními bratry na docela jiném poli. Na posvícení a zabíjačkách, na něž jsem byl zván prostřednictvím svého tajemníka do jisté veliké vesnice na jih od Hlohovce, z jehož kopečku jsem opatrně obzíral chmurné obrysy leopoldovské věznice.

(Fuj!)

Bylo to v době po roce 1947, kdy v Praze bylo těžké zavadit o kus správného masa, zatímco se Slovensko prasaty a slepicemi jen hemžilo. Nu, a příležitost dělá zloděje - kupoval jsem (dvakrát) dvoumetráková prasata, majitel je porazil a já je,

(Dopravuju prasata)

čtvrcená, odvážel v autě do Prahy, dával je udit a pojídal. Na-

bídka byla značná a prasata laciná. Svůj odporný materialismus jsem utěšoval tím, že jsem přijal tuto hmotnou pomoc jako revanš za svůj kulturní přínos Slovensku...

A pak jsem znova změnil métier. Mimo zmíněné známosti a přátelství literární a literárně historické jsem měl mnohem více styků s řadovými a přece zase neřadovými občany slovenskými v kriminále.

(Chráním bolševiky a jak to dopadlo)

Nejdříve na Mírově, kde se na čásek před svým propuštěním objevil starý Laco. Srdečně a vesele jsem ho uvítal a pak i chránil, když mu jako bolševikovi, který pomáhal jiným do nesvobody, chtěli vydělávat kůži. Ač jsem u soukmenovců si tím vysloužil titul div ne zrádce, Laco můj zássh blahosklonně kvitoval, ale neopominul mi naznačit, že mezi mým a jeho kriminálem je kvalitativní rozdíl. Pochopil jsem, co chce cučně říci. Nu, Bůh s ním, chvalořečím ještě dnes, byl to milý člověk a dobrý básník.

V Ruzyni i na Pankráci jsem pak kolem sebe měl vždycky skoro všechny přítomné Slováky, požívaje jejich naprosté důvěry, když jsem "jen tak" mávl legitimací nabytou v Rybárech. Po pravdě řečeno a přesně váženo, bylo mezi nimi dvacet procent fízlů, což byl počet úměrný české sortě těchto vydařenců. I u fízlů mi pomohla má znalost slovenštiny - poznal jsem je totiž po čuchu, Češi mluvili o odstín jinak, i když smrděli stejně intenzivně. Že jsem se nemýlil, prozradila mi později čs. televize, když toho jednoho předváděla pět let po naší amnestii,

an se vrátil z bohulibého posláním zpravodajského v zahraničí a vyprávěl, jak tam byl hodný a chytrý a nepřítel hloupý a zlý. -

("Můj Vicen")

Ale úplně terno byl můj Vicen: krásný, štíhlý a statný čtyřicátník, radost pohledět. Klidný jako někdejší Angličan a mazaný jako dnešní cikán. Jen jednu chybičku měl, byl to americký špión, major CIC, který při své chytrosti provedl v životě asi jedinou hloupost, když se ve Vídni, své residenci, dal randíčko na nábreží Dunaje u nákladního přístavu; dostavil se na minutu přesně, stejně přesně se dal sbalit třemi hromotluky, aby skončil na lodi, která ho za hodinu vyplívla v Bratislavě.

(Provoz nebo televize)

Ovšem, provoz! Vykoupil se z něho prohlášením v čs. rozhlasu či televizi, doznáváje kajícíně, že se s nekalými úmysly vkradl do vlasti přes západomoravské lesy. Viděl jsem ho v civilu, když jsme pendlovali z Ruzyně na Pankrác, v náramně slušivém a elegantním civilu, na němž ty pohraniční houštiny nezanechaly ani smítky z lesního neřádu. Byla radost s ním posedět, mluvil málo, věčně a tak, že se mohl vzít jed na každé slovo. Od setkání s ním (a s Grahamem Greenem) mám už aspoň představu, co je to špión velkého stylu a co fízl...

Jím bych mohl své personální styky se Slováky končit, kdyby nebylo té zatracené literatury a kdyby nebylo roku 1967, roku naší rehabilitace u Nejvyššího soudu. Na usmířenou jsme my - znovobčané - byli Svazem čs. spisovatelů pozváni do SSSR. Nádherný výlet, k nádherným lidem, zvláště v Baku, Jerevanu a Gru-

zii, s nádhernou sestavou výpravy, včetně Gusty Fučíkové, která nás znamenitě doplňovala s dvěma třemi čmuchaly a dozorčími včetně takové celebrity, jako byl Jan Hostáň.

(Zjevení Švejka)

Mezi několika mladými Slováky upoutal mou pozornost čiperný malý padesátník: kulatá hlava, kulaté tělo, i dolní část pytlatě zakulacená jako Ladův Švejk. Na sobě měl vždycky tmavě šedé šaty, jaké nosívali velebníčci, například pan ministr Hála, kterého mi připomínal. Byl jako rtuť, všude a nikde. Vyrazil vždycky s výpravou, cestou zmizel, ale na příští místo srazu někde v terénu se dostavil přesně jako japonský rychlík. Ve volném čase prostě nebyl, ztratil se a vracel se pozdě v noci, a zrána znovu vyrážel první. Všechno věděl, o všem v Moskvě byl informován. Chodil prý, jak se šušovalo, den co den na besedy s generálem XY, s kterým se intimně sblížil na Slovensku v osvobozovacím roce 1945 a hostil ho tehdy trvale u sebe na faře. Na faře? Ano, pan Gasparovič je farář ve vsi N. kdesi v okolí Trenčína. Žádného spisovatele Gasparoviče jsem neznal a o velebníčky na sovětské výpravě jsem nestál, a pominuv potutelné a poněkud mysteriuzní úsměvy svých slovenských přátel, ztratil jsem zájem.

(Visel jsem na višni)

Což se zase nelíbilo mým informátorům, kteří najednou káplí božskou: zda prý jsem někdy neslyšel o básníkovi Hlbinovi. Co, zdřevěněl jsem, Hlbina, autor Duhy a Harmoniky, křehký básník, kterého jsme, jakož i jiné, před válkou tiskli i v Čechách a na

Moravě jako zástupce nejmladší slovenské poezie? - Ano! - Co píše teď? - Budovatelskou lyriku...!

(Končím a začínám)

To bylo už příliš: farář a druh sovětských bohatýrů, spirituální poeta a budovatelský Švejk slovenské ražby! A to bylo opravdu nad všechno pomýšlení! I přísahal jsem, že pro jistotu, abych se nepohoršil, napříště na slovenskou literaturu ani nemáknu. Nevydržel jsem a zkoušel jsem to znova. A skončil definitivně, když jsem narazil na Mináčův reálný realistický realism. Šlus, nač se drát přes moravsko-slovenskou hranici, podobných odpadů máme dost doma.

A tak jsem se nakonec omezil v podstatě jen na Dominika Tatarku, z něhož si teď s gusem listuju v *Démonu* souhlasu. Ta knížka na délku času nabyla totiž na rozsahu, tak se dnes zdá napěchovaná skrytou mnohoznačností - jako mudřecova rozrytá dlan' nastavená cikánce. Co všechno v ní není a jak se všechno se vším všudy vyplnilo! Jaká bujarost z ní číší, odpovídajíc tak přesně elánu a ctižádosti mladého národa, který ví, co chce, a jde, nehledě napravo nalevo, za svou hvězdou, jak je třeba vidět na jeho hercích, schopných velké tvárnosti, i půvabných a původních herečkách (nemohl by jim, proboha, někdo jasně říci, že by neměly tak horempádem štěbetat, jen tak, pro svou radost a bez ohledu na nás tady, kteří jim pak nerozumějí, protože špatně vyslovují?).

(Jemito Fuk)

I ten Tatarkův "démon" je jařejší než u nás, kde už ošun-

těl; náš čert je drdovsky pokrotlý, vypelichaný a jeho nomen Jemito Fuk je zatrachtilé tragické. Živý ne, mrtvý ne, tak něco uprostřed, lhostejně tupý a tupě lhostejný. To ten slovenský diabol aspoň podněcuje a dopaluje.

Ale možná že taky ne, jsem "im Bilde" jen přes Tatarku z roku 1966, snad za těch šestnáct let taky zmoudřel a jeho slovenská jarost o něco potuchla. Zdálo se mi už kdysi, že si počíná trochu orientálněji, než se sluší v Čechách, když pálí lebky a mozkové náplně mnoha lidí usouhlasuje v jednolitou kaši. Na druhé straně zase má ta rudimentálnost a vášnivost něco do sebe, nic se totiž nedá předvídat!

(Vyjde to najedno)

To u nás, abych zase informoval Tatarku na revanš, to děláme jinak, myslím, že kultivovaněji, potichu a bez katastrof - my lebky zdravotnicky odborně vyplachujeme načisto, v hlavách nezůstává ani souhlas, ani vzpoura, ani radost ani žal - prostě všechno je vypreparováno na kulato a na tupo. Je to vědečtější, pokrokovější, úspornější a efekt je přinejmenším stejný, a navíc beze zmatků; tak mi našeptává můj rozum, třebaže nátura se tomuto uvažování vzpírá.

Neméně jsem žasl a hrozil se toho spisovatelského nadšení, které vyhnalo svůj tvůrčí stánek do výše padesáti pater! Ano, chápu, výšiny lákají, ale jsou drahé, a já nevím, zda není lepší držet se pěkně při podlaze. Proti našemu skromnému spisovatelskému domu na Národní třídě je to zřejmě přemrštěné. Taky vnitřní aranžmá je u nás levnější a rychlejší. Žádné pilulky,

žádné nákladné (až na ty sekretářky) natrubovače a usměrňovače, stačí vyzkoušený tichý pokyn, pište, jak se předpokládá a zač jste na výsluní, a všichni stejně; a výsledky jsou přímo kolosální.

Kozákova Maryna Radvaková například je největším šlágrům českého knižního trhu posledních desíti let, a stala se předlohou pro ostatní, i pro nepíšící spisovatele. Vydání stíhá vydání, každé další taktak stačí být vyexpedováno, aby se přes antikvariáty vrátilo do prázdných skládů k novému vydání. Prezident Kozák je, zdá se, pořád ve finanční tísní, budiž mu tedy přáno a pomozeno. Item viceprezidentovi Rybákovi, národnímu umělci druhé třídy, který je tak skromný, že ho jeho podumělci musí přímo nutit, aby vydal své vpravdě vzorové Páté přes deváté, neb je taky potřebný. Stejně jako Šotola, který si dal záležet a ve svém "Svatém na mostě" nashromáždil pět set stran duchaplných nadávek a spílání, nenecháváje na Václavu IV. a jeho Čechách ani chloupek dobrý - takový vztek má na svou kajícnost. A jiný pokořivší se, pábitelský obojživelník Hrabal, cítí se v republice za všechny tak svobodný, že kastruje svou minulost, aby v přítomnosti mohl chodit k Tygru na pivo a do Španěl se opalovat. - Rovněž kritice se daří, Raounek, Buriánek válčují literaturu na jednu rovinu nahladko. Máme deset monografií o Nezvalovi, a hle, Blahynka, kterému to píše samo, napíše obratem ruky jedenáctou.

(Mlaskají ze všech sil)

Svazu spisovatelů se daří, literárnímu fondu rovněž. Jen si přijďte poslechnout: Za první republiky továrníci, senátoři

a agrární mamlasové hodovávali v Reprezentačním domě a mlaskali přitom tak silně, že se dům otrásal v základech. Dnešní magnáti z řad spisovatelských mlaskají ve svém skromném domečku tak intenzivně, že Národní třída je zavalena nejvyššími decibely, které mají, jak dí fáma, zásluhu i na tom, že se zřítila zeď oddělující Vltavu od Národní třídy.

Jinak je všechno v pořádku. Praha je pod příkrovem smogu, smradu a hluku nadále nesjízdná; jen Palác kultury na pankrácké pláni s chutí soupeřící za cenu několika miliard dělnických korun s královskými Hradčany se rozvaluje nad Prahou jako obstarožná kurtizána, podobná obludné ropuše přičaplé k zemi, do které zarývá své drápy - ten zůstává nedotčený, prázdný a prost jakékoli kultury.

Generální tajemník Komunistické strany Československa a prezident republiky doktor Gustáv Husák (doufám, že jsem tento rituální ceremoniel nezkomolil - ta tuhá nomenklatura republiky a frazeologie se mi totiž převrací v očích i hubě) bydlí zatím dál na Hradčanech a daří se mu dobře. Stejně tak jeho milému Karlu Gottovi.

(Daří se nám dobře)

Po stránce hospodářské, abychom byli úplní, jde u nás všechno up to date. Nezaměstnanost není, o to se přičiňuje pracovní morálka, inflace není, trojnásobné ceny nutno přičíst na vrub pracnosti a inovaci, případně kapitalistické krizi; fronty nejsou, - leda - jak právě hlásí deníky - v Krkonoších fronty na sních. Takže jsme si oddechli a jdeme pořád dál a po-

řád vpřed. Za necelých třicet pět let jsme objevili zakopaného psa našich dosavadních úspěchů: "Hospodárnost klíčovým bodem ekonomiky" (15.12.1982). A tak jsme pro chataře k vánocům vynalezli "zahradní gril s otáčením na bateriový motorek", což není nic proti tomu, jak se staráme o naše domácnosti, kde "nedostatkovým zbožím dosud byly například vařečky, kvedlačky, prkýnka, vály na těsto", s nimiž se za Rakouska po celém obrovském rozsahu říše museli vláčet "Bosňáci" a jarmarečníci, zatímco dnes: "stroje nakoupené pro družstevní výrobu, pomohou vyplnit toto manko", takže z každé kuchyně bude se sborově ozývat "Gloria in excelsis Deo!" a jeden den v roce se stane dnem "thanksgiving".

(Důvěra v napětí)

Bude to co nejdřív a hned, jak se spraví věci takového dosahu a dopadu taky v mezinárodním měřítku, kde se daří, jak to hlásí minulý i současný tisk a příslušná odpovědná místa, prohlubovat vzájemnou důvěru mezi státy socialistickými a kapitalistickými. Protože se hloubí ustavičně, musí už dosahovat hloubky nejhlubších sond do nitra země, s tím latentním nebezpečím, že se ty zázračné prohlubně přezhaví a prasknou. Stejnou měrou, jako se prohlubuje vzájemná důvěřivost, se uvolňuje napětí, čemuž se - chraňbůh - nesmí rozumět v tom smyslu, že se uvolňuje a uvolňuje a nezadržitelně trhá zároveň.

K tomu právě přicházejí dvě nadmíru nadějně zprávy, z nichž lze čerpat další důvěru: "Víc než 4.200 emigrantů se za poslední

dva měsíce vrátilo do Afghanistánu", z čehož si každý z nás hravě vypočítá, že půjde-li to takovým čiperným tempem, bude 3,000.000 uprchlíků doma v rodné vlasti co by dup, přesně za sto dvacet let, během nichž se tento zástup zdvojnásobí, a tak znovu a znovu, takže je obava, že se tam všichni nikdy nedostanou. V dalším fašismu, Chile, je naděje, že milión vyhoštěnců se dostane domů za nějakých tisíc roků, když to berou po skupinách po 156 mužích (27.12.82).

(Nebojte se, malověrní!)

A třebaže žádná důvěra ani žádné napětí nevydrží sto dvacet nebo tisíc let, nebojte se, malodušní. Přece jen je tady ještě mír, který se dá chránit, aby trval, taky zbraní. Už dnes, po tolika letech odzbrojování máme nad severní polokoulí zaručen spásný deštník obranných raket. Ty neobrněné jsou útočné a budou útočit na ty obranné. A pak zase obráceně. Jsme tedy zajištění a pojištění! Podle slov nebožtíka Brežněva a podle tvrzení živoucího Reagana bude mír nebo válka. Ti to musí vědět anebo nevědět. Jisto je - a to přiznali zcela otevřeně - že mají v záloze tolik atomových hlavíc, že by na jejich vyčerpání bylo třeba víc než 100.000 Hirošim. Čili nezoufejme, na všechny se dostane.

I na ty, kdož za toto ubývání, či spíš totální ztrátu rozumu neodpovídají ani vůlí, ani myslí, ani duší, ani srdcem, a smějí být klidní a pokojní.

fučík

(Ať žije Tatarkův humor)

Dominik Tatarka je nepochybně mezi těmi nevinnými, a přestože je mi potenciálně dlužen uznanost za mou slovenštinu, přátelsky ho zdravím a na dálku objímám.

15.ledna 1983

PETR KABEŠ: G L O S A K J O S E F U Š Í M O V I ,
naroznému 19.3.1891 v Jaroměři

Poslední
poslední rok evropského míru
evropského míru
v nesplavném bílém
dřevu kolíčky

Ten pětidenčí
v bílém dřevu řve
ve dřevu odřeném ze slovenských listů
je předvečer

Je předvečer
kdy malíř slaví dvaadvacet let
a těžko němý v české
v austriácké Fraze
před plátny s jmény
Braque Picasso a Gris

(Číkoli Bože, Bože

můj; je předvečer)

Jestliže roky vskutku jdou
to potom procházejí
vedle těl
přes bojiště pastev
přes bojiště pláten
rovněž tou
odatavenou kolébkou
co na proutěné křeslo průsvitní

Protože roky vskutku jdou
po lidech letmo jdou
jak štěstí
dva míjeli se v setkávání
před stejnými plátny
Prahy Paříže:

Jaroměř
Bartolomej Boleráz
a ještě vždy byl předvečer
a provždy už je předvečer

Od Ztraceného ráje
k Zoufalství Orfeovu
od zoufalství orfeova

po ráj ztracený
 krystaluje pobývání
 Zemi i Světlu věrných ikarů:

(Vzpomínka na krajinu, kterou
 jsem nikdy neviděl.
 Krajina vzpomínky
 již vidět odpořád)

Je předvečer
 a pokud těla jdou
 to procházejí roky
 roky vrstvenými
 v spraši v horninách

To Josef Šíma
 chodí v sedmačtyřicátém Slovenskem
 na papíře tuš
 na papíře kvaš

To Dominik Tatarka
 chodí olšanskou Prahou
 v lednu sedmdesátšedm
 v lednu bez přídavných jmen
 s přídavným trianglem
 bílého gypsu bílých gáz

na zlomené ruce
kterou drží obratel

Je předvečer ten odněkdy
je kuropění ono podjednou
Tak nízkou oblohou
oblaka nízká
nad zasněženou obcí boží
že až pod pás jdou

Proutěná křesla průsvitnější
na list průklepový
na list proklepaný
k srdci hor

Malovánky milovánky
Písačky kolenačky
kolenačky Le Grand Jeu
hra vysoká světelných hor:

V krátké chvíli

letu tichých blesků mezi oblaky na-
bitými elektrinou se mu na vteřinu zjevila
náhota mrtvého stromu. Bylo to opravdu
obnažené tělo. Zhuštěné světlo vytvářelo svět.

IVAN WERNISCH: J I Ž P Ř I C H Á Z Í !

Již přichází!
Již kráčí nohy,
skáče žoužel na bělouši,
za prdelí cupitají otlačky.
Za nimi se kulí oči,
za nimi se sypou zuby,
za nimi se jedni plazí,
za nimi se druzí tlačí opřekot,
za těmi opřekot nějací váhavě,
pak různí všelijak
a různě všelijací.

A toto údolí
se jmenuje Josafat.
Průvod je mívá, pak se ztrácí
v údolích jiných a pak v dalších,
která se jmenují taky tak.

VÁCLAV ČERNÝ: DOMINIKA TATARKY POUŽÍ
SLOVENSKEM A KULTUROU

(...)

Buďsi literární útvar a popud chvíle jakýkoliv, všechno tíhne vždy k jedinému tématu centrálnímu, a to je opravdu téma, jež v tom roce 1968, tak všestranně osudném a kruciálně významném pro náš národ, zákonitě m ě l o , ba z etických důvodů i m u s í l o být hlavním obsahem kulturní a mravní těžkomyslnosti národního vzdělance a básníka, byl-li opravdu hoden toho jména a poslání: téma podstaty a významu kultury vůbec, a národní, slovenské i české, kultury v tomto obecném rámci zvlášť. Toto tématické soustředění dává Tatarkovu sborníku jednotu, propůjčuje mu smysl, činí z něho k n í h u . Činí z ní důležitý a kulturně i národně-mravní č i n . Zakládá jeho kulturní i národní č e s t . Mnoho-li pak podobných kulturních výkonů zplodil a přinesl rok 1968 na Slovensku? Jež by národní kulturní problematiku dovedly zasadit do rámce tak lidsky obecného? A pojmout a klást v celé její lidské šíři a dějinné hloubce? Chtěl bych se mýlit, ale Tatarkův čin zdá se mi v slovenském literárním prostoru velmi osamělý a ojedinělý. Tím je v našich očích záslužnější a slavnější.

(...)

Každé lidské obcování je a děje se mezi sobě rovnými a svobodnými; kteří se navzájem ctí a ctí sebe v druhých; a vyznávají každý za

sebe i jeden druhému svrchovanost mravního svědomí. Kultura, květ lidského obcování, a svoboda jsou skutečnosti souznačné, identické. Bez svobody, a v ní bez sebeúčty a účty k bližnímu, bez mravního svědomí, není možné kultury, ani osobně ani národně ani obecně lidsky. Obcováním v pravém smyslu není ovšem a nemůže být pouhé shromažďování a schůzování, kupení lidského materiálu, uskutečňované na vnější popud a rozkaz, bez svobodně dobrovolné shody tvůrčích úmyslů; taková obecnost, i když je mocensky dobře organizovaná, vždy bude náležet do řádu faktů pouze mechanicko-skupenských, nanejvýš biologických, v němž není možnost dějinné paměti a souvislého dějinného kmenového programu či národního sebeprojektu, zůstane navždy jen snad dobře seřízeným strojem bez ducha a svědomí, bez vlastní sebevědomé tváře před vlastními předky, před budoucností, před Bohem. V tomto řádu může vzniknout nacionalismus, osobivé mocenské hnutí, bezohledné k obecnému lidskému dobru, dbalé jen místního hmotného prospěchu, nacionalismus a "životní úroveň" jsou pojmy sourodé; a nemůže se zrodit patriotismus, svobodné milostné obcování národní pospolitosti s domovem, rodnými mrtvými a vlastní budoucností, složenou v Boha. Sama kultura v tomto řádu degeneruje na konzumní zboží seriově vyráběné uzavřenými cechy k tomu určených specialistů, přijímajících ideologické objednávky; kulturnětvůrčí proces nemá zde co činit s duchovním a mravním obcováním národní pospolitosti, je pouhým zároveň objektem a produktem cizí machinace.

Tatarkovo podání, jeho " m o d u s d i - c e n d í " je velmi svérázný. Spisovatel si v něm neosobuje gesta a způsoby kazatele, proroka, spasitele, střeží se moreseů poháněčských;

černý

zůstává v prostě občanské rovině zamyšleného
poutníka, jenž si cítí právo vyslovovat se
k závažným otázkám společného národního zájmu
a komentovat je podle svého rozumu a svědomí.
(...)

(1978)

KAREL KOSÍK: P O Z D R A V D O M I N I K U T A T A R K O V I

Když mocnáři po druhé světové válce rozkrojili starý kontinent vejpúl a nerozdělitelný celek se rozpadl na dva nepřátelské tábory, zvané Východ a Západ, zdálo se, že osud střední Evropy, tohoto citlivého srdce lidstva, je navždy zpečetěn. Střední Evropa měla napříště přicházet v úvahu pouze v propočtech generálů jako potenciální válčiště a zbrojní skladovací prostor.

Nestalo se tak. Brzy se rozpoznalo, že Středoevropani jako Kafka, Broch, Musil, Freud, Mahler předjímali ve svých dílech osudy a otřesy c e l é Evropy a že svět se zpožděním prožíval úzkosti a zmatky, na něž upozorňovali. Ale tento objev střední Evropy jako jednoho z duchovních center Evropy přichází opožděně, již jen jako historické konstatování. Éra oněch slavných jmen, k nimž by bylo možno připojovat další, končí druhou světovou válkou.

Otázka tedy zní: prokázala střední Evropa i po druhé světové válce svou d u c h o v n í moc a mohutnost, a prokázala to činy? Má ona velká generace Čechů, Rakušanů, Němců, Maďarů a Židů, kteří předvíдали a předjímali, důstojné pokračovatele?

V této perspektivě vidím Tatarkovu Obec boží.

Karteziánský model, který rozpoltil skutečnost na subjekt a objekt, z přírody učinil předmět exploatace a svět redukoval na perfektně fungující systém potřeb a fabrikování, tento model, který se stal druhou přirozeností lidí a realizuje se proto nejen na jedné straně a na druhé straně, ale také skrze zaslepený boj obou nebo všech stran, tento všeobecně přijímaný model je základní příčinou krize. Má-li se lidstvo zachránit, je třeba obratu. Nikoli obratu, který v přeměně světa provádí záměnu, a provádí ji jako redukcí světa na systém, ale osvobozujícího obratu, který zachraňuje svět jako mnohorozměrnost, jako dějící se svobodu.

Snad čerpá Tatarkova vize ze stejných zdrojů, z jakých vycházela hudba Janáčkova a pozdní tvorba Emila Filly: někde v hlubinách člověka a lidstva, dochovaných ve střední Evropě ještě na Moravě a na Slovensku, je skryta životadárná představa o boji a vykoupení, o uctívání a slavení, o dočasnosti člověka a věčnosti jeho dobrého díla, o vypravěči, který ve svých příbězích překonává osamělost lidí a stává se jedním ze strůjců pospolitosti smrtelníků a bohů, země a světelnosti, tedy toho, čemu Řekové, když mluvili o hudbě, říkali TETRAKTYS, a pro co by mělo lidstvo, až provede osvobozující obrat, pojmenování: svět.

VÁCLAV HAVEL: D A J T O S E M !

Bylo časně ráno 196(5? 6? už nevím) a my s přítelem Janem N. vystoupili nevyepalí, unavení a dost zdecimovaní hektickým děním předchozích dní na letišti v Bratislavě s úkolem sbírat podpisy slovenských kolegů na žádost o svolání mimořádné konference Svazu čs. spisovatelů, na níž by plénium zaujalo stanovisko k některým absurdním protikulturním zákrokům tehdejší moci. (Kdyby nám to podepsala třetina členů, musela by ta konference podle stanov Svazu být - ale copak by mohla být? Dnes se nám to jeví jako nějaká pohádka z Tisíce a jedné noci, ale tehdy bylo všechno jinak: stát byl z té věci skutečně dost vyděšený, skutečně mu nebylo docela jasné, co má dělat a jak to má zařídit, abychom tu třetinu nesehnali.) Seděli jsme s Honzou N. v letištní hale a uvažovali, ke komu jít dřív a ke komu později, jak je vlastně všechny najít (adresy jsme, pokud si vzpomínám, neměli a Bratislavu neznali). Když se už trochu rozednilo, vyšli jsme na ulici a za několik minut se za našimi zády ozve: K d e ž e c h l a p c i i d e t e ? Byl to Juraj Špitzer a my mu řekli, co tu pohledáváme. On nám sdělil, že jsme v Bratislavě už očekávání (rozhodnutí, že tam poletíme, padlo někdy o půlnoci!), protože z ÚV KSČ z Prahy v noci obte-

lefonovali všechny slovenské spisovatele - straníky, aby jim zakázali nám to podepsat. Řekli jsme s Janem N.: A sakra! Špitzer na to: Nič sa nebojte, počte som nou! My: Kam? Špitzer: Ale máme schôdzu rozšíreného vedenia Zväzu, kde nám bude Mihálik ešte raz vysvetľovať, prečo vám to nikto nesmieme podpísať. My: A tam máme íť s vami? On: Čoby nie, aspoň tam poviete čo chcete. A tak nás tam vzal. Bylo tam asi dvacet lidí, některé jsme trochu znali, některé ne. Snědl jsem nenápadně prášek na povzbuzení a podařilo se mi - samozřejmě s vydatnou pomocí Honzy N. - v asi hodinovém expozi - vysvětlit kulturní, historickou, mravní a politickou důležitost naší petice. Pak byla debata, odpovídali jsme na dotazy, vysvětlovali, hádali se atd. Mihálik obsáhle vysvětloval, že naše věc je ránou pod pás straně a tím i celé "kulturní frontě", jiní říkali opak, čas ubíhal, bylo už poledne, nebralo to konce, ale bylo to dobré: čím dál tím víc přítomných bylo na naší straně a říkalo, že máme pravdu a že jsou situace, kdy pravda je důležitější, než vůle strany. Vždycky při těchto dilematech nad peticemi (a co jsem jich už zažil!) je nejdůležitější vystihnout správně okamžik, kdy ty podpisové archy vytáhnout z aktovky a položit na stůl: jsou totiž čas od času okamžiky, kdy je jasné, že to dotyčný podepíše, ale může se stát, že o minutu dřív nebo o minutu později by to nepodepsal. (A mockrát to tahat z aktovky a zase strkat zpět ta-

ky nejde.) Zdálo se, že příznivý okamžik nastává, já se podíval tázavě na Honzu N., on přikyvl, já to tedy vytáhl a položil na stůl: v tu chvíli přibližně dvě třetiny přítomných byly totiž zřetelně rozhodnuty podepsat. První z nich - už se tak trochu vstávalo - se blížili k archům, já byl lehce nervózní - a pak najednou vstal Mihálik a řekl: N e c h u ž t o j e a k o c h c e , S l o v á c i s a m u s i a z a c h o v a ť j e d n o t n e ! Všichni se zarazili, nastalo hluboké ticho, Mihálik zamířil ke dveřím a pak všichni - včetně těch, co už stáli nad našimi archy a sahali do kapsy pro pero - se začli tiše a trochu rozpačitě blížit (nebo spíš plížit) ke dveřím a k věšákům, kde měli své kabáty, klobouky a čepice. Bylo nám jasné, že ze Slovenska už zřejmě moc podpisů nepřivezeme a já ty archy začal zase nenápadně strkat zpátky do aktovky. A v tom okamžiku se stala věc, kvůli které o té praděvné příhodě vlastně píšu: najednou vstal od stolu jeden hezkej chlap s výraznou tváří, který za celé dopoledne vůbec nic neřekl, přistoupil ke mně a povídá: D a j t o s e m ! Já - docela už z toho všeho popletený - vytáhl ty podpisové archy zase z aktovky ven a položil je na stůl. Ten chlapík vytáhl pero, napsal tam: Dominik Tatarka, plácl mě do zad a aniž by se na kohokoli podíval nebo cokoli dalšího řekl, odešel pryč: Honza N. a já jsme za ním jen vyjeveně civěli. Konec té příhody už snad ani nemusím říkat: ti všichni, co už měli na sobě kabáty a klobouky, se vrátili, tiše seřadili a jeden po

Havel

druhém to podepisovali. Mihálik prásknul dveřmi a vypadl, možná ještě někdo s ním, to už nevím. Slováci se nezachovali docela jednotně, ale téměř.

Tak jsem poznal Dominika Tatarku.

Dominiku, buďte dlouho zdrav a při síle a buďte takový, jaký jste a jaký - aspoň až kam má paměť sahá - jste byl vždycky!

Praha, nemocnice Pod Petřínem

19.2.1983

o o o

Lumír Čivrný: Litanie pro Bartolomeje Slzičku
Karel Pecka: Mužská otázka
Jaroslav Putík: Muž s kapucí
Ludvík Vaculík: Sněh
Iva Kotrlá: Výpisky z četby z jara 1983
Ladislav Dvořák: Na Staroměstském
Josef Topol: Kaplička
Karel Siktanc: Když stárneš
Petr Pithart: O bourání bohů
Věra Jirousová: Duhový šátek přes okno
Zbyněk Hejda: Ze sbírky Lady Felthamová
Jiří Daniček: Ze sbírky Dům z listí
Jiří Němec-Martin Hybler: Paradigmata kontinuity...
D.H.Lawrence v překladu Pavla Sruta
O.W.de Milosz v překladu Petra Kabeše a Josefa Petráše
John Ashbery v překladu Jaroslava Kořána
Czesław Miłosz v překladu Luboše Dobrovského
Karol Sidon: Berešit
Ivan Dubský: O jedné alegorii P.Bruegela st.
Andrej Stankovič: Verše
Jan Vodnanský: Prožitkové prefabrikace
Pavel Šrut: Zlá milá
Alexandr Kliment: Etuda na téma: bicí
Eva Kantárková: O neslušnosti Čechů
Zdeněk Urbánek: Známá otázka z několika stran
Bedřich Fučík: Místopřísežné prohlášení...
Petr Kabeš: Glosa k Josefu Šimovi...
Václav Cerný: Dominika Tatarky pouť Slovenskem a kulturou
Karel Kosík: Pozdrav Dominiku Tatarkovi
Václav Havel: Daj to sem!

o o o

* Ivan Wernisch: J.č. příchizel

